

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2016/1

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY FOLYÓIRATA

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2016/1

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLOGIA ALAPÍTVÁNY – APA – FOLYÓIRATA

Alapítás éve: 1998

Megjelenik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Debreceni Egyetem együttműködésének keretében,
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

A szerkesztőbizottság elnöke

Prof. dr. Hunyady György

E-mail: hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu

Szerkesztőbizottság

Demetrovics Zsolt	Faragó Klára
Jekkelné Kósa Éva	Juhász Márta
Kalmár Magda	Katona Nóra
Király Ildikó	Kiss Enikő Csilla
Molnárné Kovács Judit	N. Kollár Katalin
Münnich Ákos	Szabó Éva
Urbán Róbert	

Főszerkesztő

Szabó Mónika

E-mail: szabo.monika@ppk.elte.hu

A szerkesztőség címe

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
1064 Budapest, Izabella u. 46.

Nyomdai előkészítés

ELTE Eötvös Kiadó

E-mail: info@eotvoskiado.hu

Kiadja

az ELTE PPK dékánja

ISSN 1419-872 X

TARTALOM

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

- Stressz a megkülönböztetett jelzésű gépjármű volánjánál7
Kondás Orsolya Ildikó – Kun Ágota – Hérincs Magdolna
- Perception of the environmental context on job interviews29
Haffner Orsolya
- Aranyos és humoros reklámok hatásvizsgálata (Az érzelmek iránti igény függvényében).....43
Babinszki Emese – Balázs Katalin – Hidegkuti István

MŰHELY

- Amikor a pszichológia a „kommunizmus általánosan kibontakozó építésének nagyszerű programjához” csatlakozott63
Máriási Dóra

MÓDSZERTAN

- A fonológiai tudatosság online mérési lehetőségei az általános iskola első négy évfolyamán83
Török Tímea – Hódi Ágnes – Kiss Renáta
- A Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS) magyar változatának pszichometriai jellemzői101
Vajda Dóra – Rózsa Sándor – Sz. Makó Hajnalka – Kiss Enikő Csilla
- A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála hazai adaptációja123
Járai Róbert – Csókási Krisztina – Büki Szabina – Hent Cecília Csilla

KÖNYVISMERTETÉS

- Mi jár a bántalmazó (apa) fejében? Recenzió.....137
Pál Mónika

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

STRESSZ A MEGKÜLÖNBÖZTETETT JELZÉSŰ GÉPJÁRMŰ VOLÁNJÁNÁL

ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLAT A PÁLYÁN ELTÖLTÖTT IDŐ ÉS AZ ÉLETKOR
FÜGGVÉNYÉBEN A STRESSZ, A STRESSZEL VALÓ MEGKÜZDÉS
ÉS A STRESSZRE HAJLAMOSÍTÓ SZEMÉLYISÉGTÉNYEZŐK MENTÉN

KONDÁS Orsolya Ildikó

orsi.kondas@gmail.com

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Ergonómia és Pszichológia Tanszék, Budapest

KUN Ágota

agotak@erg.bme.hu

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Ergonómia és Pszichológia Tanszék, Budapest

HÉRINCS Magdolna

herincs.magdolna@nkh.gov.hu

Nemzeti Közlekedési Hatóság, Közúti Gépjármű-közlekedési Hivatal, Pályaalkalmasság
Vizsgálati Főosztály, Speciális- és Kontrollvizsgálatok Osztály

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők problémái, illetve viszonyulásuk az ötévente kötelező pályaalkalmasság-vizsgálatokhoz és azok szükségességéhez megmutatták, hogy magát a vizsgálatot is stressznek élik meg a vezetők. Így megfogalmazódott a kérdés, hogy mennyire élik meg magát a munkát, saját választott foglalkozásukat is stresszként, illetve lehet-e különbség a különböző életkorok vagy a pályán eltöltött idő alapján a megélt foglalkozási stressz mértékében. Ennek mentén érdemessé vált továbbá a stresszel együtt járó megküzdési stratégiák és személyiségi háttértényezők megvizsgálása is. Észrevételeztük, hogy az idősebb generáció, illetve a krónikus betegséggel küzdő vizsgálati személyek nehezebben teljesítik a pályaalkalmasság-vizsgálat azon elemeit, melyek a terhelési faktort veszik igénybe – így vált szükségessé a jelenségnek való mélyebb utánajárás. *Módszer:* speciális, kifejezetten a hivatásos gépjárművezetőket mérő mérőeszközök: Foglalkozási stresszor index hivatásos gépjárművezetők részére (Occupational Stressor Index for Professional Drivers), CISS-48 (Coping Inventory for Stressful Situations), VIP, RST3, SENSO

Eredmények: Összességében azt találtuk, hogy a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők stressz mértékében az egyes csoportok között nincs különbség, ám mindegyik csoport és közel minden vizsgálati személy egyéni stressz értéke magasabb az átlagos, jelen populációban már mért foglalkozási stressz mértékénél. A megküzdés kapcsán egyértelműen a feladatközpontú megküzdési stratégia dominál. A legtöbb különbséget a személyiségháttér, illetve a terhelhetőség kapcsán találtunk, ugyanis előbbi esetén az igazodás a társadalmi elvárásokhoz és az érzelemcentrikus vezetési stílus skálák kapcsán a fiatal vezetők, a kritikátlan önismeret és az agresszív interakció stílus skálák kapcsán pedig a nyugdíj előtt álló vezetők különböztek leginkább. Utóbbi, tehát a terhelhetőség kapcsán pedig egyértelmű eredmény született arra vonatkozóan, hogy a krónikus vagy lelki betegséggel küzdő vezetők, illetve az idősebb generáció nehezebben teljesíti a terhelési feladatokat. Mindezen eredmények függvényében megfogalmazódtak javaslatok egy esetleges stresszkezelő tréning kidolgozására, illetve a pályaalakmasság-vizsgálati rendszer esetleges átalakítására vonatkozóan.

Kulcsszavak: stressz, megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők, megküzdés, személyiség-tényezők

ELMÉLETI HÁTTÉR

A stressz

A stressz – mely a latin „stringere”, vagyis nehézség szóból származik – egy olyan hétköznapi jelenség, melynek megfelelő irányítása és jótékony hatásainak kihasználása teljesítménynövelő, míg rossz kezelése vagy tudomásul nem vétele életünk kockáztatását is jelentheti (Hargreaves, 2011). Az Amerikai Orvos Társaság (American Medical Association) meghatározása értelmében a stressz egy olyan hatás, mely zavart okoz az ember fizikai és szellemi állapotában. A köznapi ember értelmezésében a stressz a hétköznapi vagy rendkívüli állapotokra és helyzetekre adott válasz (Inlander és Moran, 1997). Jelenségeként a XX. század 40-es, 50-es éveitől foglalkoztatja a tudományt, holott a stressz az emberiség biológiai szükségleteihez tartozó alapvető mechanizmus, mely a fenyegetettségre, vészhelyzetekre, támadásokra adott válaszreakciónak fogható fel (Warga, 2009). Kutatása mindaddig nehézségekbe ütközött, míg észre nem vették azt a jelenséget, hogy

a test működésében változásokat okoz: károsodási tüneteket és a már említett válaszreakciót, az úgynevezett adaptációs mechanizmust (generális adaptációs szindróma – GAS), mely három szinten bontakozik ki: alarm vagy vészreakció, rezisztencia (ellenállás) és kimerülés (Selye, 1965). A hirtelen fellépő stresszre adott úgynevezett akut (hirtelen fellépő) stresszreakció alapja az életösztön (reflexszerű menekülési és/vagy támadási ösztön – „fight or flight”), mely az agyban minden esetben ugyanazon mechanizmusok alapján játszódik le (Warga, 2009). A legelemibb szintű „harcolj vagy menekülj” reakció (alarm vagy vészreakció) azonban a mai század emberének nincs igazán segítségére, sőt, inkább hátrányára szolgál (Lindenfield és Vandenburg, 2004). Manapság ugyanis nem csupán hirtelen fellépő stresszről és arra adott reakcióról beszélhetünk, hiszen mai világunkban lehetnek tartós terhelést nyújtó helyzetek, melyekre a szervezet krónikus (tartós) stresszreakcióval válaszol. Napjainkban ugyanis az úgynevezett „civilizációs stressz jelenség”-ről beszélünk, hiszen manapság az emberek számtalan folyamatos

stresszingernek (stresszornak) vannak kitéve (Warga, 2009). A gépjárművezetés esetében a legjellemzőbb stresszoroknak az izomfeszesség, az információ feldolgozás, a menet cél elérésének és a biztonsági feltételek teljesítésének egyensúlyban tartására törekvés, a közlekedési szabályokhoz alkalmazkodás, a félelem (büntetéstől, balesettől), valamint a kudarcélmény bizonyulnak (Réti, 1978; Réti, 1983). Megemlítendő, hogy a hivatásos vezetőket éri a legtöbb kellemetlenség (stresszor) annak okán, hogy a vezetés számukra munka, kötelesség és felelősség is – így a késedelem vagy akadályoztatás legtöbbször fokozott emocionális megterhelést és ingerültebb lelkiállapotot okoz (Réti, 1983).

Munkahelyi stressz és jellemzői a gépjárművezetőknél

Mindenekelőtt meg kell említeni a munkahelyi stressz kapcsán, hogy a kemény munka éltető erővel is bírhat akkor, ha azt alkotásként éljük meg. A problémák akkor kezdődnek, ha a munka már nem okoz örömet, nem nyújt elégedettséget, monoton, sikertelen (Norfolk, 1997). Az egyik legfontosabb stresszforrásként a munkával járó terhelések, a munka bizonyos aspektusai foghatók fel. Ennek oka lehet az is, hogy egyrészt a munka biztosítja a megélhetést, a jövedelmet, másrészt egyéb szükségletek – így a szellemi és fizikai gyakorlatunk, társadalmi kapcsolataink, saját értékünk és hozzáértésünk tudatosításáért felelős – kielégítését is (Bódizs, 2000). A foglalkozások esetében a legnagyobb fontosságú a stresszorok és a stresszre adott válaszok közötti különbségtétel, mert ez az a terület, ahol a legtöbb mentális és/vagy fizikai igénybevételt okozó stresszort nem ismerik fel idejében (Belkic és Savic, 2013). Ahhoz, hogy azonosítani tudjuk a munkahelyen fellépő stresszforrásokat, először a munkahelyi

tevékenységünket kell megfigyelni (Lajkó, 2002). Számos kutatás bizonyítja, hogy a foglalkozási stresszt kiváltó stresszorok és a káros betegségek (különösen a szív- és mentális megbetegedések) között összefüggés mutatkozik (Belkic, Landsbergis, Schnall és Baker, 2004, in Belkic és Savic, 2008; Kivimäki, Virtanen, Elovainio, Kouvonen, Väänänen, Vahtera, 2006, in Belkic és Savic, 2008; Stansfeld és Candy, 2006, in Belkic és Savic, 2008). Ezekben a tanulmányokban a káros munkahelyi tényezőknek való kitettséget általános (generikus) eszközök segítségével vezették le a megterhelés – kontroll – támogatás és az erőfeszítés – jutalom (egyenlőtlenség) modelleken keresztül (Karasek, 1979, in Belkic és Savic, 2008; Siegrist, 1996).

Jelen tanulmányban vizsgált populáció, a hivatásos gépjárművezetők általánosan veszélyeztetett rétegnek számítanak a magas vérnyomás és egyéb szívbetegségek kialakulását tekintve. Bizonyított, hogy az említett betegségek egyértelmű összefüggésbe hozhatók a munkavégzéshez köthető cselekvésekkel (Belkic, Savic, Theorell, Rakic, Ercegovic és Djordjevic, 1994, in Belkic és Savic, 2008; Ragland, Greiner, Holman és Fisher, 1997, in Belkic és Savic, 2008; Tüchsen, Hannerz, Roepstorff és Krause, 2006, in Belkic és Savic, 2008). Az általunk is felhasznált OSI teszt segítségével például azt találták, hogy a magas vérnyomással és isémiás szívbetegséggel küzdő vezetők körében a hosszú munkaórák és az időben való megérkezés bizonyulnak kulcs stresszoroknak (Emdad, Belkic, Theorell, Cizinsky, Savic és Olsson, 1997, in Belkic és Savic, 2008) – amelyeken megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők esetében akár emberélet is múlhat. Egy másik tanulmány szerint a vezetők stresszjellemzői stabil sebezhetőségi faktorok, amelyek képesek a vezetőket fogékonnyá

tenni arra, hogy több átmeneti jellegű szubjektív zavart éljenek meg. A tanulmány szerint a vezetés kontextusában a stressz reakció nem más, mint a vezető és a forgalmi környezet dinamikus interakciójának terméke, miképpen a vezető megpróbálkozik a környezeti igénybevétel kezelésével (Machin és De Souza, 2004, in Desmond és Matthews, 2009; Matthews, 2001, in Desmond és Matthews, 2009; Wickens és Wiesenthal, 2005, in Desmond és Matthews, 2009). A tanulmány kérdőíves felmérések segítségével az alábbi, vezetéshez köthető stresszjellemzőket azonosította (Glendon, Dorn, Matthews, Gulian, Davies és Debney, 1993; in Desmond és Matthews, 2009; Matthews, Desmond, Joyner, Carcary, és Gilliland, 1997, in Desmond és Matthews, 2009):

- agresszió, melyet általában negatív érzelmekkel társítanak (pl. düh, frusztráció, türelmetlenség, más vezetőkről való negatív hiedelmek)
- rossz vezetési kedv, melyet leginkább distresszel, aggodalommal és a személyes kompetenciákról való negatív hiedelmekkel társítanak
- a kockázattal kapcsolatos tudatosság, illetve veszélyes szituációk keresése
- veszélyes viselkedés (melynek célja a pozitív hatások megtapasztalása)
- álmoság, unalom, álmodozás, más járművek megjelenésére adott késői reakciók és csökkent figyelem

Látható, hogy speciális stresszor hatások is érik a hivatásos gépjárművezetőket, így nem véletlen, hogy ennek okán egyre inkább szükségessé vált a gépjárművezetők pályaalkalmasság-vizsgálata.

A gépjárművezetői pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok

Köztudott, hogy a közúti közlekedésben történő aktív részvétel a változó feltételekhez való fokozott alkalmazkodást igényel, amelyre azonban nem minden személy képes. Ennek oka, hogy vannak bizonyos egyéni jellemzők, melyek elengedhetetlen, ajánlott vagy szükséges előfeltételei az említett alkalmazkodásnak. Az előfeltételek rendszerét nevezzük a gépjárművezetőkkel szemben támasztott követelmények rendszerének, mely egyrészt utal a közlekedési helyzetek, szituációk megoldásához szükséges egyéni jellemzőkre, másrészt a jogszabályban foglalt előírásokra. Azonban az említett jellemzők megléte még önmagában nem biztosítja a megfelelő alkalmazkodást, illetve a helyzethez illő magatartást – tehát szükséges, de nem elégséges feltételek a megfelelő teljesítményű és biztonságú gépjárművezetői viselkedéshez. Természetesen az általánosítás, egységesítés ebben a kérdésben sem egyszerű, hiszen például az egyes gépjárművezetői munkakörök ellátásához szükséges egyéni jellemzők kombinációi is nagy különbséget mutatnak, főleg, ha a jellemzők és a képességek megnyilvánulási szintjét (egyénre vonatkoztatott értékét) is figyelembe vesszük. Ennek okán a követelményrendszerek kialakítása során is fontos a megfelelő differenciálás a munkakörök és a gépjárművezetői tevékenységek között kategóriák szerint (Perczel, 1978). A gépjárművezetői pszichológiai alkalmasságvizsgálatok célja a személyek egészségi és pszichológiai jellemzőinek segítségével, elzetes, időszakos és rendkívüli vizsgálatok során azon gépjárművezetők kiszűrése, akiknek részvétele a közúti közlekedésben nagy baleseti veszélyeztetettséget jelentene. A gép-

járművezetői pszichológiai alkalmasságvizsgálatok bevezetésének oka annak a feltételezésnek az elterjedése, miszerint bizonyos egyéni jellemzőknek nagy szerepe van a balesetek kialakulásában, mely jellemzők az alkalmasságvizsgálatok során kiszűrhetők – és ezáltal a közúti közlekedés általános balesetveszélyeztetettségi szintje csökkenthető (Perczel, 1986). A szűrés által lehetővé válik azon gépjárművezetők távoltartása a forgalomtól, akik mentális vagy fizikai állapotuk következtében akadályozottak a helyes közlekedési magatartás tanúsítása terén, mely által veszélyt jelentenek a közlekedés biztonságára (Hima, 2010). Összességében tehát az a cél, hogy a közlekedés biztonságossá váljon az ember megfelelő felkészítése által (Gacs, 1979). Ennek érdekében a baleseti okok, a balesetező személyiségjegyei és viselkedésmintái alapján olyan eljárásokat dolgoztak ki, amelyek szociális interakciót és agresszivitásra való hajlamot is vizsgálnak. Így azt mondhatjuk, hogy az alkalmasságvizsgálatokra azért van szükség a közlekedépszichológia terén, mert a biztonságos gépjárművezetéshez meghatározott kompetenciák szükségesek, amelyekkel azonban nem rendelkezik minden ember születésétől fogva. Meg kell említeni, hogy alapvetően sokáig ellenezték a pszichológiai alkalmasságvizsgálatok bevezetését a közlekedés terén, arra hivatkozván, hogy a gépjárművezetéshez való jog az alapvető emberi jogok közé tartozik. A probléma ott lép fel, hogy léteznek bizonyos negatív magatartásjegyek (túlzott kockázatvállalási hajlam), érettségi (vagy éretlenségi) tendenciák (hiányzó felelősségtudat), túl alacsony reakcióképesség (magnövekedett reakcióidő, túlzott reagálási hajlam), amelyek okán a vezetőknél az alkalmankénti vizsgálata, illetve esetleges fejlesztése célszerű lenne. Ennek

oka, hogy a vezetésre alkalmatlannak minősített személy súlyos veszélyt jelent a társadalomra – és ahogyan a vezetéshez való jog, úgy az élethez való jog is alapvető emberi jog. Éppen ennek okán, köszönhetően a már említett közúti balesetek megnövekvő számának, vált tehát szükségessé a kötelező alkalmassági vizsgálatok bevezetése (Hima, 2010).

Megküzdés (*Coping*)

Életünk során nagyon sok elénk táruló követelemmennyel és terheléssel meg kell küzdenünk, ugyanakkor az élet körforgásában benne van a változás lehetősége, viszont ez a változás legtöbbször valamilyen formában összekapcsolható a stresszel. Természetesen nézőpont kérdése, hogy a stresszt úgy képzeljük el, mint a fejlődést stimuláló, előmozdító változást, vagy épp ellenkezőleg. Mindenesetre egy biztos: a stresszel együtt kell élnünk, ha élni akarunk. A megküzdést kutatók arra irányítják rá a figyelmet, hogyan tudjuk minimálisra csökkenteni, kiküszöbölni a megbetegítő stresszes életkörülményeket, illetve hogyan tudunk stresszes helyzetből fejlődést elősegítő feltételeket teremteni (Oláh, 2005). A megküzdés hatékonyságát stressztípusunk is befolyásolja. A harcos típus (energikus, támadó, elvárásokkal teli, nagy nyomás alatt álló, több területen is helytálló) a stresszre leginkább dühvel és félelemmel reagál. Az elesett típus (megdermedő, érzése szerint semmi nem sikerülhet neki és semmire nem képes) stressz esetén sokkhatászerű állapotot produkál. Az elkerülő típus (menekülő, kevésbé terhelhető) fokozott félelem esetén gyámoltalanná és tehetetlenné válik (Warga, 2009). Így érthető, hogy ugyanazon stresszor különböző egyéneknél eltérő hatásokat okoz, mely maga után vonja azt, hogy a stresszrel való megküzdés stratégiája

is eltérő lesz (Selye, 1976). Betegség rendszertint akkor keletkezik, ha az embernek a megküzdési stratégiája – az úgynevezett „megbirkózási technikája” – nem megfelelő az adott probléma szempontjából, esetleg hibás vagy túlzott. Ezt az úgynevezett megbirkózási technikát a stressztűrő képesség is befolyásolja, melynek mérésére Dr. David Lewis (in Valló és Nemes, 2000) angol pszichológus bevezette a stressztűrő pénzegységet (STP), a kialakuló stresszes helyzetet pedig egy költségvetéshez hasonlítva magyarázza. Eszerint a költségvetés áll bevételből (pihenés, kikapcsolódás) és kiadásból (mindennapi élet stressze). Ugyanúgy, mint a valós pénzügyek esetében, ha a kiadás meghaladja a bevételt, az adóssághoz vezet, melyre rárakódik a kamat (a betegség) is. Az azonban rajtunk áll, hogy a kialakult helyzetet hozzáállásunk és értelmezésünk alapján hogyan éljük meg, és hogyan birkózunk meg vele (Valló és Nemes, 2000).

A megküzdési stratégiák

Ezek mutatják, hogy a személy képes a nehéz, stresszt kiváltó helyzetekkel való szembenézésre és megbirkózásra. Többféle csoportosítást ismerünk a megküzdési stratégiák terén, mely stratégiák, illetve módszerek kialakulásában a szocializáció játszik szerepet. Lazarus és Launier (1978, in Pauwlik, Margitics és Figula, 2011) a problémaközpontú és az érzelemközpontú megküzdést különítik el. Előbbi során a személy a helyzetre, a problémára koncentrálna annak megváltoztatása, illetve jövőbeni elkerülése érdekében, mely kifelé, magára a problémára, vagy befelé irányuló problémamegoldó stratégiák alkalmazását vonja maga után. Utóbbi során a személy a stresszhelyzet által kiváltott érzelmi reakciók enyhítésére, elhatalmasodásainak megakadályozására koncentrálna –

a probléma megváltoztathatatlansága esetén is ez kerül előtérbe. Ez utóbbi esetében viselkedéses és kognitív stratégiákat használunk (Moos, 1988, in Pauwlik és mtsai, 2011). Viselkedéses stratégiáknak nevezzük a testmozgást, az alkoholfogyasztást, a kábítószer-fogyasztást, a dühkítőrést, valamint a barátoknál történő érzelmi támaszkeresést. A kognitív stratégiák közé sorolható a probléma félrerakása (ideiglenesen), illetve a helyzet jelentésének megváltoztatása mentén történő fenyegetettség csökkentése. Kopp és Skrabski (1995) az említetteket továbbgondolva problémaorientált (külső elismerés igénye, szeretettség igénye, teljesítményigény), érzelmi (perfekcionizmus, jogos, a környezet felé irányuló fokozott elvárások, omnipotencia, fokozott altruizmusra irányuló beállítottság) és támogatást kereső (külső kontroll – autonómia) faktorokat különítettek el (Pauwlik és mtsai, 2011). Folkman és Lazarus (1980) szerint a problémaorientált faktorok jelentik az alkalmasságot a probléma elemzésére, okának befolyásolására, a kontroll megszerzésére, valamint a képességet a kognitív átstrukturálásra. Az érzelmi és támogatást kereső faktorok a problémára irányuló megfelelő ismeretek, illetve a kontroll megszerzésére irányuló képesség hiánya esetén kerülnek főszerpbe (Pauwlik és mtsai, 2011). Maguk a megküzdési stratégiák általában stabil mintázatot alkotnak, melyek kialakulását számos tényező, így a stabil személyiségvonások, illetve a kevésbé stabil személyiségtényezők (önértékelés, optimista, pesszimista beállítódás, nemi különbségek, családi szocializációs tényezők) is befolyásolják (Csabai és Molnár, 1999, in Pauwlik és mtsai, 2011).

Stressz és személyiség

A személyiség fogalma a latin „persona” szóból ered, melynek használata akkor kerül előtérbe, ha olyan karakterre, egyéniségre gondolunk, mely a személy több vonásában is megjelenik, vagy mások számára megnyilvánuló jellegzetességeket (állandó tulajdonságokat) emelünk ki vele (Oláh és Gyöngyösiné, 2007). A személyiségünk az úgynevezett „belsőleg megélt lényeg”, a magunkra vonatkozó érzések összessége, belső környezetünk fontos és központi alkotóeleme. Létezik úgynevezett személyiségtényezők, amelyek biológiai gyökerüknél fogva közvetlenül nem változtatható viselkedés-meghatározó tényezők. Ilyen személyiségtényezőnek tekinthetők a büntethetőségi és megerősíthetőségi sajátosságok, melyek a világhoz való viszonyulás, így a saját szabályok meghatározásában és kialakításában játszanak szerepet – melyek változtathatatlanáguk révén szintén személyiségtényezőknek számítanak. Bizonyos stimulusok – pl. veszélyhelyzet – ösztönös reakciókat, úgynevezett reagálási módokat hívnak elő, melyek szintén személyiségtényezőknek tekinthetők, ahogyan az is, amiképpen a szervezetünk, szerveink reagálnak a stresszre (Lajkó, 2002). A személyiségjegyek közül az énképünket és világlátásunkat befolyásoló értékrendszer a legmélyebb gyökerű, legmerevebb alkotóelem, mely viselkedésünkben is megmutatkozik (Alix, 1998). Ennek kapcsán megemlítendő, hogy azt, ahogyan a stresszt érzékeljük, befolyásolják magunkról alkotott gondolataink – nem véletlen, hogy bizonyos emberek fogékonyabbak a stresszre, míg mások kevésbé (Bódizs, 2000). Ennek kapcsán Dr. Raymond B. Flannery végzett vizsgálatot, amelyben a stresszel szembeni ellenálló képesség kapcsán előkerülő fontos

tulajdonságokat kutatta (in Inlander és Moran, 1997). A vizsgálat eredményeképpen megállapította, hogy azon emberek, akik a stresszt jól viselték, négy tulajdonságban azonosak: kihívások esetén a problémákhoz aktívan közelítenek, céljaik jól meghatározottak, egészséges életmódúak (testmozgás, pihenés) és van társasági életük (Inlander és Moran, 1997).

A személyiségtípus milyenségének jelentősége a munkahelyi helyzet kapcsán is előtérbe kerül, ugyanis ha a munkahely beállítottsága nem egyezik az egyén személyiségtípusával, akkor ez stresszforrásként léphet fel (Hargreaves, 2011). A személyiség alapadottságai meghatározzák azon alkalmazkodási formákat és szokásokat, amelyeket stressz esetén használunk, melyre a személyiségjegyek nagy befolyással vannak. A Big Five modell (Cattell, Eysenck) mutat rá arra, hogy a személyiség öt dimenziója (extroverzió, barátságosság, neuroticizmus, lelkiismeretesség, nyitottság) határozza meg azt, ahogyan a fenyegetések jelentőségét megítéljük (extroverzió, neuroticizmus), illetve az információkeresés és problémacentrikusság minőségét (nyitottság), a kitartást, az önfegyelmet (lelkiismeretesség) és a társas támasz igénybevételének mértékét (barátságosság), vagyis mindazt, amelyek meghatározóak a stresszhez való alkalmazkodás szempontjából. A személyiségvonások és megküzdési stratégiák közötti korrelációt az is megmagyarázza, hogy a személyiségvonásokra szokások integrált egységeiként tekintünk, míg a megküzdési stratégiák olyan szokások, amelyeket stresszhelyzetben alkalmazunk (Oláh, 2005).

A VIZSGÁLAT

Minta

A vizsgálati mintánkat 102 megkülönböztetett jelzésű gépjárművezető képezi, melyek eloszlását az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A minta számszerű eloszlása

hivatali gépjárművezető	1 fő
tűzoltóautó sofőr	1 fő
önkéntes tűzoltóautó sofőr	2 fő
honvédségi baleseti helyszínelő	2 fő
üzemzavar elhárító	1 fő
ügyeleti gépjárművezető	2 fő
mentőautó sofőr	86 fő
mentő- és ügyeleti gépkocsivezető	5 fő
mentőautó sofőr és betegszállító	2 fő

A mintánk teljes terjedelmében férfiakból áll, az életkori eloszlás 21 éves kortól (ugyanis megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetés 21 éves kortól engedélyezett) 62 éves korig terjed. A vizsgálatunk elvégzése érdekében a 102 fős vizsgálati mintát életkor szerint és pályán eltöltött idő szerint is három csoportra osztottuk. A mintánk jellegéből adódó életkor és pályaidő szerinti csoportosításokat a 2. és 3. számú táblázatok mutatják.

2. táblázat. Az életkor szerinti csoportosítás

1. vizsgálati csoport (fiatalok)	21 és 35 év közöttiek (31 fő)
2. vizsgálati csoport (középkorúak)	36 és 45 év közöttiek (49 fő)
3. vizsgálati csoport (nyugdíj előtt állók)	45 év felettiek (22 fő)

3. táblázat. A pályaidő szerinti csoportosítás

1. vizsgálati csoport (pályakezdekők)	0-7 éve a pályán levők (43 fő)
2. vizsgálati csoport (rutinosok)	8-15 éve a pályán levők (37 fő)
3. vizsgálati csoport (nyugdíj előtt állók)	15 évnél régebben a pályán levők (22 fő)

Módszerek, eszközök

A foglalkozási stressz vizsgálata

A foglalkozási stressz vizsgálatára az amerikai Occupational Stressor Index (OSI) for Professional Drivers (Belkic) – Foglalkozási Stresszor Index Hivatásos Gépjárművezetők Részére (2014) kérdőív általam lefordított és ezáltal hivatalossá vált magyar adaptációját használtuk a szerző közvetlen engedélyével. Azért erre a kérdőívre esett a választásunk, mert ez kifejezetten a hivatásos gépjárművezetőket érő stresszorokat méri, és ezáltal ad egy képet az őket érő stressz mértékéről.

Az OSI egy összeadandó terheléseket mérő modell, amely magában foglalja a megterhelés – kontroll – támogatás és az erőfeszítés – jutalom (egyenlőtlenség) modellek kulcspontjait (Belkic, 2003, in Belkic és Savic, 2008). Olyan faktorokból állították össze, melyek a bejövő információ természetére és időbeli sűrűségére vonatkoznak, illetve arra, hogyan dolgozzák fel az információt azok bonyolultságán, teljességén és következetességén alapulva. Ezáltal az OSI kérdőív a mentális források igénybevétele, illetve annak szempontjából elemzi a munkát, ahogyan az egyén ezeket az igénybevételeket kezeli, irányítja az energiaszabályozás elméletének kontextusában (Gaillard, 1993, in Belkic és Savic, 2008). Ez az elmélet bemutatja, hogy hatékony döntési potenciállal vagy irányítással a személy képes szabályozni a káros – bár nem túlnyomóan –

pszichológiai megterhelést úgy, hogy az összhangban legyen saját szükségleteivel és kapacitásával. Az OSI kérdőívben a munkakörnyezetet egységes eszként kezelik, mely magában foglal feladatszintű kérdéseket, munkarendet, fizikai, kémiai és átfogó szervezeti faktorokat, amelyek mind hozzájárulnak a teljes megterheléshez. A kérdőív 7 stresszor jellemzőt tartalmaz (alulterheltség, magas igénybevétel, pontosság, külső időnyomás, ártalmaknak való kitettség, konfliktus, szimbolikus elkerülés), melyek mindegyike 4 információ átviteli mód mentén értékelt (bemeneti, központi, kimeneti, általános). A kérdőív minden eleme egyenlő súlyozás alapján 0-2 pontig értékelhető, mely pontszámokat minden stresszor jellemzőre külön kiszámítunk, majd a kapott pontszámok összesítésével kapjuk meg a teljes OSI értéket. A kérdőív végén a hivatásos gépjárművezetők munkájával kapcsolatos nyílt kérdések is helyet kaptak. A kérdőív azért is újszerű és elfogadott, mert a foglalkozásspecifikus változatai lehetővé teszik a foglalkozások közötti összehasonlítást ugyanazon szempontok mentén. Ezek a foglalkozásspecifikus tesztek jobban működnek, mint az egyszerű, általános mérőeszközök, és ezért kifejezetten hasznosak egy adott munkakörnyezetben fellelhető kulcsstresszorok azonosításában (Belkic és Savic, 2008). A kérdőív Cronbach-alfa értéke 0,84, mely alapján azt állíthatjuk, hogy egy megbízható mérőeszközzel van szó (Belkic, 2000).

A stresszel való megküzdés vizsgálata

A stresszel való megküzdés vizsgálatára a CISS-48 – Coping Inventory for Stressful Situations kérdőívet használtuk, mely a három megküzdési módot (feladattípusú, érzelmi irányú, elkerülésre irányuló) feltáró diszpozicionális kérdőív (Endler és Parker, 1994).

A kérdőív instrukcióját a „munkavégzés során adódó” szituációkra módosítottuk annak érdekében, hogy egyértelműen lehessen beazonosítani a munkahelyi stresszhelyzetekre adott megküzdési stratégiákat. A kérdőívben a személy egy ötfokú skálán jelölheti, hogy az egyes viselkedésmódokat leíró tételek mennyire jellemzőek rá egy problémahelyzet során (ezt a problémahelyzetet specifikáltuk a munkahelyi kontextusra). Az egyes itemekre adott pontszámok faktoronként kerülnek összeadásra. Minden vizsgált megküzdési módra a kérdőívben 16-16-16 item vonatkozik. Kutatások bizonyítják a kérdőív érvényességét és megbízhatóságát a megküzdési stratégiák azonosítása kapcsán (Cronbach-alfa értéke 0,76-0,92) (Perczel-Forintos, Kiss és Ajtay, 2005).

A személyiségháttér vizsgálata

A személyiségháttér vizsgálatára a pályaalkalmasság-vizsgálatok tesztbateriájába tartozó VIP tesztet használtuk, hiszen kifejezetten gyakorlott gépjárművezetőknek készült, ugyanis az egyes itemek megértését a vezetői tapasztalat nagymértékben befolyásolja. Ebből következik, hogy a pályán, gyakorlatban eltöltött idő befolyásolja a tesztben elért eredményeket, így a vizsgálat szempontjából kifejezetten hasznosnak bizonyult. A kérdőív a szubjektív, közlekedésspecifikus értékelési stratégiákkal foglalkozó többdimenziós eljárás. A teszt 49 iteméhez két lépcsős („igen, igaz”, „nem, nem igaz”) válaszlehetőség tartozik 4 dimenzió mentén: kritikátlan önismert (US), agresszív interakciók más közlekedők felé (AI), emocionálisan befolyásolt autóvezetés (EA), szociális kíváncsiságra törekvés (SE – kontrollskála) (Wenninger és Krupan, 2003). A kérdőív értékelésekor a kiugró magas és alacsony értékek számítanak (az úgynevezett feltűnő itemek).

A terhelhetőség vizsgálata

A terhelhetőség vizsgálatára a pályaal-
kalmasság-vizsgálatok során alkalmazott RST3
és SENSO tesztek használtuk. Az RST3
teszt a reaktív megterhelhetőség vizsgálatára
irányul, mely a válaszviselkedéseket foglalja
össze komplex reaktív ingerek és különböző
erősségű időkényszer mellett. A SENSO teszt
a szenzomotoros készség felmérésére irá-
nyuló feladat, melynek célja a szem – kéz –
láb koordináció mérése (az észlelés eredmé-
nyeinek a megfelelő motorikus reakciókkal
történi integrációja), mely az állandósult
visszacsatolási kapacitás határfokától függ
(PÁV osztály, 2008). A választás oka, hogy
mindkét feladat 3 fázisból áll, és mindkét
feladat esetében a 2. fázis egy úgynevezett
terhelési szakaszt jelent, melynek eredmé-
nyei a személy terhelhetőségének jó indiká-
torai. A vizsgálat szempontjából tehát ez eset-
ben csupán a 2. vizsgálati fázis átlagolt
eredményeit vettük figyelembe.

A vizsgálat menete

A vizsgálatot kérdőíves felmérés útján való-
sítottuk meg. Az adatgyűjtés egyrészt a Nem-
zeti Közlekedési Hatóság Pályaal-
kalmasság-vizsgáló Főosztályának Időszakos Osztályán,¹
másrészt az Országos Mentőszolgálat mű-
szaki vezetőin, orvosi vezetőin és pszicholó-
gusán keresztül kiküldéses módszerrel, illetve
internetes formában történt. Az adatgyűjtést
kiegészítettük még személyes megkereséssel
a Fejér megyei és Veszprém megyei mentő-
állomások egy részén, így sikerült megfelelő
nagyságú mintát összegyűjteni. A kérdőív ki-
töltése összességében körülbelül 30 percet
vett igénybe, de önkéntes teszt révén egyéb
eszközt nem igényelt. A vizsgálat azon ré-
széhez pedig, melyek az alkalmasságvizsgá-

lati tesztbattériának is részét képezik a Pá-
lyaal-
kalmasság-vizsgáló Főosztályon ren-
delkezésemre bocsátott adatokat használtam
fel (RST3 teszt, SENSO teszt, VIP teszt).

EREDMÉNYEK

A stressz mértékének összehasonlító vizsgálata életkor és pályaidő szerint

Az életkori csoportok közötti összehasonlí-
tásra használt varianciaanalízis nem muta-
tott eltérést a csoportátlagok között, mely
azonban arra enged következtetni, hogy
a megkülönböztetett jelzésű gépjárművek ve-
zetői egyformán stresszként élik meg a mun-
kájuk egyes aspektusait, hiszen az megállá-
pítható, hogy a mintám minden elemének
teljes stresszértéke átlagon felüli (az átlag
érték az OSI tesztben hivatásos gépjárműve-
zetők körében 63, 6 és 67, 2 közé esik) (Bel-
kic és Savic, 2008).

Különbség a pályaidő szerinti összeha-
sonlítás szerint sem mutatkozott a csoportok
között a varianciaanalízis alapján, mely azzal
magyarázható, hogy a pályán eltöltött idő
nem befolyásolja a stressz mértékének meg-
élését, hiszen ez foglalkozási ártalomból adó-
dik a speciális stresszoroknak köszönhetően,
melyről már az elméleti bevezetés részben is
szóltunk. Az OSI teszt végén található nyílt
kérdésekre adott válaszokból is következtet-
hettünk arra, hogy a már említett stresszoro-
kon kívül milyen nehezítő tényezők lépnek
fel a munka során. Ennek kapcsán legtöbbször
az alábbiakat említették

- alacsony bérek (létbizonytalanság, több
munkahely egyszerre a megélhetésért)
- nem megfelelő gépjárművek

¹ Jelenleg PVF, Speciális- és Kontrollvizsgálatok Osztálya

- kezdeményezés elutasítása
- megbecsülés/elismerés/ösztönzés hiánya
- tétlen várakozás
- tehetetlenség
- nem megfelelő munkakörülmények
- nagy felelősség/odafigyelés/megfelelési kényszer
- a forgalom résztvevőitől a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők felé tanúsított nem megfelelő magatartás
- lelki megterhelés
- nem megfelelő mennyiségű pihenés

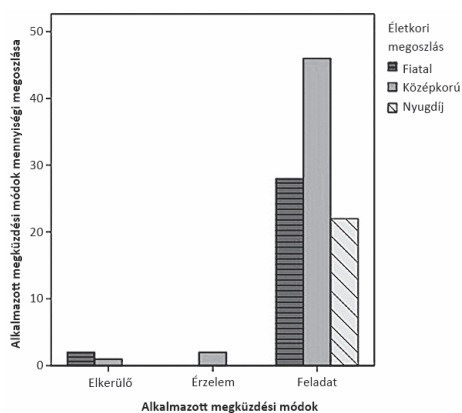
Mindezek szintén fontos, figyelembe vevő tényezők egy ilyen magas igénybevételű munkakör kapcsán. Így talán nem csodálkozhatunk a magas stressz átélésén, hiszen nem csupán a munkakörből adódó speciális stresszorokkal, hanem egyéb nehézségekkel is meg kell küzdeniük a gépjárművezetőknek a munkájuk során.

Az alkalmazott megküzdési stratégiák összehasonlító vizsgálata életkor és pályaidők szerint

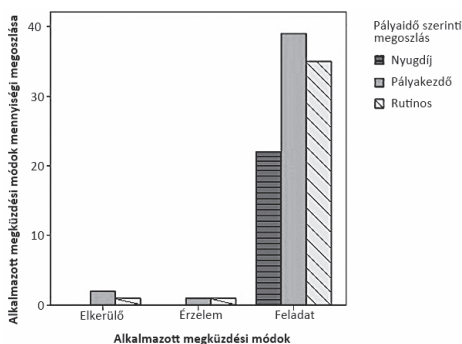
Jelen témakör kapcsán az alkalmazott káhnégyzet próba függetlenséget mutatott a vizsgált változók között, mely eredmény összességében azt jelzi, hogy ha az egyes megküzdési stratégiákat külön-külön megvizsgáljuk, akkor sem életkor, sem pályaidő alapján nem térnek el egymástól. Ennek oka, hogy mindegyik megküzdési stratégiát közel azonos mértékben használják a három életkori csoport és a három pályaidő szerinti csoport tagjai. Az eredményeket az 1. és 2. ábra szemlélteti.

A próba kritikájaként az említhető, mely a fenti ábrákból is kitűnik, hogy vannak olyan megküzdési módok, melyekhez nem, vagy kisszámú pályaidő, vagy életkor szerinti érték tartozik – a káhnégyzet próba eredményeit pedig befolyásolja, ha 20%-nál nagyobb

arányban van 5-nél kisebb érték. Természetesen ez a kapott vizsgálati eredményekből adódik, melyekből azonban jól kitűnik, hogy a legtöbb megkülönböztetett jelzésű gépjárművezető a feladatközpontú megküzdési stratégiát részesíti előnyben.

1. ábra. A megküzdési stratégiák mennyiségi megoszlása életkorok szerint

2. ábra. A megküzdési stratégiák mennyiségi megoszlása pályaidők szerint

Ez az eredmény talán nem meglepő, hiszen a foglalkozási szerepük, maga a munkakörük megkívánja azt, hogy a foglalkozási stressz fellépése esetén a feladatközpontú megküzdési módot használják. Ennek oka és jelensége érthető, hiszen sem túlzottan az érzelmeikre támaszkodva, sem a stresszes helyzetet

figyelmen kívül hagyva, azt elkerülve, onnan elmenekülve nem lennének képesek a foglalkozási szerepüket betölteni és a munkájukat az elvárt módon ellátni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy maga a foglalkozási szerep, illetve maga a munkakör, a hivatástudat kívánja meg a feladatközpontú megküzdési stratégia alkalmazását. Az említett stratégia alkalmazására – az elméleti háttér kapcsán megismertek szerint – az jellemző, hogy a személy a helyzetre, a problémára koncentrálna annak megváltoztatása, illetve jövőbeni elkerülése érdekében, mely kifelé, magára a problémára, vagy befelé irányuló problémamegoldó stratégiák alkalmazását vonja maga után. Ezen eredmény kapcsán válik fontossá a személyiségtényezők szerepe, mely meghatározó a stressz és a terhelések elviselésében.

A személyiségháttér összehasonlító vizsgálata életkor és pályaidő szerint

A személyiségháttér vizsgálatára az egyes életkori és pályaidő szerinti csoportokban a „Módszertan” részben már ismertetett VIP teszt skáláit használtam fel. Az egyes skálák eloszlását külön-külön, skálánként megvizsgáltam az életkori és pályaidő szerinti csoportok mentén. Az életkor szerinti összehasonlítás eredményei az alkalmazott varianciaanalízis alapján szignifikáns különbséget jeleztek az igazodás a társadalmi elvárásokhoz skála mentén ($p = 0,023 < 0,05$). A jelenség mélyebb vizsgálatára független mintás t-próbát alkalmaztunk az SE skála és az 1-es és 2-es életkori kategóriába tartozó egyének összehasonlítására. Az elemzés azt mutatta, hogy a 21–35 év közötti életkori csoportba tartozó fiatalok és a 36–45 év közötti életkori csoportba tartozó középkorúak eltérő személyiségháttérrel rendelkeznek a vizsgált skála mentén ($p = 0,008 < 0,05$). A független mintás

t-próba a 21–35 év közötti és a 45 év feletti életkori csoportba tartozó fiatalok és nyugdíj előtt állók között is eltérést mutatott ($p = 0,016 < 0,05$), mely eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok eltérnek a társadalmi elvárásokhoz való igazodás terén a középkorú és nyugdíj előtt álló kollégáiktól, melyet az adott skálán elért átlagosan alacsonyabb pontszám jelez. Ez azzal magyarázható, hogy a még fiatal vezetők kevésbé a normákra és a társadalmi elvárásokra támaszkodnak, inkább úgy mond a „saját fejük után mennek” vezetés közben is, míg a másik két kategóriába sorolható idősebb korosztály inkább megfontoltan, az elvárásoknak megfelelően és tapasztalataikra alapozottan cselekszik. Ám ez jelzi azt is, hogy a fiatal vezetők kevésbé törekednek arra, hogy magukat kedvezőbb fényben tüntessék fel, hiszen az már kevésbé jönne az esetükben ösztönösen, belülről, ugyanis a társadalmi elvárásokhoz való igazodás tudatosságát követel. Tehát a fiatal vezetők vezetési stílusa még inkább őszinteségből és nyíltságból fakad, mely őszinteség és nyíltság a közlekedési viselkedésben a belső késztetések fontosságát jelzi a normákkal és elvárásokkal szemben (Wenninger és Krupan, 2003).

Az életkori elemzés még egy skála, az érzelemcentrikus vezetési stílus kapcsán is eltérést mutatott a csoportok között az alkalmazott Kruskal-Wallis próba alapján ($p = 0,012$). Ugyanis a 21–35 éves fiatalok és a 36–45 éves középkorúak ($p = 0,020 < 0,05$) valamint a 21–35 éves fiatalok és a 45 év feletti életkori csoportba tartozó nyugdíj előtt állók között szignifikáns eltérést mutatott az adott skála mentén ($p = 0,012 < 0,05$), méghozzá ez esetben a fiatalok értek el átlagban magasabb pontszámokat az említett skála mentén. Ez esetben is azzal magyarázható az eredmény, hogy a fiatal vezetők inkább még ér-

zelmeikre, megérzéseikre hagyatkozva, nem pedig tapasztalataikra támaszkodva vezetnek – mely fiatal életkorukból érthető is, eltérően idősebb, tapasztaltabb társaiktól. A VIP teszt leírás is megerősíti az eredményt, miszerint a skálán elért magas érték inkább érzelmi indíttatású vezetésre, impulzivitásra utal (Wenninger és Krupan, 2003).

A pályaidők szerinti összehasonlítás kapcsán is két skála mentén mutatkoztak különbségek. A Kruskal-Wallis próba szignifikáns eltérést jelzett a csoportok között a kritikátlan önismeret skála kapcsán ($p = 0,035$), mely jelenség mélyebb vizsgálatára a Welch-próbát futtattuk le. A próba a rutinos és a nyugdíj előtt álló vezetők csoportjában mutatott szignifikáns eltérést ($p = 0,012 < 0,05$). Az eredmények azt mutatták, hogy a nyugdíj előtt álló vezetők átlagosan magasabb pontszámot értek el a vizsgált skálán, mely eredmény a pályaidő figyelembe vételével arra utalhat, hogy érzésük szerint ők már úgy mond „régiek”, így tudják a szervezeti, munkahelyi, munkaköri – elsősorban rájuk érvényes – szabályokat, és nekik nincs szükségük, úgy mond, segítségre. Már tapasztalt vezetők, hiszen sokan 20 évnél is régebb óta lévén a pályán sokkal tapasztaltabban és bölcsebben állnak neki a mindennapi rutinnak. Az eredmény azzal magyarázható, hogy a pályán eltöltött idő kapcsolatban állhat önmagunk megismerésének mértékével, ám ez olykor torz módon is végbemehet – melyet a teszt is szemléltet. Ez adódhat magabiztosságukból is, hiszen az évek hozzásegítették őket ennek kialakulásához. A VIP teszt értelmezésében a kritikátlan önismeret skálán elért magas értékek jelzik azt, hogy hajlamosak némiképp saját képességeik túlbecsülésére – mely a hosszú szolgálatban eltöltött idő alapján érthető (Wenninger és Krupan, 2003). A pályaidő szerinti csoportosítás kap-

csán az agresszív interakció stílus skála esetében mutatkozott különbség az alkalmazott Welch-próba alapján, mely elemzés a pályakezdők és a nyugdíj előtt állók ($p = 0,014 < 0,05$), valamint a rutinosak és a nyugdíj előtt állók csoportja között ($p = 0,024 < 0,05$) mutatott eltérést. Az eredmény azt jelzi, hogy a 3-as csoportot képező nyugdíj előtt álló vezetőkre kevésbé jellemző az agresszív interakciós vezetői stílus, mint fiatalabb társaikra, amely a pályán eltöltött hosszabb időből is fakad. A nyugdíj előtt állók már megfontoltabb, inkább a biztonságra és a nyugodt vezetésre törekedő türelmes vezetési magatartást tanúsítanak. Míg a pályakezdők és a rutinosok számára még jobban számít a gyorsaság és az önérvényesítés, addig a nyugdíj előtt álló vezetők már a gyorsaság és a biztonság összehangolására törekednek.

A krónikus betegségek és az átélt súlyos traumák kapcsolatának vizsgálata a terhelhetőséggel összefüggésben

A terhelhetőség és a traumák kapcsolatának vizsgálatához az elért RST3 és SENSO tesztek értékeit vettük figyelembe az explorációs eredmények függvényében, mely eredmények a krónikus betegségek és az elmúlt 5 évben átélt súlyos traumák felszínre hozásában voltak segítségünkre. A kapcsolatok vizsgálatára lefuttatott Welch-próba az RST3 teszt esetében szignifikáns eltérést mutatott a két explorációs csoport, tehát a krónikus betegségen vagy traumán áteső vezetők és a krónikus betegséggel nem rendelkező csoport között ($p = 0,035 < 0,05$). Ez azt mutatja, hogy azon vezetők, akik átéstek valamilyen súlyos traumán (munkanélküliség, válás, halál, öngyilkosság a családban, idegbetegség a családban, baleset, műtét, függőbeteg a családban, fogyatékkal élő a családban, súlyos sérülés) az elmúlt 5 évben, illetve akik valamilyen

krónikus betegséggel (szívprobléma – pl. magas vérnyomás, magas pulzus, gyomorbántalom, porckorongsérv, súlyos allergia) élnek együtt, ők kevésbé képesek jól teljesíteni a terheléssel járó feladatban az egészséges társaikkal szemben. Ennek oka az lehet, hogy akik lelkileg és/vagy testileg már eleve terheltek, kevésbé képesek olyan teljesítményt nyújtani, amelyre lelkileg és/vagy testileg egészségesebb társaik képesek. A tesztnek a terhelhetőségi szakasza nagyon sok ingert és azokra adott nagyon gyors reakciókat igényel viszonylag hosszú időn keresztül, mely a lelkileg és/vagy testileg kevésbé felkészültektől, illetve leterheltebbektől nagyobb erőfeszítést igényel, azonban lassabb reakcióidőt és kisebb kitaratást eredményez, mely magasabb hibázási arányt vonhat maga után – melyek pedig a tesztben összeadódva gyengébb összteljesítményt eredményeznek az egészségesebbekhez képest.

A terhelhetőség összehasonlító vizsgálata életkor és pályaidő szerint

Az életkor szerinti összehasonlítás kapcsán az alkalmazott Kruskal-Wallis próba szignifikáns eltérést jelzett a csoportátlagok között ($p = 0,029 < 0,05$) a SENSO tesztben nyújtott teljesítmény alapján. Az eredmények mélyebb vizsgálatára a Welch-próbát alkalmaztuk. A próba eredményeként szignifikáns különbséget találtunk a fiatalok (21–35 év) és a középkorúak (36–45 év) ($p = 0,008 < 0,05$), illetve a fiatalok (21–35 év) és a nyugdíj előtt állók (45 év felett) csoportjának ($p = 0,047 < 0,05$) terhelhetőségben nyújtott eredményei között, mely valóban igazolja azt feltevést, hogy az idősebbé válás rontja a terhelésben nyújtott teljesítményt. Megerősíti ezt az eredményt az RST3 tesztben nyújtott teljesítmény és az életkori csoportok kapcsolata is. Ugyanis az alkalmazott

Kruskal-Wallis próba ezúttal is szignifikáns eltérést jelzett a csoportok átlagai között ($p = 0,000 < 0,05$). A jelenség mélyebb vizsgálatára a Welch-próbát alkalmaztuk, mely a fiatalok (21–35 év) és a nyugdíj előtt állók (45 év felett) csoportja ($p = 0,001 < 0,05$) és a középkorúak (36–45 év) és a nyugdíj előtt állók (45 év felett) csoportja ($p = 0,000 < 0,05$) között mutatott szignifikáns különbséget. Ez jelzi és igazolja tehát azt a hipotézist, hogy az idősebb korosztály nehezebben teljesíti a terheléssel járó feladatokat, mely ez esetben a 45 év feletti csoportjának esetében szembevetendő eredmény is, hiszen teljesítményük jelentősen eltér a másik kettő életkori csoportba tartozó személyek eredményétől. Az elemzést a pályaidők alapján is elvégeztük a SENSO és RST3 tesztek alapján. A SENSO teszttel összefüggésben az alkalmazott Kruskal-Wallis próba szignifikáns eltérést jelzett a csoportátlagok között ($p = 0,000 < 0,05$). A mélyebb vizsgálat érdekében a Welch-próbát alkalmaztuk annak megvizsgálására, hogy a különbségek mely csoportok között mutatkoznak szignifikánsnak. Az eredmény az életkori értékek alapján kapott eredményhez hasonlóan alakult, mely a pályakezdők és a rutinosak csoportja ($p = 0,007 < 0,05$), illetve a pályakezdők és a nyugdíj előtt állók csoportja ($p = 0,000 < 0,05$) között jelzett szignifikáns különbséget, mely eredmény megegyezik az életkori adatok alapján kapott eredménnyel. Tehát ez alapján is beigazolódott az a feltevés, hogy az életkor előre haladtával romlik a terhelésben nyújtott teljesítmény. Ugyancsak megerősíti az eredményt az RST3 tesztben nyújtott teljesítmény és a pályaidő szerinti csoportok kapcsolata, ugyanis ezen vizsgált tényező kapcsán is az életkori csoportokhoz hasonlóan alakultak az eredmények. Ez esetben is a pályakezdők és a nyugdíj előtt állók csoportja ($p = 0,029 < 0,05$) és

a rutinosok és a nyugdíj előtt állók csoportja ($p = 0,029 < 0,05$) között szignifikáns különbséget mutatott, mely ugyancsak igazolja azt a hipotézist, hogy az idősebb generáció (ez esetben a nyugdíj előtt állók csoportja) nehezebben teljesít a terheléssel járó feladatokban. Ennek oka az lehet, hogy a már idősebb generáció csökkent fizikai állóképességéből és életkorából adódóan nehezebben birkózik meg a reaktív megterheléssel, illetve a látás-mozgás összerendezettség igényével járó feladatokkal, mint a még fiatalabb kollegáik.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a mintában hány embernél fordult elő valamilyen krónikus betegség. A vizsgált 102-ből 24 személynél jelent meg valamilyen krónikus megbetegedés, tehát a teljes minta 24,5 százaléknál. A kiemelt 24 ember teljes stressz értéke 91,6, mely lényegesen magasabb, mint a már korábban említett, hivatásos gépjárművezetőknél megállapított, 63,6 és 67,2 közé eső érték. Ez arra enged következtetni, hogy a kialakult krónikus betegségek és a magas stressz között összefüggés fedezhető fel – persze azt nehéz megállapítani, hogy a betegség a foglalkozási stressz okozta ártalomból keletkezett, vagy már előtte is fenn állt, hiszen ennek feltárására jelen tanulmány nem irányult. Az azonban biztosan állítható, hogy a szakirodalomban olvasottak (Belkic és Savic, 2008) egyértelműen összefüggésbe hozzák a krónikus megbetegedéseket (elsősorban a kardiovaszkuláris, illetve isémiás szívmebetegedéseket) a foglalkozásból eredő stresszrel. A felvetés azért sem elvetendő, mert a jelen vizsgálati mintának is körülbelül a negyed része küzd valamilyen súlyos krónikus megbetegedéssel, melyek nagy része a szív megbetegedéseivel kapcsolatos (magas vérnyomás, magas pulzus, katéterezés szükségessége). Amiért még fi-

gyelemre méltó ez a jelenség, az az, hogy a krónikus megbetegedések nem csak az idősebb korosztályt, hanem már egyre inkább a fiatal generációt is sújtják. Mindezek rámutatnak a megoldások keresésének szükségességére. Ennek lehet az oka az is, hogy maga a PAV vizsgálat is egy ilyen megterhelést jelent, ugyanis az említett feladatok a PAV vizsgálati tesztbatteríának részét képezik. Hiszen – éppen a gyengülő fizikai állapotból adódóan – már nehezebben képesek az említett feladatokat teljesíteni, mely ugyancsak plusz terhet, stresszt és igénybevételt jelent.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

A bemutatott vizsgálat alapján elmondható, hogy a stressz vizsgálatának szempontjából egy figyelemre méltó populációról beszélhetünk. Ennek kapcsán kétség nélkül állíthatjuk, hogy a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők csoportja magas foglalkozási stresszt átélő csoport, mely a munkakör jellegéből adódóan érthető is: hiszen mindig a maximumot kell nyújtani, hosszú időn keresztül, hiszen az esetleges késlekedésen és mulasztáson emberéletek múlhatnak. Már önmagában ez is egy súlyos stresszforrás, amellyel a megbirkózás sem egyszerű. Természetesen az, ahogyan megbirkóznak, megküzdenek ezzel, az egyénenként változhat. A megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők személyiségvizsgálata kapcsán elmondható, hogy a fiatalok és a nyugdíj előtt állók csoportja között mutatkoznak a legszembetűnőbb különbségek. A fiatalok még leginkább ösztöneikre és érzelmeikre hagyatkoznak a munkavégzés során, szemben a már nyugdíj küszöbén álló társaikkal. Rájuk még inkább jellemző az önérvényesítő és agresszív

magatartás, míg idősebb, tapasztaltabb, megfontoltabb társaikra kevésbé. Az idősebb, nyugdíj előtt álló korosztályról az is elmondható, hogy bár önismeretük fejlett, de ez sokszor torzul. A kritikátlan önismeret rájuk jellemző leginkább, mely szintén életkori sajátosságukból adódik. Kevésbé hajlanak a változásra és változtatásra, hiszen tapasztaltságukból és bölcsességükből adódóan képesek megoldani a legtöbb nehézséget és szükséghelyzetet mások segítségével nélkül is. Ám ebből kifolyólag nehezebben hajlanak az alkalmazkodásra, és emiatt az új és ismeretlen helyzeteket nehezebben kezelik. Ilyen új és szokatlan helyzet lehet akár egy PAV vizsgálat is, melynek ötvenkénti szükségességét egyre kevésbé képesek elfogadni, és emiatt maga a PAV vizsgálat egy különleges stresszélményként és -helyzetként jelenik meg számukra – főleg a nyugdíjkorhatár eléréséhez való egyre közelebb kerülés esetében. Ugyancsak összefügg az említett jelenséggel az az eredmény, hogy már az idősebb korosztály, különösen itt is a nyugdíj előtt álló vezetők, a terheléssel járó feladatokat is egyre nehezebben oldják meg – tehát ezen tényező mentén is különböznek fiatalabb társaiktól. Nyilvánvaló az a tény is, hogy a PAV vizsgálat feladatai sem lesznek könnyebbek, különösen azok, melyek a terhelhetőségi faktort is mérik. A terhelési feladatok azonban nem csak az idősebb korosztálynak okoznak nehézséget, hanem azoknak a fiatalabbaknak vagy éppen középkorúaknak is, akik valamilyen súlyos traumán estek át az elmúlt öt évben, vagy valamilyen krónikus betegséggel kénytelenek együtt élni. Ez is jelzi azt, hogy akik kedvezőtlenebb fizikai vagy lelki állapotban vannak, azok számára az egyszerűbb feladatok is megterhelőbbek, így érthető, hogy különösen a terhelést mérő, arra irányuló és kihegyezett

feladatokban nem képesek olyan teljesítményt nyújtani, mint testileg és lelkileg egészséges társaik. Ez ugyancsak összefügg azzal is, hogy a legnehezebb dolguk a nyugdíj előtt álló sofőröknek van, hiszen korukból fakadóan eleve nem rendelkeznek kiváló egészségi állapottal, így érthető, hogy teljesíteniük is eleve nehezebb az említett terhelési feladatokban – különösen akkor, ha pszichésen sincsenek teljesen rendben. Látható, hogy életkori csoportonként találhatunk eltérést mind a személyiségháttérben, mind a terhelhetőségben, a stressz szempontjából azonban egységesek a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők abból a szempontból, hogy a foglalkozási sajátosságokból adódóan egyformán magas foglalkozási stresszt élnek át a mindennapok során.

A vizsgálat elvégzése kapcsán megfogalmazódott az a kérdés, hogy vajon mi segíthetne a foglalkozási stressz csökkentésében a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők körében? A nyitott kérdések kapcsán maguktól a gépjárművezetőktől kaptunk néhány javaslatot, hogy mi tehetné könnyebbé és elviselhetőbbé a munkakörülményeket és az őket érő foglalkozási stresszt. Sokan kiemelték a több és tartalmasabb pihenőidőt (kényszerpihenő), a több odafigyelést (elsősorban a vezetők részéről irányukba), a képzéseket (vezetéstechnikai tréning, továbbképzések, egyéb tréningek, vezetési próbák), életpálya-program bevezetése, illetve esetlegesen a szervezeti átszervezés is segítene – tehát nem elvetendő egy szervezetdiagnosztikai program bevezetése sem. Javaslataink elsősorban a stressz és a terhelési feladatokból adódó nyomás elviselését szolgálnák, mely ahhoz is hozzásegíthetné a vezetőket, hogy a PAV vizsgálatok alkalmával is nyugodtabban és ezáltal jobban teljesítsenek. Az egyik legjobb megoldás az lenne, ha sikerülne kom-

binálni a stressz kezelését a gépjárművezetők igényeivel. Ezalatt azt értjük, hogy a továbbképzések és tréningek iránti igényt stressz kezelésére lehetne fordítani, ahol el-sajátíthatnák, hogyan mozgósítsák belső erőforrásaikat és energiájukat a terhelésekkel való pozitív megküzdés érdekében. A tréningek azért is lehetnének hasznosak, mert csoportban egymással is megoszthatnák gondolataikat, a már bevált technikákat, úgymond brainstorming jelleggel segíthetnék egymás fejlődését is – mely az egymás iránt érzett bizalom és elköteleződés érzését is elmélyítené. Természetesen minél jobban ismerjük testünk jelzéseit, annál inkább tudjuk, hogyan reagálhatunk hatékonyan rájuk. Az esetleges tréningeken és képzéseken fontos lenne az ismeretközlés is, hogy mi maga a stressz, hogyan ismerhetjük azt meg, és hogyan lehetünk úrrá rajta, hiszen a stresszforrások tudatosulása hatékony módszerek alkalmazásához vezet (például a már az „Elméleti háttér” részben megismert stressz típus ismerete is segítség lehet) (Warga, 2009). Az is segíthetne, ha már a szakmaválasztási eljárás során figyelembe vennék a stressztoleranciát (Norfolk, 1997). A megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők alkalmasságvizsgálata ugyan már működik, de konkrét stresszspecifikus vizsgálóeszköz nem áll rendelkezésre, nem képezi részét a jelen tesztbattériának. Ez azért lehet hátrány, hiszen így majdhogynem lehetetlenség kiszűrni a stressztűrés egyéni mértékét és határait, mely később, sokszor évek múlva kerül felszínre. Ha már a szakmaválasztás elején kiderülnének az egyéni különbségek, akkor célzottan, a munkakör betöltésének kezdetétől lehetne ezen specifikusan és eredményesen dolgozni, megelőzve ezzel a későbbi káros következményeket. Sok gépjárművezető említette a pihenés elégte-

lenségét vagy nem megfelelőségét, melyre megoldás lehetne a relaxáció megtanulása egy relaxációs tréning során. Lényege, hogy rövid idő alatt is kipihent állapotot lehet elérni – így akár egy rövid, 5–10 perces szünetben is hatékonyan alkalmazható. Az sajnos nyilvánvaló, hogy a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők ritkán tapasztalhatnak igazán pihentető szüneteket, azonban ez a technika – ha viszonylag rövid ideig is, de – csökkentheti számukra a megterheléseket és a nyomást, mentális és fizikai felfrissülést adva. Az is egy megfontolandó felvetés lehet, hogy a PAV vizsgálatokat ne ötévenkénti határhoz kössék, hanem életkori határhoz. Erre azért is lehet szükség, mert a vizsgálat arra is rámutatott, hogy az idősebbé válással a terhelési teljesítmény romlik, így érthető, hogy az idősebb korosztálynak már nehezebb és nagyobb súlyú a PAV vizsgálat teljesítése. Azonban ha erre lelkiekben és testiekben fel tudnak készülni az idősebbé válás folyamán, az akár még a teljesítményük javulását is eredményezheti. Emellett nem mutatkozna az ötévenkénti vizsgálaton az állandó megfelelési kényszer, mely a vizsgálatához, illetve annak nem teljesítéséhez kapcsolódó stressz csökkentéséhez vezethetne. A kutatási eredmények alapján érdemes lehet a PAV vizsgálatok tesztbattériájának újragondolása és egy esetleges, stressztoleranciát mérő és kiszűrő teszt bevezetése.

Összességében az mondható, hogy a megkülönböztetett jelzésű gépjárművezetők stresszértéke a foglalkozásból eredő stresszhez és magukhoz a PAV vizsgálatokhoz is köthető, mely stressz nem elkerülhető, de némileg csökkenthető a fentebb megfogalmazott javaslatok átgondolásával és esetleges bevezetésével.

SUMMARY

STRESS BEHIND THE STEERING WHEEL OF EMERGENCY VEHICLES

A comparative examination of stress, coping with stress and stress-predisposing personality factors of emergency vehicle drivers in connection with the age and the work-years spent in this occupation

Background: The problems of emergency vehicle drivers and their attitude towards the five annually compulsory Driving Aptitude Tests and their necessity are reflected by the fact that the drivers experience the aptitude test itself as a stressful event. So the question was conceived, whether and how much they experience their own job, their own chosen occupation as stress, and whether there are differences among the age-groups and work years-groups in the experienced occupational stress. Along these questions it was worth examining the applied coping strategies and personality background. Our observation that the senior age-group and those who suffer from any kind of chronic or mental disease can hardly perform well in the tasks demanding physical endurance, made it necessary to examine this phenomenon more profoundly. *Methods:* Special instruments, which focus especially on professional drivers: Occupational Stressor Index for Professional Drivers, CISS-48 (Coping Inventory for Stressful Situations), VIP, RST3, SENSO. *Results:* We found that being a professional driver is one of the most stressful occupations, as the stress level of any members was higher than the average. As for the coping strategies the problem-solving strategy dominated in the whole population, which comes from the characteristics of the occupation. Most of the differences were found in connection with the personality background and the loadability. In connection with the personality background we found that the young aged differ in two scales (alignment to social expectations and emotion-focused driving style), and the group facing retirement differs similarly in two scales (uncritical self-knowledge and aggressive-interaction style). With reference to the loadability, we found coherence in the chronic disease and loadability factors, which means that those who suffer from any kind of chronic or mental disease can hardly perform well in those tasks, which demand physical endurance. The loadability brought results in connection with the age/work years factor, because it was clearly confirmed that the senior age-group can hardly carry out tasks which go with loadability. Depending on these results some suggestions were conceived for developing a stress-management training and reforming the Driving Aptitude Test System.

Keywords: stress, emergency vehicle drivers, coping, personality factors

IRODALOM

- ALIX, K. (1998): *Stressz – Hogyan küzdjük le és élünk nyugodt, örömteli életet*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- BELKIC, K., SAVIC, C., THEORELL, T., RAKIC, L., ERCEGOVAC, D., DJORDJEVIC, M. (1994): Mechanisms of cardiac risk in professional drivers [review]. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 20, 73–86.
- BELKIC, K. (2000): *The Occupational Stress Index: An introduction*. <http://unhealthywork.org/other-job-stress-models/occupational-stress-index-osi/> (Letöltve: 2014.02.11)
- BELKIC, K. (2003): *The occupational stress index: An approach derived from cognitive ergonomics and brain research for clinical practice*. Cambridge International Science Publishing, Cambridge (United Kingdom).
- BELKIC, K., LANDSBERGIS, P., SCHNALL, P., BAKER, D. (2004): Is job strain a major source of cardiovascular disease risk? [review]. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 30(2), 85–128.
- BELKIC, K., SAVIC, C. (2008): The occupational stress index – an approach derived from cognitive ergonomics applicable to clinical practice. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 6, 169–176.
- BELKIC, K., SAVIC, C. (2013): *Job Stressors and Mental Health: A Proactive Clinical Perspective*. World Scientific Publishers, Singapore. http://www.worldscientific.com/doi/suppl/10.1142/8914/suppl_file/8914_chap01.pdf (Letöltve: 2015.01.11.)
- BÓDIZS B. (2000): *Ismerd meg a stresszt!* Glória Kiadó, Budapest.
- CSABAI M., MOLNÁR P. (1999): *Egészség, betegség, gyógyítás*. Springer Tudományos Kiadó, Budapest.
- DESMOND, P. A., MATTHEWS, G. (2009): Individual differences in stress and fatigue in two field studies of driving. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 12, 265–276. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S136984780800106X> (Letöltve: 2014.02.25.)
- EMDAD, R., BELKIC, K., THEORELL, T., CIZINSKY, S., SAVIC, C., OLSSON, K. (1997): Work environment, neurophysiologic and psychophysiologic models among professional drivers with and without cardiovascular disease: seeking an integrative neurocardiologic approach. *Stress Medicine*, 13, 7–21.
- ENDLER, N. S., PARKER, J. D. (1994): Assessment of Multidimensional Coping: Task, Emotion and Avoidance Strategies. *Psychological Assessment*, 6(1), 50–60. http://www.researchgate.net/publication/232592290_Assessment_of_multidimensional_coping_Task_emotion_and_avoidance_strategies (Letöltve: 2015.01.17.)
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R. S. (1980): An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21(3.), 219–239. <http://www.jstor.org/stable/2136617> (Letöltve: 2015.01.14.)
- GACS I. (1979): A közúti közlekedés fejlődése és fejlesztése. A közúti közlekedés fő feladata és szerepe az ember életében. In ÁBRAHÁM K. (szerk.): *A közúti közlekedés kézikönyve 2*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 673–685.

- GAILLARD, A. W. K. (1993): Comparing the concepts of mental load and stress. *Ergonomics*, 36, 991–1005.
- GLENDON, A. I., DORN, L., MATTHEWS, G., GULIAN, E., DAVIES, D. R., DEBNEY, L. M. (1993): Reliability of the driver behaviour inventory. *Ergonomics*, 36, 719–726.
- HARGREAVES, G. (2011): *Stresszkezelés*. Scolar Kiadó, Budapest.
- HIMA T. (2010): Járművezetői kompetencia- és alkalmasságvizsgálatok – Pszichológiai és reakciótesztek Európában és más kontinensen. *Autóvezető, XXXI(2)*, 34–38. http://frissjogsi.hu/uploads/av2010_2.pdf (Letöltve: 2014.01.14.)
- INLANDER, C. B., MORAN, C. K. (1997): *Ismeri Ön a stressz enyhítésének 63 módját?* Helikon Kiadó, Budapest.
- KARASEK, R. (1979): Job demands, job decision latitude and mental strain: implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24, 285–308.
- KIVIMÁKI, M., VIRTANEN, M., ELOVAINIO, M., KOUVONEN, A., VÄÄNÄNEN, A., VAHTERA, J. (2006): Work stress in the etiology of coronary heart disease – a meta-analysis. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 32 (6, special issue), 431–442.
- KOPP M., SKRABSKI Á. (1995): *Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- LAJKÓ K. (2002): *A stresszcökkentő viselkedés – Vezérfonál konfliktusaink rendezéséhez*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- LAZARUS, R. S., LAUNIER, R. (1978): Stress related transactions between person and environment. In PERVIN, L., LEWIS, M. (eds): *Internal and external determinants of behaviour*. Plenum Press, New York. 287–327.
- LINDENFIELD, G., VANDENBURG, M. (2004): *Hatékony feszültségkezelés – Hogyan legyünk nyugodtak és mégis eredményesek feszültség alatt*. Bioenergetic Kiadó, Budapest
- MACHIN, M. A., DE SOUZA, J. M. D. (2004): Predicting health outcomes and safety behaviour in taxi drivers. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 7, 257–270.
- MATTHEWS, G. (2001): Levels of transaction: A cognitive science framework for operator stress. In HANCOCK, P. A.; DESMOND, P. A. (eds): *Stress, workload and fatigue*. Earlbaum, Mahwah. 5–33.
- MATTHEWS, G., DESMOND, P. A., JOYNER, L. A., CARCARY, W., GILLILAND, K. (1997): A comprehensive questionnaire measure of driver stress and affect. In ROTHENGATTER, T., VAYA, E. C. (eds): *Proceedings of the International Conference of Traffic and Transport Psychology*. Elsevier, Amsterdam. 317–324.
- MOOS, R. H. (1988): *Coping Responses Inventory Manual*. Stanford University, Palo Alto.
- NORFOLK, D. (1997): *Stresszkalauz*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- OLÁH A. (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény – Belső világunk megismerésének módszerei*. Trefort Kiadó, Budapest.
- OLÁH A., GYÖNGYÖSINÉ K. E. (2007): A személyiség fogalma és vizsgálati módszerei: mérés, kutatás, elmélet. In OLÁH A., GYÖNGYÖSINÉ K. E. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről – A személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 10–40.

- PAUWLIK ZS., MARGITICS F., FIGULA E. (2011): *Érzelem, attitűd, megküzdés és iskolai erőszak*. Élmény '94, Nyíregyháza.
- PÁV OSZTÁLY (2008): A pályaalkalmasság során alkalmazott módszerekről, valamint a vizsgáló berendezések használatának és karbantartásának szabályairól. 81/2007. Elnöki szabályzat.
- PERCZEL T. (1978): Az ember a közúti közlekedésben. A gépjárművezetésre való alkalmasság egészségi és pszichológiai feltételei. In ÁBRAHÁM K. (szerk.): *A közúti közlekedés kézikönyve I*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 941–957.
- PERCZEL T. (1986): Pszichológiai alkalmasságvizsgáló rendszerek kialakításának néhány központi kérdése. In HUNYADI GY. (szerk.): *Pszichológiai tanulmányok XVI*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 357–418.
- PERCZEL-FORINTOS D., KISS ZS., AJTAY GY. (2005): *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, Budapest.
- RAGLAND, D. R., GREINER, B. A., HOLMAN, B. L., FISHER, J. M. (1997): Hypertension and years of driving in transit vehicle operators. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 25, 271–279.
- RÉTI L. (1978): Az ember a közúti közlekedésben. Az ember munkakapcsolata a járművel és a pályával. In ÁBRAHÁM K. (szerk.): *A közúti közlekedés kézikönyve I*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 957–974.
- RÉTI L. (1983): *Stressz a volánál*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- SELYE J. (1965): *Életünk és a stressz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SELYE J. (1976): *Stressz distressz nélkül*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SIEGRIST, J. (1996): Adverse health effects of high-effort/low-reward conditions. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1(1), 27–41. <http://web.comhem.se/u68426711/24/Siegrist1996AdverseHealthEffectsHighEffortLowRewardConditions.pdf> (Letöltve: 2015.01.12.)
- STANSFELD, S, CANDY, B. (2006): Psychosocial work environment and mental health – A meta-analytic review. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 32(6, special issue), 443–462.
- TÜCHSEN, F., HANNERZ, H., ROEPSTORFF, C., KRAUSE, N. (2006): Stroke among male professional drivers in Denmark, 1994–2003. *Occupational and Environmental Medicine*, 63, 456–460.
- VALLÓ Á., NEMES J. (2000): *Menedzserbetegségek*. B+V (medical & technical) Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- WARGA É. (2009): *Stresszkönyv – avagy: hogyan legyünk egészségesek és energikusak a stressz ellenére is*. LPI Könyvkiadó, Budapest.
- WENNINGER, U., KRUPAN, C. L. (2003): Használati utasítás az ART 2020 Standard teszt-készülékhez. Kézirat. Fordította: Jávorszky K. Kuratorium für Verkehrssicherheit. DRIVE Sicherheit-Service, Wien.
- WICKENS, C. M., WIESENTHAL, L. (2005): State driver stress as a function of occupational stress, traffic congestion, and trait stress susceptibility. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 10, 83–97.

PERCEPTION OF THE ENVIRONMENTAL CONTEXT OF JOB INTERVIEWS

HAFFNER Orsolya
haffner.orsolya@gmail.com
ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

SUMMARY

The purpose of this pilot study was to examine the attitudes of candidates toward the environmental context of job interviews, and to identify the most important environmental factors that have and those that does not have an impact on the job interview participants. A job interview is a stressful situation in one's life that requires full concentration and strong focusing during which environmental factors can have an impact on the whole performance. Candidates generally prefer nice and placid conditions with a pleasant environment but are generally not aware of how much impact the environmental perception actually has on their performance. The author argues that environmental perception is not conscious by all means and the candidates minimize its effect on these situations. Using a randomly selected sample from a multinational company in Budapest, Hungary, a questionnaire was used to study the problem. Results show that perception of the environmental factors was present among the respondents but its effects were rated as minimal.

Keywords: Job interview, environmental factors, environmental psychological context

BACKGROUND

A job interview is often considered as one of the most stressful situations in one's life. Feeling anxiety is anyway a pervasive problem in today's stressful and fast-paced work environment (Yuen, 1998), and this pertains to job interview situations as well. A personal interview is still the most common way of the employers to come to a decision whether to offer a job to the applicant or not. Due to the fact that an employment interview is a highly evaluative situation (Heimberg, Keller &

Peca-Baker, 1986), it is not surprising that anxiety and stress is an inherent part of the interview and the whole interviewing process.

The effects of stress have been examined by many researchers but only a few studies have focused on the attitudes of applicants to environmental factors during job interviews. The aim of identifying such attitudes is to find out the most important environmental factors that have an impact on the individual as well as those that are considered as not important by the job interview participants. Candidates' stress may have serious implications,

such as low job interview score in spite of the fact that the candidate may prove to be superior on-the-job performance if hired (McCarthy & Goffin, 2004). As the applicants' main focus is on their own maximum performance in order to obtain a positive outcome (i.e. hiring), environmental surrounding and environmental factors cannot be appreciated by them as if it were in an everyday life situation. However, environment and its factors by all means influence the candidate's behavior, including verbal and non-verbal communication as well as reactions and, as a result, the overall performance.

Environmental factors such as noise, air quality, light, toxic exposures, temperature, humidity and aesthetics (Applebaum et al., 2010) have been examined in a study that measured nurses' stress level in a healing environment. The research concluded that there is a massive evidence for the statement that the physical environment affects job performance and several further factors (i.e. communication, stress level, behaviors, etc). The study lists also odor and color as additional environmental factors that may have an impact on the individuals.

Environmental psychologists emphasize understanding how individuals respond to complex everyday scenes (Ittelson, 1978). Despite of the fact that an interview may not be considered as an everyday scene or situation, it may be worth to study what is the person's (i.e. candidate's) level of awareness in these situations. Environmental perception varies with personal and cultural differences, people often interpret the same scene differently (Gifford, 2007). This, of course, pertains to job interviews as well.

Positive office environment tend to promote better performance of the applicant by enabling seamless communication with the

interviewer, and as a result, demonstrating competences and skills in a clear way. Office characteristics, such as environment generally, nice view, size, temperature and lighting of the room, plants etc. are factors that are being perceived by the candidate consciously or unconsciously.

Although the interview is being considered a situation where stress and anxiety in most cases appear, little research can be found in the related context, especially examining interview performance; and those are of small sample sizes (Ayres & Crosby, 1995; Ayres et al., 1998; Delery & Kacmar, 1998). Results of former studies are not consistent in measuring the relationship between feelings of anxiety and interview performance (Keenan, 1978; Ayres & Crosby, 1995) which derives from the fact that no appropriate anxiety assessment tool exists.

To overcome the aforementioned difficulty, research by McCarthy & Goffin (2004) explored a theoretical basis for the construct of job interview anxiety, called the Measure of Anxiety in Selection Interviews (MASI). This multidimensional measure provides an assessment of five distinct interview anxiety dimensions, namely: communication, appearance, social, performance and behavioral. One of the main findings was that all of the above five MASI dimensions showed negative correlations with the interview performance. In addition, research results demonstrated that applicants with low level of social anxiety are perceived as more socially positive (Hawkins & Steward, 1991) and more intelligent (Richmond, Beatty & Dyba, 1985). Also, the tool of MASI proved to be more predictive as compared to the non-contextualized general anxiety scales, since it predicted the interview performance with a higher success rate.

Findings suggested that techniques that reduce anxiety can increase the comfort level of the applicant and also the interview performance which may yield a benefit to the organizations, too.

Results of another research (Cook, Vance & Spector, 2000) showed that applicants with higher rate of anxiety were less likely to be offered a second interview chance as compared to those with less anxiety level. A main finding of this study was that individuals with a higher anxiety rate are less able to prove their maximum potential and may present themselves in a less favorable way.

AIMS AND OBJECTIVES OF THE STUDY

In the study presented here I have tried to identify the role of the aforementioned environmental factors on the average applicant as well as to study one's attitude, feelings, impression and environmental awareness on employment interview. One of the following four hypotheses regards the individual's general attitude to the interview, and three refer to the impact of the importance of environment.

HYPOTHESES

- To identify the respondents' general attitude toward a job interview:
 - Hypothesis 1.
The average candidate has a negative or less positive attitude toward the interviews in general.
- To map the attitudes of candidates toward environmental factors on job interviews:

- Hypothesis 2/A.

The average candidate regards room environment (e.g. size, temperature and lighting) important.

- Hypothesis 2/B.

The average candidate has the chance to look around in the building and/or room but finds that these factors influence his/her performance during the job interview to a little extent.

- To find the most important environmental factors that may have an impact on job interview participants:

- Hypothesis 3.

Of the room environment, the average candidate considers the temperature, the lighting and the size of the room as the most important factors during the job interview.

- To identify the environmental factors that are considered as not important by the job interview participants:

- Hypothesis 4.

The average candidate has the opinion that view does not play an important role during the job interviewing process.

METHODS

Respondent Profile

The study was carried out in the offices of a global information technology service provider company located in Budapest, Hungary. The company solves complex IT challenges and offers technological solutions to many of the world's largest companies and government organizations. The employees sampled here worked in different departments of the central premise of the organization in various roles, e.g. employees without

subordinates, leaders with subordinates and top managers. The profile of the respondents is presented in *Table 1*.

Questionnaire

A questionnaire containing 24 questions was developed by the author based on the objectives of the study. The questionnaire contained 2 major sections apart from the questions related to demographical variables.

Section 1 contained questions concerning to the subject's relation to job interviews in general and measured the experienced stress level on job interviews.

Section 2 measured the various features of the physical environment of the job interview venue and the perception of the environment during the job interview process.

This paper is limited to and focuses on the results exclusively on *Section 2* that measures the environmental factors, no data are presented from *Section 1* here. Twelve questions associated with environmental factors were selected from the whole questionnaire to be presented here.

Procedure and Tools adopted

A total of 150 questionnaires were distributed via an online website to employees working in different departments of the organization, of which 112 were returned, comprising a response rate of 75%. No responses were eliminated due to missing data which was due to the fact that there was no option to skip a question without indicating at least one answer. The front cover page of the questionnaire provided descriptive information about the purposes and aims of the study, and an assurance of confidentiality.

Participation in the survey was voluntary and had not been compensated for by any means.

The study commenced with 4 questions finding out of the subject's relation to job interviews in general. The first pertained to the number of job interviews the respondent had attended so far, the second referred to the subject's impressions related to job interviews so far, the third referred to the number of interviewers in general based on the subject's experience so far, and the fourth asked the general length of the job interviews the respondent had experienced so far.

RESULTS

First, demographic and personal data were collected about the participants. The profile of the respondents is presented in *Table 1*.

Gender and Age

55.4% of the respondents were female ($n = 62$) and 44.6% were male ($n = 50$) which is close to a rough even split between females and males.

Age of the participants ranged from 23 to 54, with a mean age of 33 years ($SD: 6.17$).

Remarkable split can be seen between the different age groups as all together 72 subjects (64.2%) were within 26-35 that represents more than half of the total sample. The size of other age groups vary between 0.9 and 14.3%.

Educational Qualifications

In terms of educational qualifications, most of the respondents were college or university BA graduates, followed by college or university MA degree holders. Remarkable is the fact that the majority of respondents (86.6%, $n = 97$) hold BA or MA degree. This is because each position available at the company is white collar, computer-based

work for which university or college degree is highly appreciated though is required only in case of non-customer service positions.

Place of Residence

Since the head office of the company is located in the Capital, most of the subjects indicated their official place of residence in the capital (62.5%). The residents originating from county towns, cities or villages vary from 3.6% – 16.1% though a considerable number of these employees also live in the

capital on weekdays (this rate was not measured in this study.)

Current Position

The employees sampled varied according to the position they held: the majority of the respondents were employees/associates without subordinates, as shown in *Table 1*.

Tables of summary related to average and standard deviation for gender, age and educational qualification (data only for significant differences) as well as correlations are also shown.

Table 1. Profile of the respondents

Variable	Levels	n	Percentage %
Gender	Male	50	44.6
	Female	62	55.4
Age	20-25 years	10	9
	26-30 years	34	30.3
	31-35 years	38	33.9
	36-40 years	16	14.3
	41-45 years	9	8
	46-50 years	4	3.6
	51+	1	0.9
Educational qualifications	High school final exam	7	6.3
	High school final exam with state vocational certificate	6	5.4
	College/University BA degree	50	44.6
	College/University MA degree	47	42
	PhD, DLA degree	2	1.7
Place of residence	Capital	70	62.5
	County capital city	11	9.8
	County town	18	16.1
	Township, village	9	8
	Foreign country	4	3.6
Current position	Employee/Associate	77	68.7
	Leader of middle level	17	15.2
	Other	3	2.7
	Top manager/leader	2	1.8

According to gender	Educational qualifications	Generally how many persons were present from the employer's side on the job interviews you have attended so far?	How important do you consider the below listed items on a job interview? Important is an item which can influence the result of the interview.	Nice view	Size of the room	Think about the last job interview you have attended. Arriving to the venue did you have the chance to look around the building or room you have been escorted to?	Room environment generally	Questions related indirectly to environmental factors
Average \pm SD, Female	4.08 \pm 0.92	2.34 \pm 0.82	3.28 \pm 0.99	4.04 \pm 0.97	3.44 \pm 1.25	1.78 \pm 1.07	3.5 \pm 0.81	2.35 \pm 0.69
Average \pm SD, Male	4.44 \pm 0.76	1.97 \pm 0.70	2.89 \pm 0.94	3.53 \pm 1.17	2.95 \pm 1.08	2.21 \pm 1.10	3.02 \pm 0.83	2.48 \pm 0.80
t-test	p<0.03	p<0.01	p<0.03	p<0.02	p<0.03	p<0.04	p<0.01	p<0.39
According to age	Age	Educational qualifications	How many job interviews have you attended as an applicant so far?	Generally do you have positive or negative impressions related to job interviews you have attended so far?	Generally how many persons were present from the employer's side on the job interviews you have attended	Room environment generally	Questions related not directly to environmental factors	
Average \pm SD, middle age *	38.08 \pm 5.02	4.55 \pm 0.64	3.55 \pm 1.12	2.43 \pm 0.81	1.98 \pm 0.55	3.34 \pm 0.89	2.44 \pm 0.77	
Average \pm SD, young **	28.39 \pm 2.66	4.05 \pm 0.94	2.84 \pm 1.10	2.08 \pm 0.69	2.26 \pm 0.91	3.15 \pm 0.81	2.4 \pm 0.74	
t-test	p<0.01	p<0.01	p<0.01	p<0.01	p<0.03	p<0.14	p<0.76	
According to educational qualification								
Average \pm SD, middle age*			Age	Current Position				
			35.09 \pm 6.02	2.25 \pm 0.56				
Average \pm SD, young**			31.02 \pm 5.82	1.97 \pm 0.59				
t-test			p<0.01	p<0.01				

Table 2. Average and Standard Deviation for gender, age and educational qualification for data only show significant differences

* age > 32 years ** age < 32 years

Table 3. Items in terms of the subject's relation to job interviews in general

Question	Levels	n	Percentage %
How many job interviews have you attended as an applicant so far?	0-2	3	2.7
	3-5	35	31.3
	6-10	37	33.0
	11-15	16	14.3
	15+	20	17.9
	I don't know / I don't remember	1	0.9
Generally do you have positive or negative impressions related to job interviews you have attended so far?	Very positive	13	11.6
	Less positive	68	60.7
	Neutral	22	19.6
	Rather negative	9	8.0
	Very negative	0	0.0
Generally how many persons were present from the employer's side on the job interviews you have attended so far?	1	17	15.2
	2	70	62.5
	3	20	17.9
	4	4	3.6
	5	0	0.0
	5+	1	0.9
Generally how long did the job interviews take that you have attended?	30 minutes or less	21	18.8
	1 hour	77	68.8
	1,5 hour	8	7.1
	2 hours	2	1.8
	More than 2 hours	4	3.6

The next 4 questions asked about the subject's relation to job interviews in general. The questions and results are presented in *Table 3*.

From *Table 3* it can be seen that most of the respondents have participated in 6-10 ($n = 37$, 33 %) or 3-5 ($n = 35$, 31.3%) interviews, which is due to the fact that that most of them were in the age range of 31-35 ($n = 38$, 33.9%) consequently being experienced in job search and job interviews. Remarkable is the fact that the third largest group of 20 individuals (17.9%) have participated in 15 or more job interviews so far.

Most of the respondents have gained positive impressions ('less positive') about job interviews ($n = 68$, 60.7%). As for the

gender split, the number of men and women respondents were close to equal in each of the options, the maximum difference could be detected for the 'rather positive' option (women: $n = 38$, men: $n = 30$). No significant difference was seen regarding educational split either.

The remaining two questions yield in essence additional information. 62.5% of the respondents ($n = 70$) chose the option of 'two' for the question about to the number of persons present on the job interview of the employer's side.

The last question in this section asked about the length of the job interviews the participants experienced: 77 individuals (68.8%) marked the 1-hour-long interview

Table 4. Environmental perception related questions.

How important do you consider the below listed items on a job interview? Important is meant an item which may influence the result of the interview.

Items	Levels	n	Percentage %
Room environment generally	Very important	1	0.9
	Less important	37	33.0
	Neutral	38	33.9
	Not very important	26	23.2
	Not important at all	10	8.9
Nice view	Very important	3	2.7
	Less important	9	8.0
	Neutral	40	35.7
	Not very important	20	17.9
	Not important at all	40	35.7
Temperature and lighting of the room	Very important	14	12.5
	Less important	49	43.8
	Neutral	25	22.3
	Not very important	19	17.0
	Not important at all	5	4.5
Size of the room	Very important	6	5.4
	Less important	31	27.7
	Neutral	33	29.5
	Not very important	22	19.6
	Not important at all	20	17.9

time. All the other options gained a much lower rate regarding this question.

Analysis of the environmental perception is shown in Table 4.

Room environment in general

Based on these results it was found that participants on the job interview regarded room environment either less important (one third of the population) or neutral (roughly another one third of the population) which indicates the fact that this item is not being regarded really essential in terms of successful performance on the interview. In other words, it can be stated that maximum one third of the respondents considers this factor as important.

The subjects are being advised by various career consulting experts to bring out the best of themselves in terms of their competencies on job interviews which means less focus on the impacts of the environment itself that may, however, influence the behavior and outcome evidently.

Nice view from the window

It was found that 80 persons (71.4%) considered nice view neutral or not important on a venue of a job interview. An interview might mean a highly stressful situation in one's life therefore one is forced to maximize his/her potential as much as he/she can in order to get the job offered which blurs the importance of the nice view.

Table 5. Environmental perception related questions

Think about the last job interview you have attended. Arriving to the venue, had you have the chance to look around the building or room you have been escorted to?		
Levels	n	Percentage %
Yes	55	49.1
No	12	10.7
Partially	33	29.5
I don't remember / It was not important for me	12	10.7
Think about the last job interview you have attended. Had you have the chance to observe the environmental factors and circumstances DURING the interview? Please only tick 'Yes' in case you were able to recall at least two out of these factors afterwards:		
- Furniture of the room,		
- Number of tables and chairs,		
- Other items in the room,		
- Temperature and lighting conditions,		
- View.		
Levels	n	Percentage %
Yes	68	60.7
No	6	5.4
Partially	24	21.4
It was not important / It was not conscious	14	12.5
Think about the last job interview you have attended as a candidate. How much in your opinion was your performance influenced by the environmental factors?		
Levels	n	Percentage %
It was influenced extremely much	3	2.7
It was influenced very much	13	11.6
It was influenced less	41	36.6
It was influenced extremely little	47	42
I don't know / I don't remember	8	7.1

Temperature and lighting of the room

As the result shows, many individuals regarded the room temperature and lighting as important of the items measured, these two features are perceived by the respondents immediately when entering a venue (building or office room), this is why they are considered as essential.

Size

Room size is being considered in most cases as neutral (29.5%) and to a lesser extent as

less important (27.7%). option 'very important' to this question which is a remarkable low number at this point. It seems that the first impressions are what count, as soon as the interview starts, participants focus only on the communication and on nothing else. Environmental related questions perceived prior and during the job interview and the impact of the environmental factors in general are shown in Table 5.

Table 5 that contained questions about how the respondents perceived environmental

Table 6. Correlation related to different variables

age / influence on the outcome	0.009
educational qualification / influence on the outcome	0.042
how many job interviews participated / positive or negative experience	0.262
how many interviewers were present / positive or negative experience	-0.260
how long the interview took / positive or negative experience	-0.221
Positive or negative experience / influence on the outcome	-0.035
age / positive or negative experience	0.163
educational qualification / positive or negative experience	0.048
age / environmental factors generally	0.081
educational qualification / environmental factors generally	0.084
age / chance to look around	0.016

factors prior and during the interview and how much impact it had on their performance. Almost half of the individuals ($n = 55$, 49.1%) confirmed having a chance to look around the building or room they have been escorted to, whereas 33 persons (29.5%) chose 'partially'.

The second question pertained to the observation of environmental factors but during the interview. The persons were instructed to mark 'yes' in case they were able to recall at least two of the factors listed (furniture of the room, number of tables and chairs, other items in the room, temperature and lighting conditions, view). 68 persons (60.7%) chose the option 'yes' (meaning they had the chance to observe the environment), followed by 24 respondents (21.4%) marking 'partially', 14 respondents (12.5%) marking 'it was not important/it was not conscious' and 6 persons (5.4%) marking 'no'. The rate of the 'yes' options with more than 60% exceeds the previous question's relevant result that is remarkable in terms of the fact that respondents mostly consider themselves to be able to look around prior to the interview and to make observations during the interview, though they are in a stressful life situation that requires full attention and focus.

In contrast, environmental factors influence respondents' performance to an extremely small extent on the interviews, despite the fact, however, that they are able to make observations, as the next question shows. 47 individuals (42%) marked this option altogether and 41 respondents (36.6%) marked a small rate.

Interestingly, more men chose the option 'it was influenced extremely little' as compared to women ($n = 27$ for men and 20 for women), whereas the option 'it was influenced very much' and 'it was influenced a little' was chosen mostly by women. There was no major difference detected in the replies of those having BA or MA degree.

As for the average respondent's age, the oldest respondents (35.2) selected the response 'it was influenced very much', whereas much younger were those participants (average age was 24) who chose the opinion 'the influence was extremely high'.

Only a few substantive correlation has been found, as Table 6 shows. Positive or negative experience related to job interviews correlates negatively with the number of interviewers (-0.260) as well as with the length of the interview (-0.221); however positive correlation has been found with the number

of interview participated previously (0.262) and with age (0.163). These correlations are not considered to be salient but are worth studying in further researches.

Remarkable is the fact that the direct effect of the environment on the perceived performance does not correlate with age, educational qualifications, positive or negative experience on previous interviews, the number and length of the interviews and the number of interviewers.

DISCUSSION

Hypothesis 1 ('The average candidate has negative or less positive impression pertained to the interviews in general') has not been proven based on the results of this study.

Table 3 reveals that an average candidate had participated in several job interviews and has had positive impressions about the interviews in general. The applicants most frequently face two interviewers from the employer's side, and the interviews usually take one hour. The fact needs to be stressed at this point, that stress interview was not mentioned in the list which might have influenced and tintured the final result.

Hypothesis 2/A and 2/B ('The average candidate regards room environment, e.g. size, temperature and lighting important, has the chance to look around in the building and/or room but finds that these factors influence his/her performance during the job interview to a small extent'); and *Hypothesis 3* ('Of the room environment, the average candidate considers the temperature, the lighting and the size of the room as the most important factors during the job interview. ') was not completely proven. From *Table 4* it can be seen that an average candidate

considers the room environment either neutral or less important, and does not feel that the view is important at all. On the other hand, he/she finds room temperature and lighting less important and size of the room neutral or less important.

Table 5 shows that an average candidate has the chance to look around in the building or in the office after arriving to the venue, is able to observe the environment and circumstances during the interview, but – at the same time - has the opinion that these factors had influenced the performance extremely little.

The results of the present study show that despite of the various interview types and circumstances, venues and offered positions, the majority of the candidates do not have negative impressions about the interviews. This may be a positive feedback for employers, interviewers and persons involved in the recruitment process as they seem to be able to create good conditions not being offensive or too tough for the applicants. A job interview does not mean a situation or conversation between two equal partners since the applicant is the one who needs to convince the employer about his/her competencies and skills which are needed for the job in question.

Questions related to environmental perception show that applicants arriving to a job interview are active in environmental perceptions; moreover feel that some of the factors are important in a situation like that. On the other hand, they are convinced that these factors do not influence their performance too much. This fact and result are not unexpected since most of them are not aware of the environmental conditions. Environmental psychologists and the employers themselves are in charge of creating

a positive office environment that can help the candidates to demonstrate his/her skills and competencies to a maximum extent.

Limitations

The current study had been conducted only in one multinational organization dealing with IT services. The sample of respondents had been randomly selected from those with previous participation in at least one job interview. As a result, a variety of job interviews – e.g. stress interview, assessment center, committee interview, etc. – could not have been sampled. The questions of the survey addressing the various environmental factors were quite general and the option of ‘neutral’ answer was not explained. The survey reflected the last job interview the respondent participated in, therefore the distortion of the

individuals’ memory could not be measured. Additionally, the present study focused exclusively on the environmental impacts, therefore no further stress-generating factors were examined which might have influenced the applicants’ feelings or attitudes. In addition, not even the potential stressful character of the environmental factors had been directly assessed, thus we only may infer which might have been (and which not) the really stressful features. A more comprehensive survey needs to be adapted in future research.

Acknowledgements

I express my sincere gratitude to Dr. Andrea Dúll and Dr. György Bárdos for the precious support given throughout preparing this article.

ÖSSZEFOGLALÓ

KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK PERCEPCIÓJA AZ ÁLLÁSINTERJÚN

A tanulmány célja egyrészt az állásinterjún részt vevő jelöltek környezeti kontextussal összefüggő attitűdjének vizsgálata, másrészt azon legfontosabb környezeti tényezők azonosítása, amelyek erős vagy gyenge hatást gyakorolnak a részt vevő személyre. Az állásinterjú a vizsgált személy életében teljes koncentrációt és figyelmet megkívánó stresszhelyzetnek tekinthető, amely során a környezeti faktorok befolyásolják az összteljesítményt. Az állásinterjún részt vevő jelöltekről általában elmondható, hogy a tetszetős, nyugodt körülményeket és az esztétikus környezetet preferálják, ellenben nincsenek tudatában a környezeti észlelés teljesítményt befolyásoló hatásának. Jelen tanulmány szerzője szerint a környezeti észlelés nem tudatosul minden esetben, a személyek ennek hatásait minimálisnak tekintik. A kérdés vizsgálata kérdőíves kutatással történt egy budapesti multinacionális vállalat véletlenszerűen kiválasztott mintáján. A kapott eredmények alapján a környezeti faktorok percepciója megfigyelhető volt a megkérdezett személyek esetében, ám azok hatásait minimálisra értékelték.

Kulcsszavak: állásinterjú, környezeti tényezők, környezeti pszichológiai kontextus

REFERENCES

- APPLEBAUM, D. et al. (2010): The Impact of Environmental Factors on Nursing Stress, Job Satisfaction, and Turnover Intention. *National Institutes of Health*, 40(7–8), 323–328. doi:10.1097/NNA.0b013e3181e9393b
- DÚLL, A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés* [Fundamentals of Environmental Psychology: Places, Objects, Behaviour]. L'Harmattan, Budapest (in Hungarian).
- EVANS, G. W. (1982): *Environmental Stress*. Cambridge University Press, New York.
- GATCHEL, R. J., SCHULTZ, I. Z. (2012): Handbook of Occupational Health and Wellness. *Springer*, XVII, 23–38.
- MCCARTHY, J., GOFFIN, R. (2004): Measuring job interview anxiety: Beyond weak knees and sweaty palms. *Personnel Psychology*, 57, 607–637.
- OLDHAM, G. R., ROTCHFORD, N. L. (1983): Relationships between Office Characteristics and Employee Reactions. A Study of the Physical Environment. *Administrative Science Quarterly*, 28, 542–556.
- SIEVERDING, M. (2009): 'Be Cool!' Emotional costs of hiding feelings in a job interview. *International Journal of Selection and Assessment*, 17(4), 391–401.

ARANYOS ÉS HUMOROS REKLÁMOK HATÁSVIZSGÁLATA

(AZ ÉRZELMEK IRÁNTI IGÉNY FÜGGVÉNYÉBEN)

BABINSZKI Emese
babinszki.emese@gmail.com

BALÁZS Katalin
HIDEGKUTI István
Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézet

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A vizsgálat célja három reklámkategória: az aranyos, a humoros és a semleges (se nem humoros, se nem aranyos) reklámok hatásának vizsgálata a befogadók érzelmei iránti igényének függvényében. A humoros és aranyos reklámkategória a pozitív érzelmeket prezentáló reklámok közé tartozik, ami indokolja vizsgálatukat az érzelmei iránti igénnyel összefüggésben. A vizsgálat fő kérdése, hogy a magas és alacsony érzelmei iránti igénnyel rendelkező személyekre másként hatnak-e ezek a reklámok; illetve a különböző reklámkategóriák hatását tekintve vannak-e különbségek. *Módszer:* A humoros és az aranyos reklámok hatásossága egymással és az érzelmei szempontjából semleges reklámokkal is összevetésre került egy online kérdőíves vizsgálat adataira alapozva. A vizsgálatban a tetszés, figyelemfelkeltő erő és meggyőzőerő megítélésén túl a prezentált reklámok közül három felidézését kértük. Továbbá az érzelmei iránti igény is felmérésre került. *Eredmények:* Az empirikus vizsgálat alapján, az alacsonyabb és a magasabb érzelmei iránti igénnyel rendelkező személyek értékelései között nincs jelentős különbség a reklámkategóriák hatásosságában. Az összes vizsgálati személyt tekintve az aranyos reklámok megítélése jelentősen pozitívabb mind a humoros, mind a semleges reklámoknál. Ugyanakkor a vizsgálati személyek gyakrabban idéznek fel az aranyos reklámkategóriába eső reklámokat. *Következtetések:* Az eredmények az érzelmei iránti igénnyel kapcsolatban a tartalom alapú összeállítást nem igazolták, viszont az aranyos reklámok dominanciájára felhívják a figyelmet.

Kulcsszavak: reklám, hatásvizsgálat, humoros reklám, aranyos reklám, érzelmei iránti igény

BEVEZETÉS

A reklámok célja leggyakrabban a reklámozott termékre vonatkozó fogyasztói attitűd pozitív irányú változtatása, vagy a már meglévő pozitív attitűd megerősítése a vásárlás ösztönzése érdekében (Móricz, 2004).

A tanulmány fókuszában álló aranyos, illetve humoros reklámok pozitív érzelmeket váltanak ki a befogadóból, a befogadó ezt a pozitív érzelmet asszociálja a termékhez, ami ösztönzi a termék iránti pozitív attitűd kialakulását. A humoros reklámok magasabb, míg az aranyos reklámok alacsony arousal-emelkedést váltanak ki (Aaker et al., 1986). Bár nem kizárólag ez a két kategória tartozik a pozitív érzelmeket prezentáló reklámok közé, feltételezhető, hogy hatásuk jelentős, hiszen a humor az egyik leggyakrabban használt eleme a reklámoknak (pl., Alden et al., 1993); az aranyos reklámok pedig evolúciósan kódolt mechanizmusok által hatnak.

A vizsgált kategóriák értékelését, hatássosságát valószínűleg befolyásolja az érzelmek iránti igény szintje (Need for affect; Maio és Esses, 2001), amely személyiségjellemző az érzelmek megélésére és keresésére vonatkozó motivációt jelenti.

Jelen tanulmány tárgya tehát a pozitív érzelmeket kiváltó humoros és aranyos reklámok hatásának vizsgálata egymáshoz és a semleges reklámokhoz képest a befogadó érzelmek iránti igényének függvényében.

Humor a reklámban

A humor az egyik legtöbbször használt kommunikációs stratégia a reklámokban (Alden et al., 1993; Alden et al., 2000). A humoros reklámok hatásmechanizmusa ebből fakadóan gyakran vizsgált terület. A humoros reklámok befogadása általában jelentős arousal-szint emelkedést okoz (Aaker et al., 1986).

Eisend (2009) metaanalízise eredményeként megállapítja, hogy a humoros reklámok figyelemfelkeltőbbek, növelik a vásárlási szándékot, pozitívabb attitűdhöz és gondolatokhoz vezetnek a termékkel kapcsolatban, illetve ezzel párhuzamosan csökkentik a termékkel kapcsolatos negatív gondolatokat. Ugyanakkor a reklámban alkalmazott humor negatívan hat a forrás hitelességének megítélésére.

A reklámban megjelenő humor hat a reklám iránti attitűdre, például a humoros reklámok iránt nagyobb tetszést mutatnak a személyek (pl.: Unger, 1995; Weinberger és Gulas, 1992), a humorválasz hatása a termékértékelésre azonban nem evidens. A meggyőzés két, attitűdváltozásra vonatkozó klaszszikus modellje a meggyőzést célzó közlés két különböző feldolgozási módját különbözteti meg. Chaiken és munkatársai (1989) modellje (HSM Model) a szisztematikus és heurisztikus információfeldolgozást; Petty és Cacioppo (1986) feldolgozás valószínűségi modellje pedig a centrális és perifériás feldolgozás útját különbözteti meg az attitűdök formálódása során. A szisztematikus vagy a centrális úton történő feldolgozás alaposabb és tartósabb attitűdváltozást eredményez, mint a heurisztikus vagy perifériás úton történő feldolgozás. Azonban a heurisztikus vagy perifériás úton történő feldolgozás megalapozhatja a szisztematikus vagy centrális úton történő feldolgozás eredményeképpen létrejövő tartósabb attitűdváltozást, akár azáltal, hogy a későbbiekben a téma feldolgozására vonatkozó motivációt, és így a szisztematikus vagy centrális úton történő feldolgozás valószínűségét növeli (Petty és Wegener, 1999). A humor alapvetően a reklám üzenetének heurisztikus, perifériás úton történő elfogadását szolgálja.

Mehta (2000) a meggyőzésre vonatkozó modelleknél specifikusabb, reklámválasz

modellje alapján a reklámkommunikáció feldolgozásának is két útja van. A centrális utat az határozza meg, hogy a márka megjelenítése felidézi a márkára vonatkozó tapasztalatokat, attitűdöt. A perifériás utat pedig a reklám kivitelezése határozza meg, ami a reklám kedvelését, a reklám iránti attitűdöt befolyásolja. A reklám iránti attitűd indirekt módon hat a termék iránti attitűdre, ugyanakkor a márka iránti attitűd is előhangolhatja a reklám iránti attitűdöt. A két feldolgozási út, közvetlen és közvetett hatásaikkal együtt, együttesen befolyásolják a fogyasztó vásárlási szándékát.

Humoros reklámok esetén a befogadó a humor pozitív emocionális töltetét asszociálja a reklámhoz, ami direkt módon pozitívan befolyásolja a reklám iránti attitűdöt, és indirekt módon a termékre vonatkozó attitűdöt, ezáltal valószínűbb lesz a vásárlás. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez nem elhanyagolható hatás, viszont egy a sok tényező közül, ami a vásárlást meghatározza.

Kellemes érzés kiváltása reklámokkal

Alden és munkatársai (2000) három faktort neveztek meg, melyek megléte szükséges ahhoz, hogy a reklámban megjelenő humor pozitív érzelmet váltson ki: a játékosság, az inkongruens szituáció feloldása és a szívmengető elemek (warmth). Ezzel szemben Aaker és munkatársai (1986) ennek a fajta kellemes érzésnek a kiváltását teljesen különálló reklámstratégiaként kezelik. Ők egy enyhe, pozitív érzelmeként definiálják, amely csekély mértékű arousalmelkedéssel jár. Általában jellemző, hogy a szakirodalomban nem jelenik meg egy letisztult, egységes álláspont a kellemes érzéseket kiváltó reklámokról. A mindennapokban a szeretet, a barátság és a családdal kapcsolatos ingerek váltják ki ezt az érzést, így akkor is megje-

lenhet, ha egy reklámban szerepelnek ezek a témák. Fontos elkülöníteni a magas arousalszinttel járó erős pozitív érzelmektől, hiszen a szívmengető elemek egy kifejezetten visszafogott fajtáját váltják ki a pozitív érzelmeknek. Aaker és munkatársai (1986) kifejlesztettek egy fiziológiás mérőeszközt, az úgynevezett „warmth-monitort”, amivel mérhető, hogy a reklám milyen mértékben váltja ki ezt a kellemes érzést. A fiziológiás mérőeszköz léte is megerősíti a kategória létjogosultságát.

Az, hogy a reklám milyen erősséggel képes kiváltani a kellemes érzést a nézőben, a bevonódás mértékétől függ (Aaker et al., 1986). Ha a befogadó képes együtt érezni a megjelenített karakterekkel, akkor kellemes érzések töltik el (Aaker et al., 1986). Az egyén részéről számos jellemző alkothatja a szereplővel való együttérzés alapját, mint pl. az empátiára való képesség, az érzelmek iránti igény (Maio és Esses, 2001), a mentalizációs igény (Bernáth és Kovács, 2013) vagy a mentalizációs képesség (pl.: Baron-Cohen et al., 2001).

Aranyosság a reklámokban

Aaker és munkatársai (1986) a warmth kiváltásához megfelelő ingernek tartják az aranyos elemeket is a reklámokban. A kisdedek (legyenek ezek akár fiatal állatok vagy emberi csecsemők) arcára jellemző séma evolúciósan meghatározottan pozitív, kellemes érzelmet vált ki a felnőtt egyedekből (Lorenz, 1943; Glocker et al., 2009; Ihara és Nittono, 2012). Ez a fajta kellemes érzés arra ösztönzi a társakat, hogy foglalkozzanak a csecsemővel, ezáltal biztosítva neki a túlélést. Bár intenzitása nem kimagasló, jelentőségét az emberi érzelmek széles palettáján az bizonyítja, hogy olyan agyi területek aktivációja kíséri, mint a boldogság és a drogok által

kiváltott elégedettségérzés (Glocker et al., 2009). A csecsemőarcok mára nem egyedüli kulcsingerei ennek az érzésnek. Az ember törzsfajlódása és kulturális evolúciója során az aranyosság feldolgozására kialakult egy séma, ami kiváltja a kellemes érzést. Így aranyosnak tarthatunk bármit, ami a sémának megfelelő, például szép vagy kedves (Ihara és Nittono, 2012); és aranyosnak tarthatjuk az ilyen ingereket alkalmazó reklámot is. A pozitív ítélet pedig automatikus mechanizmusok nyomán a reklámozott termékre is kiterjedhet. Például az arcon megjelenő mosoly automatikusan pozitív értékeléshez vezet az egész egyénre nézve (Song et al., 2012), azaz kiterjedhet az eredeti ingerrel egy kontextusba helyezett entitásra is, a holdudvarhathoz hasonlóan (Dion et al., 1972). Rokon mechanizmus az is, amikor a reklámban megjelenő aranyos elem által kiváltott kellemes érzés hozzákapcsolódik a reklámhoz, és a reklám értékelésén keresztül a reklámozott termékhez.

Möller (2011) szerint az aranyosság univerzálisan kódolt pozitív érzéseket vált ki, ezáltal globálisan szólítja meg a másik felet a kommunikáció során. Segít a stressz csökkentésében és figyelemfelkeltő hatással bír. Evolúciós eredete miatt pedig igen gyors reakciót vált ki az egyénekből (Möller, 2011) Negatív hatásként említi a hitelesség elvesztését; a negatív előítéleteket az aranyos kommunikációval szemben; illetve a túltelítődést, ha túl sokat használják ezt a kommunikációs formát.

Aaker és munkatársai (1986) eredményei alapján tekinthetünk az aranyos reklámokra úgy, mint a szívmengető elemeket tartalmazó reklámkategória egy részalmazára. A továbbiakban emellett a besorolás mellett köteleződünk el, azaz az aranyos reklámokat külön reklámkategóriaként kezeljük, mely

a kellemes érzést kiváltó reklámok, nem pedig a humoros reklámok részalmazza.

Érzelmek iránti igény

Az érzelmek iránti igény (Need for affect) első leírása és vizsgálata Maio és Esses (2001) nevéhez fűződik. A szerzők abból indultak ki, hogy vannak olyan emberek, akik analizálnak, és inkább távolról figyelik az érzelmekkel teli eseményeket; míg mások érdeklődéssel fordulnak feléjük, és szeretik átélni, teljességükben megélni azokat (Maio és Esses, 2001).

A koncepció alapja, hogy a kognitív és érzelmi folyamatok elkülönülőnek tekinthetők (Zajonc, 1980; Maio és Esses, 2001). Feltételezve, hogy a kognitív teljesítés iránti motivációhoz hasonlóan létezik motiváció az érzelmek megközelítésére, Maio és Esses célja az volt, hogy mérhetővé tegyék ezt a szükségletet. Maio és Esses (2001, 585.) a következőképp definiálja az érzelmek iránti igényt: „Az emberek egy általános motivációja arra, hogy megközelítsék vagy elkerüljék azokat a helyzeteket és cselekvéseket, amelyek érzelmeket indukálnak bennük vagy másokban”. A konstruktum magában foglalja a vágyat mind a saját, mind a mások érzelmeinek átélése és megértése iránt; valamint a hitet az érzelmek hasznosságában az ítéletek és a viselkedés formálásában. Ugyanakkor a konstruktum azt a szélsőséget is kezeli, amikor az emberek kerülnek az érzelmes helyzeteket, cselekvéseket, mert kényelmetlennek és haszontalannak tartják azokat (Maio és Esses, 2001). Tehát az érzelmek iránti igény definíciója kiterjed mind az érzelmekkel szembeni elkerülő, mind az érzelmekre nyitott magatartásra, s e kétféle magatartást egy dimenzió két végpontjának tekinti.

Az érzelmek iránti igény és a meggyőzés kapcsolata

Haddock, Maio és Huskinson (2008) feltételezték, hogy egy olyan alapbeállítódás, mint az érzelmek iránti igény, amely az érzelmelemmel kapcsolatos információk keresésével (vagy kerülésével) jár együtt, befolyásolja a meggyőző üzenetek nyomán létrejövő attitűdváltoztatás erősségét.

Haddock és munkatársai (2008) az attitűd extremitás, érzelmek iránti igény és a meggyőző üzenetek összefüggését vizsgálták, és tartalomalapú összeállítás hatást feltételeztek. Eredmények alapján a magas érzelmek iránti igénnyel rendelkezők pozitívabb attitűdöt alakítanak ki az érzelmekre ható üzenettel szemben, és az ilyen üzenet esetén magasabb szintű feldolgozásra hajlandók. Az érzelmek iránti igény magas szintje ilyen módon befolyással van az érzelmelem alapú meggyőző üzenetek befogadására (Haddock et al., 2008). Haddock és munkatársai (2008) szerint ez a merőben új paradigma, amely a személyiségtényezők figyelembevételén alapul, a meggyőző kommunikációk eredményességét tekintve új távlatokat nyithat meg. Az érzelmek iránti igény és a meggyőző üzenet hatásosságának összefüggése hátterében az a transzformációs folyamat állhat, hogy a szükséglet kielégülésének pozitív élménye társul a termékhez, és a reklám hatékonyságának valószínűsége nő (Brochand és Lendrevie, 2004).

A VIZSGÁLAT

A vizsgálat célja két reklámkategória: az aranyos és a humoros hatáselemeket tartalmazó reklámok egymáshoz és a semleges reklámokhoz viszonyított hatásosságának sziszte-

matikus vizsgálata az érzelmek iránti igény szintjének figyelembevételével. Semleges reklámokon a se nem humoros, se nem aranyos reklámokat értjük; másképp közelítve azokat a reklámokat, melyek nem váltanak ki pozitív érzelmet. Az empirikus kérdés vizsgálatára három fő hipotézis mentén került sor:

H1: A magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre jobban hatnak a humoros és aranyos reklámok, mint az alacsony érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre.

H2: A magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre jobban hatnak az humoros és aranyos reklámok, mint a semlegesek.

H3: A magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyek esetén az aranyos reklámok és a humoros reklámok hatása közt eltérés van.

A hármas hipotézis esetén nincs előzetes határozott elképzelésünk az eltérés módjáról. Eltérés azonban feltételezhető, mert a humoros reklámok intenzívebb arousalnövekedéssel járnak, míg az aranyos reklámok visszafogottabb, de evolúciósan kódolt érzelmet váltanak ki.

A hatásosságot a tetszés, figyelemfelkeltés, meggyőzőerő önbevalláson alapuló megítélése és az emlékezetesség felidézéson alapuló mérése segítségével vizsgáljuk, ezeket a Mehta és Purvis (1994) által felsorolt mérési lehetőségek közül választva.

Elővizsgálatok

Az elővizsgálatokra 2012 őszén került sor, céljuk az ingerszelekció volt. A vizsgálatban szereplő reklámok kereskedelmi célú, nyomtatott, kétdimenziós reklámhármak (humoros, aranyos és érzelmek szempontjából semleges), melyek hasonló termékeket

1. táblázat. Értékelések átlaga reklámonként (második elővizsgálat)

Sorrend	Termék	Aranyos	Humoros	Komoly
1.	Törülőkendő	2	2	2
2.	Autó	5,5	3	2
3.	Fényképezőgép	2,5	1	5
4.	Mosópor	4	6	2
5.	Autó	1	1	4,5
6.	Gyermekjáték	5,5	5	1,5
7.	Mosópor	2,5	3	4
8.	Gyermekjáték	4	4	2
9.	Konyak	1	1	4
10.	Autó	3	4,5	2,5
11.	Gyermekjáték	1	1	2,5
12.	Mosópor	5,5	5	3

népszerűsítene. A kiválasztott reklámok kategóriareprezentációjának ellenőrzése az elővizsgálat során online kérdőív segítségével valósult meg. Az első elővizsgálat során huszonnégy reklámra vonatkozó hat állítást kellett megítélniük a vizsgálati személyeknek. Annak érdekében, hogy a vizsgálat szempontjából releváns reklámok hatásai ne interferáljanak (Aaker et al., 1986), minden humoros és aranyos reklám után egy semleges következett. A sorrend e kritériumon kívül, random módon került kialakításra. A válaszadóknak egyetértésüket kellett kifejezniük kilencfokú Likert-skálán, hogy a reklámok szerintük mennyire kreatívak, modernek, aranyosak, bizarrak, humorosak vagy komolyak. Az adatok közül rendre az aranyos, a humoros és a komoly változókat vettük figyelembe az aranyos, a humoros és a semleges reklámkategóriának való megfelelés megítélésékor.

Az első elővizsgálatban 32 válaszadó vett részt. A válaszadók 20 és 25 év közötti korúak voltak, a nemek aránya kiegyenlített volt. A humoros reklámkategóriába olyan reklámok kerültek melyek értékelésének átlaga 3,5 vagy afeletti, illetve legalább olyan

humoros, mint aranyos. Az aranyos kategóriába hasonló kritériummal kerülhettek be az egyes reklámok: a reklámok értékelésének átlaga 3,5 vagy afeletti, illetve az aranyosság átlagértéke magasabb a humorosság átlagértékétől. Semleges kategóriába került egy reklám, ha mindkét fenti dimenzióban középértéknél alacsonyabb értékelést kapott és legalább hármas értékelést kapott a komolyság dimenzióban. Ezen kritériumok mellett több esetben nem marad reklámhármassunk, mert valamely választott reklám nem illeszkedett az egyik kategóriába.

A második elővizsgálat a reklámhármassokhoz szükséges újonnan választott reklám-ingerek vizsgálatára, illetve az előző ingerek besorolásának megerősítésére irányult. A vizsgálat menete megegyezett az első elővizsgálat kapcsán leírtakkal.

A 26 vizsgálati személy 20 és 25 éves kor közötti volt, a nemek aránya kiegyenlített volt. Az 1. táblázat a második elővizsgálat ingereit tartalmazza, azok sorrendjével és elővizsgálatbeli értékelésátlagaival együtt. A szürkével jelölt sorok azokat a reklámokat tartalmazzák, melyek értékelése a fővizsgálatban elemzésre kerül. A 8. reklám kivételé-

vel (amely a fővizsgálatból kimaradt) a fehér alapon megjelenő sorokban azok a reklámok szerepelnek, melyek az interferenciahatás kivédése érdekében kerültek a fővizsgálatba.

A vizsgálati személyek válaszai alapján végül két reklámhármas, egy autókat (1. táblázat 2., 5., 10.) és egy mosóporokat reklámozó (1. táblázat 4., 7., 12.) maradt a vizsgálatban; illetve egy olyan reklámpár (1. táblázat 6., 11.), amelyben minden erőfeszítés ellenére sem sikerült tisztán humoros kategóriát találni, mert a válaszadók minden esetben aranyosként is értékelték a bemutatott reklámokat. Így a gyermekjátékot megjelenítő reklámokból csak aranyos, illetve semleges reklám került bele a végső ingeranyagba. Valamint belekerült még három, az interferenciahatás megelőzését szolgáló reklám is, amelyek témájukban a vizsgált reklámoktól különböztek és semlegesek.

Fővizsgálat

A fővizsgálat célja a három reklámkategória: humoros, aranyos és semleges (se nem humoros, se nem aranyos) reklámok hatásosságának vizsgálata az érzelmek iránti igény függvényében.

Vizsgálati minta

A vizsgálati személyek e-mailben, illetve közösségi oldalon keresztül kapták meg az online kérdőív eléréshez szükséges linket. A kitöltés a visszajelzések alapján körülbelül 15 percet vett igénybe. Az instrukciók biztosították a résztvevőket az önkéntességről, az anonimitásról és az adatok bizalmas kezeléséről.

A 142 önkéntes vizsgálati személy átlagéletkora 24,82 év (SD = 7,78; Med. = 22), a legfiatalabb 18, a legidősebb 53 éves volt. A nemek eloszlása egyenlőtlennek mondható, 126 nő és 16 férfi töltötte ki a kérdőívet. A vizsgálatban érettségizettek vettek részt

a legnagyobb arányban, ők tették ki a minta több mint felét (84 fő), ennek oka, hogy főként aktív hallgatói státuszú egyetemistákhoz jutott el a kérdőív. A főiskolát vagy egyetemet végzettek száma a mintában 52 fő, ennél magasabb végzettséggel rendelkezik 3 fő. Nyolc osztályt, illetve szakiskolát végzett személy egy-egy volt a mintában, illetve volt egy fő, aki nem válaszolt az iskolai végzettséggel kapcsolatos kérdésre.

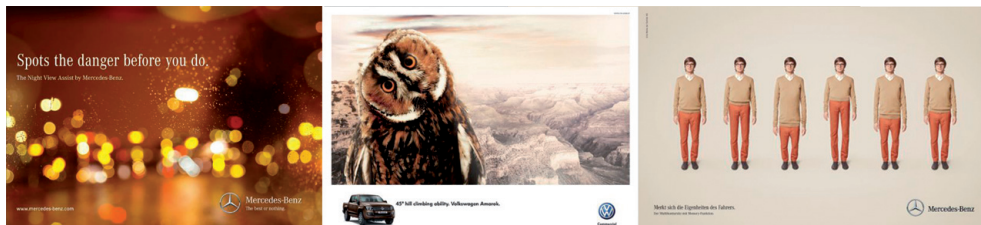
A mintában csupán hét olyan személy volt, aki már dolgozott a reklámparban, így végül nem kerültek elemzésre adataik külön csoportként, és a végső mintából ők kikerültek. Három fő nem válaszolt néhány reklámmal kapcsolatos kérdésre, ezért a további elemzés során az ő adataikat sem vettük figyelembe, így a végső minta 132 fő.

Módszer

A fővizsgálat négy részből állt: az első részben történt az érzelmek iránti igény felmérése; a második részben a tizenegy reklám értékelése; a harmadik részben jelentek meg a demográfiai jellegű kérdések; végül három reklám felidézését kértük a vizsgálati személyektől.

Az érzelmek iránti igényt az Érzelmek Iránti Igény Skálával (Maio és Esses, 2001, fordítás: Felföldi, 2012) mértük, amely huszonöt, az érzelmek megközelítésével, illetve elkerülésével kapcsolatos állítást tartalmaz. A vizsgálati személyeknek egy kilencfokú Likert-skálán kell jelölnie, hogy mennyire igazak rá az állítások. A skála érzelmek elkerülésével kapcsolatos állításai fordított ítemek, melyekből tizenkettő található a kérdőívben. A skála néhány példaiteme:

- *Fontosnak tartom, hogy megértsem és megéljem saját érzéseimet.*
- *Fontos számomra, hogy tudjam, mások hogyan éreznek.*

1. ábra. Példa a vizsgált reklámhármásokra (balról jobbra: semleges, humoros, aranyos)
 Szöveg: „Elhárítja a veszélyt, mielőtt te tennéd.”, „Észleli a vezetők sajátosságait.”,
 „45°-os hegymeneti képesség.”

- *Nem igazán tudom, hogyan kezeljem az érzelmeimet, ezért inkább elkerülöm azokat.*
- *Az emberek akkor működnek a leghatékonyabban, amikor nem tapasztalnak meg erős érzelmeket.*

A kérdőív második részében a reklámok megítélésére került sor. Az ingerként bemutatott reklámhármások egy példája az 1. ábrán látható. A reklámok random sorrendben kerültek bemutatásra (egyenes sorrend: melléklet). A sorrendi hatás kivédése érdekében a reklámok két sorrendben lettek bemutatva: a vizsgálati személyek 0,5-0,5 valószínűséggel kapták vagy az eredeti, vagy a fordított sorrendű változatot. A vizsgálatban használt reklámok teljes forráslistája a mellékletben található.

Minden reklám külön oldalon került bemutatásra, és hat kérdés mentén értékelték őket a vizsgálati személyek kilencfokú Likert-skálán (1 – Egyáltalán nem, 9 – Teljes mértékben). Három kérdés a reklám általános megítélésére vonatkozott:

1. Erős érzelmeket vált ki Önből ez a reklám?
2. Mennyire tartja kreatívnak ezt a reklámot?
3. Mennyire tartja humorosnak ezt a reklámot?

További három pedig a reklám hatásosságának megítélésére szolgált (Mehta és Purvis, 1994):

4. Mennyire tetszik Önnek ez a reklám?
5. Mennyire tartja meggyőzőnek ezt a reklámot?

6. Mennyire tartja figyelemfelkeltőnek ezt a reklámot?

A kérdőív harmadik részében a demográfiai kérdések a vizsgálati személyek életkorára, iskolai végzettségére, munkahelyére vonatkoztak (van vagy nincs), illetve arra, hogy dolgoztak-e valaha a reklámparban. A reklámpari tevékenységre vonatkozó kérdés azért volt fontos, mert a reklámokkal foglalkozó emberek az átlagembertől eltérő nézőpontból értékelhetik az ingeranyagot (lásd pl. Koslow et al., 2003; West et al., 2008).

A kérdőív negyedik részében emlékezetvizsgálat történt. Az emlékezetesség is lényeges a reklám hatásossága szempontjából (Mehta és Purvis, 1994, 2006), ennek az aspektusnak nem a szubjektív megítélését kértük, hanem a felidézés gyakoriságának mérése történt meg. A kérdőív végén a vizsgálati személyeknek szabadon kellett felidézni három a bemutatott reklámokból, és tömören leírni azokat. A válaszok kódolását egy olyan személy végezte, aki nem ismerte a vizsgálat hipotéziseit.

Eredmények

Az adatok elemzése az R statisztikai program (R Development Core Team, 2012) segítségével történt.

Elsőként az érzelmek iránti igény (NFA) pontszámainak kiszámítására és a résztvevők ez alapján történő csoportba sorolására került

sor. A skálán elérhető legmagasabb pontszám 225 pont; a legalacsonyabb pontszám a mintában 104 volt, a legmagasabb pedig 203 pont. A minta legalacsonyabb pontszáma is viszonylag magas, azaz a mintában nem szerepelt abszolút értelemben alacsony érzelmek iránti igénnyel rendelkező személy. A változó a Kolmogorov-Szmirnov próba alapján normál eloszlású ($D = 0,093$; $p < 0,205$), átlaga 159,0, szórása 23,65. A kérdőív megbízhatóságát Cronbach-alfa számításával vizsgáltuk, értéke $\alpha = 0,72$, azaz megbízható és megbízhatósága itemek elhagyásával tovább nem javítható.

Az alacsony és magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező vizsgálati csoportok meghatározásakor a legalacsonyabb és legmagasabb érzelmek iránti igénnyel rendelkező 50 személyt választottuk ki az elemzéshez (pontszámot tekintve 153 és a 167 voltak a kritikus értékek). A két érték által meghatározott intervallumba eső pontszámokat elérő személyeket átlagos érzelmek iránti igénnyel rendelkezőeknek tekintettük. Az adatelemzéshez szükséges volt az adatok megfelelő módon történő összevonása is, a multikollinearitás kivédése érdekében. Minden ember esetében meghatároztuk a különböző reklámkategóriákba eső reklámok megítélésének mediánját a tetszésre, figyelemfelkeltésre és meggyőzés megítélésére vonatkozóan. Az elemzés során ezeket az összevont változókat használtuk. Mediánt, és nem átlagot számítottunk a változók nem normális eloszlása miatt, és a változók eloszlása okán nemparaméteres eljárásokat alkalmaztunk.

Feltételeztük, hogy a magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre nagyobb hatást gyakorolnak a humoros és aranyos reklámok, mint az alacsony érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre (H1). A hipotézis tesztelése Mann-Whitney próba

segítségével történt: a három reklámhatásosságra vonatkozó kérdésre adott válaszokat vetettük össze a két csoportban. A két csoport között nem mutatkozott különbség sem a humoros, sem az aranyos reklámok hatásossága között, akár a tetszést, a figyelemfelkeltést vagy a meggyőzést vettük figyelembe a változók közül (az első fajú hiba valószínűsége $\alpha = 0,05$ -ös értékben maximalizált).

A reklámfelidézést tekintve a következő eredmények születtek: a vizsgálati személyek közül 111 fő három reklámot is felidézett, egy fő csak két reklámot idézett fel és 20 fő nem adott választ erre a kérdésre. Fontos megjegyezni azt is, hogy a humoros reklámok esetén az adatok arányosítására is szükség volt (az értékek felszorozása 1,5-tel), mivel ezekből csupán kettő volt a vizsgálati anyagban, míg a másik két kategóriából három-három. Az alacsony érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyek 117, a magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyek 125 reklámot idéztek fel összesen. A két érték közt elhanyagolható a különbség. A khinégyszet próbával történt összehasonlítás alapján nincs különbség az alacsony és magas érzelmek iránti igénnyel rendelkezők között a három reklámkategória felidézési gyakoriságát tekintve ($\chi^2 = 0,011$; $df = 1$; $p < 0,920$). Ezek alapján nincs értelme elkülöníteni az alacsony és magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező csoportot a vizsgálatban, a továbbiakban a teljes minta adatait elemezzük. Ennek megfelelően a második és harmadik hipotézis vizsgálata sem a magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre vonatkozóan történik meg, hanem a teljes mintát tekintve hasonlítjuk össze a különböző reklámkategóriákat.

Feltételeztük (H2), hogy a vizsgált pozitív érzelmeket prezentáló reklámok nagyobb hatást gyakorolnak a magas érzelmek iránti

2. táblázat. A reklámkategóriák megítélése az összes vizsgálati személy értékelése alapján

	Mediánok			Összevetés Wilcoxon próbával		
	Semleges	Humoros	Aranyos	S/H	S/A	A/H
Érzelmek	2	2	3	W=1919 p<0,867	W=485 p<0,001	W=3193 p<0,001
Kreativitás	4	4,5	5	W=2671,5 p<0,151	W=1347 p<0,001	W=4464 p<0,002
Humor	2	4,25	4	W=480 p<0,001	W=151 p<0,001	W=3653,5 p<0,213
Tetszés	4	4	5	W=3391 p<0,508	W=1610,5 p<0,001	W=4970,5 p<0,001
Figyelemfelkeltő	4	4	5	W=3293 p<0,707	W=1239,5 p<0,001	W=4422 p<0,001
Meggyőzés	3	3,5	4	W=3632 p<0,622	W=1654,5 p<0,025	W=4044 p<0,006

igénnyel rendelkező csoportra, mint a semleges reklámok. A korábbi eredmények fényében azt vizsgáljuk, hogy az aranyos és humoros reklámok jobban hatnak-e általában, mint a semleges reklámok. A 2. táblázat alapján a vizsgálati személyek az aranyos reklámkategóriát valamivel kreatívabbnak tartják, és erősebb érzelmeket vált ki belőlük a semleges reklámoknál. Az ide tartozó reklámok valamivel jobban tetszenek, figyelemfelkeltőbbek és meggyőzőbbek is a vizsgálati személyek megítélése szerint, mint a semleges reklámok. Ugyanakkor a humoros és aranyos reklámok egyaránt és hasonló mértékben humorosabbak a semlegeseknél a teljes minta alapján. Tetszés, figyelemfelkeltés és meggyőzés szempontjából viszont a humoros reklámok, középértéket tekintve, nem kaptak magasabb értéket a semleges reklámoknál. Így az eredmények alapvetően az aranyos reklámok dominanciáját mutatják a semleges reklámokhoz képest.

Feltételeztük továbbá, hogy az aranyos és humoros reklámok eltérően hatnak a magas érzelmek iránti igénnyel rendelkező személyekre (H3), most azt vizsgáljuk, hogy más-ként hatnak-e a teljes mintára. A 2. táblázat alapján a vizsgálati személyek az aranyos

reklámkategóriát valamivel kreatívabbnak tartják, és erősebb érzelmeket vált ki belőlük, mint a humoros reklámok. Az aranyos reklámok valamivel jobban tetszenek, figyelemfelkeltőbbek és meggyőzőbbek is a vizsgálati személyek megítélése szerint, mint a humoros reklámok. Viszont a humoros és aranyos reklámok egyaránt és hasonló mértékben humorosak. Összességében a humorosságtól eltekintve az aranyos reklámok értékelése pozitívabb a humoros reklámok értékelésétől.

Nem azonos az eloszlása a három reklámkategória felidézésének ($\chi^2 = 25,023$; $df = 2$; $p < 0,001$). A konkrét felidézési értékek alapján az aranyos reklámokat idézik fel leggyakrabban (lásd a 2. ábrát).

A felidézés, mint hatásossági mutató, több tekintetben különbözik a reklám megítélésén alapuló mutatókhoz képest. Egyrészt időben eltérés van a reklám prezentációja és a válaszadás között, tehát inkább elhúzódo hatást mér. Másrészt azáltal, hogy limitált számú reklámot idéznek fel a válaszadók, a reklámok közötti dominanciát is kifejezi, arra vonatkozóan, hogy melyik jut eszébe először a vizsgálati személynek, illetve melyik az, amit kiválaszt az esetlegesen több eszébe jutó reklám közül, hogy megnevezze azt. Mindezen kü-

lönbségek miatt érdekes és jelentéstartó az, hogy az aranyos reklámokat idézték fel a legtöbben, tehát ez a mutató is az aranyos reklámok dominanciáját erősíti meg.

2. ábra. A felidézett reklámok száma a reklámtípus függvényében

ÖSSZEFOGLALÁS

Az empirikus vizsgálat eredményei alapján az alacsony és a magas érzelmek iránti igényvel rendelkező vizsgálati személyekre nem gyakoroltak más hatást a pozitív érzelmeket prezentáló humoros és aranyos reklámok sem egymáshoz, sem a semleges reklámokhoz képest. A hatáselemek közül vizsgáltuk a tetszést, figyelemfelkeltést, meggyőzést és felidézést is. Egyetlen esetben sem találtunk különbséget. Ennek több oka lehet. Alapvetően a vizsgálati minta abszolút értelemben magas érzelmek iránti igényű személyekből állt, lehet, hogy ebből fakadóan nem találtunk különbséget akkor sem, ha a minta legmagasabb és legalacsonyabb érzelmek iránti igényű csoportját különítettük el. Az önkéntes jelentkezés alapján történő kérdőívkitöltők közt általában gyakoribbak az altruista, nagyobb empátiával és magasabb érzelmek iránti igényvel rendelkező vizsgálati személyek. Az is lehetséges, hogy az alacsony érzelmi igényű vizsgálati személyek a kérdőív befejezése nélkül léptek ki a kérdőívből, azaz az önkén-

tes alapú kérdőívkitöltés ezt a nem kívánt szelekciót okozta. Ilyen módon az illeszkedési hatást (Haddock et al., 2008) ez a vizsgálat nem igazolta. Célszerű lenne megismételni a vizsgálatot, és fizetett vizsgálati személyeket is bevonni a vizsgált személyek körébe.

Egy alternatív magyarázat lehet, hogy a pozitív érzelmeket kiváltó aranyos reklámok, illetve a humoros reklámok jelen vizsgálatban alkalmazott csoportja nem vált ki olyan erős érzelmeket a vizsgálati személyekből, hogy ez jelentős eltérést okozna a különböző érzelmi igényvel rendelkező vizsgálati személyek esetében. A reklámok által kiváltott érzelmek erősségére vonatkozó megítélések mediánja kilencfokú skálán is maximum hármas volt, ami elég alacsony érték és ezt az utóbbi magyarázatot alátámasztja. Valószínűleg mindkét magyarázat releváns. Azaz az eredmény validitását további vizsgálatokkal szükséges felmérni.

Bár a vizsgálatban részt vevő, viszonylag magas és alacsony érzelmek iránti igényvel rendelkező személyek értékelései nem különböznek jelentősen, a humoros, aranyos és semleges reklámkategóriák jellemzőinek és hatásosságának összevetése a teljes mintát tekintve továbbra is érdekes. Az aranyos reklámkategória minden vizsgált hatáselem tekintetében kiemelkedő hatású a semleges és a humoros reklámokhoz képest. A humoros reklámok hatása nem válik el olyan élesen a semleges reklámokétól, mint az aranyos reklámok hatása a másik két kategória hatásától. A vizsgálati személyek viszonylag magasabb értékeket adtak a tetszés, figyelemfelkeltés, meggyőzés változókra az aranyos reklámok esetében, és gyakrabban idéznek fel az aranyos reklámkategóriába illeszkedő reklámokat a többi reklámkategóriába illeszkedő reklámokhoz képest. A reklám hatásosságának e tradicionális mérőeszközével (Mehta

és Purvis, 2006) mért eredmény újszerűnek mondható a témában, hiszen emlékezési gyakoriság mérése a korábbi vizsgálatokban nem fordult elő ebben a kontextusban. Az eredmények gyakorlati jelentősége abban áll, hogy adataink szerint az aranyos reklámkategóriába eső reklámok hatásosabbak a humoros reklámoknál, ha a tetszést, figyelemfelkeltést, meggyőzőerő megítélését és a felidézést a meggyőzést előrejelző változóként tekintjük. Ez akkor is értékes empirikus eredmény, ha a mintába került nők magas aránya a felelős érte. További, más összetételű mintán végzett vizsgálatok az eredmények általánosíthatóságáról szolgáltathatnak információt.

A vizsgálat eredeti hipotézisei nem igazolódtak, ezektől eltérő adatelemzés is történt, de így is jelentésseliek az empirikus adatok. Bár a mintában a viszonylag szélsőséges érzelmek iránti igényű csoportok értékelései homogének, a pozitív érzelmeket prezentáló reklámok pedig nem különböznek a két kategóriában egységesen a semleges

reklámoktól, az aranyos reklámok dominanciáját egyértelműen alátámasztják az adatok.

Módszertani szempontból felmerül az a kérdés is, hogy a reklámok szelekciója hogyan befolyásolhatta a reklámhatást. Berlyne (1971) szerint a közepes erősségű újszerűség vált ki igazán magas tetszést, míg Martindale, Moore és Bokum (1990) szerint az erősen prototipikus ingerek. Whitfield (2000) úgy integrálja a két nézőpontot, hogy szerinte az erősen jelentésseliek (kiugróan diagnosztikus) ingereknél a prototipikusság, az intenzív (kiugróan intenzív) ingereknél pedig a közepes arousalpotenciált kiváltó inger a leginkább tetszetős. Jelen esetben az aranyos reklámokat tekinthetjük jelentésselieknek, hiszen jól ismert helyzeteket, motívumokat ábrázolnak; a humoros reklámokat pedig intenzívnek, hiszen a humor egyfajta meglepetésre épül. Érdekes lenne megvizsgálni, hogyan alakulnának a reklámok értékelései, ha a prototipikusság és újszerűség független, szándékosan manipulált változók lennének egy hasonló vizsgálatban.

SUMMARY

THE EFFECTIVENESS OF CUTE AND HUMOROUS ADVERTISEMENTS DEPENDING ON NEED FOR AFFECT

Background and aims: The aim of the study is investigating the effect of three advertisement categories: cute, humorous, and neutral (neither cute or humorous) advertisements depending on the need for affect of the audience. The humorous and cute advertisements belong to the group of advertisements presenting positive emotions, what motivates the comparison based on different levels of need for effect. The main question of the study is whether these advertisement categories have different impact on individuals with low and high Need for affect. Furthermore, whether the different advertisement categories have different effectiveness. *Method:* The effectiveness of cute and humorous advertisements is compared with each other and with neutral advertisements based on data collected by an online questionnaire. In the study, beyond the evaluation of preference, raised attention, and persuasion potential, the recall of three advertisements is also registered. *Results:* Based on the results of the empirical study, there is no significant difference between the evaluations of advertisement categories

provided by individuals with low and high need for affect. For all examinees, the evaluations of cute advertisements were significantly more positive than that of either the humorous, or the neutral advertisements. At the same time, the examinees recalled cute advertisements most often. *Discussion*: Although the results did not confirm the content based match effect in relation to the need for affect, they raise attention to the dominance of cute advertisements.

Keywords: advertisement, advertisement effectiveness, humorous advertisements, cute advertisements, need for affect

IRODALOM

- AAKER D. L., STAYMAN D. M., HAGERTY M. R. (1986): Warmth in advertising: measurement, impact, and sequence effects. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 365–381. Letöltve: <http://www.jstor.org/stable/10.2307/254299>
- ALDEN, D. L., HOYER, W. D., LEE, C. (1993): Identifying global and culture-specific dimensions of humor in advertising: A multinational analysis. *Journal of Marketing*, 57, 64–75.
- ALDEN, D. L., MUKHERJEE, A., HOYER, W. D. (2000): The effects of incongruity, surprise and positive moderators on perceived humor in television advertising. *Journal of Advertising*, 29(2), 1–15. Letöltve: <http://www.jstor.org/stable/4189138>
- BARON-COHEN, S., WHEELWRIGHT, S., HILL, J., RASTE, Y., & PLUMB, I. (2001): The „Reading the mind in the eyes” test revised version: A study with normal adults, and adults with asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(2), 241–251. doi: 10.1111/1469-7610.00715
- BERLYNE, D. E. (1971): *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- BERNÁTH, Á., KOVÁCS, J. (2013): A mentalizációs igény és a machiavellianus nézetekkel való egyetértés. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4), 671–685.
- BROCHAND B., LENDREVIE, J. (2004): *A reklám alapkönyve*. KJK-KERSZÖV, Budapest
- CHAIKEN, S. LIEBERMAN, A., EAGLY, A. H. (1989): Heuristic and systematic processing within and beyond the persuasion context. In ULEMAN, J. S. & BARGH, J. A. (eds): *Unintended thought*. Guildford, New York. 212–252.
- DION, K; BERSCHIED, E; WALSTER, E (1972): What is beautiful is good, *Journal of Personality and Social Psychology*, 24(3), 285–90, doi:10.1037/h0033731
- EISEND, M. (2009): A meta-analysis of humor in advertising. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 37(2), 191–203.
- FELFÖLDI E. (2012): *A környezettudatosságra ösztönző sokkoló reklámok hatásvizsgálata az érzelmek megélésének tükrében*. Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet (Szakdolgozat).
- GLOCKER, M. L., LANGLEBEN, D. D., RUPAREL, K., LOUGHEAD, J. W., GUR, R. C., SACHSER, N. (2009): Baby schema in infant faces induces cuteness perception and motivation for caretaking in adults. *Ethology*, 155(3), 257–263. doi: 10.1111/j.1439-0310.2008.01603.x
- HADDOCK, G., MAIO, G. R., ARNOLD, K., HUSKINSON, T. (2008): Should persuasion be affective or cognitive? The moderating effects of Need for affect and Need for cognition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 769–778. doi: 10.1177/0146167208314871

- IHARA N., NITTONO H. (2012): Cute things are not always infantile: A psychophysiological study on the feeling of cuteness. *International Journal of Psychophysiology*, 85, 404. (Poster Abstract) doi:10.1016/j.ijpsycho.2012.07.109
- KOSLOW, S., SASSER, S. L., RIORDAN, E. A. (2003): What is creative and why? Perceptions in advertising agencies. *Journal of Advertising Research*, 43, 96–110. Letöltve: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=162878>
- LORENZ, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 5(2), 235–409. doi: 10.1111/j.1439-0310.1943.tb00655.x
- MAIO G. R., ESSES V. M., (2001): The need for affect: Individual differences in the motivation to approach or avoid emotions. *Journal of Personality*, 69, 583–615. doi: 10.1111/1467-6494.694156
- MARTINDALE, C. MOORE, K., BORKUM, J. (1990): Aesthetic preference: Anomalous findings for Berlyne's psychobiological theory. *The American Journal of Psychology*, 103(1), 53–80.
- MEHTA, A. (2000). Advertising attitudes and advertising effectiveness. *Journal of Advertising Research* 40(3), 67–72.
- MEHTA, A., PURVIS, S.C. (1994): *Evaluating advertising effectiveness through advertising response modeling (ARM)*. Presentation. Advertising and Consumer Psychology Conference, Minneapolis. Letöltve: <http://www.uwcentre.ac.cn/hhu/wp-content/uploads/2011/03/evaluatingadfs.pdf>.
- MEHTA, A., PURVIS S. C. (2006): Reconsidering recall and emotion in advertising. *Journal of Advertising Research*. 46(1), 49–56. Letöltve: <http://gandrllc.com/reprints/mehtapurvisreconsideringrecall.pdf>
- MÓRICZ É. (2004): *Reklámpszichológia*. Aula, Budapest.
- MÖLLER, J. (2011): *Cuteness as a form of cummunication. An on-line experience*. University of Gothenburg (Master of Communication Thesis), Gothenburg. Letöltve: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/26741/1/gupea_2077_26741_1.pdf
- PETTY, R. E., CACIOPPO, J. T. (1986): The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in Experimental Social Psychology*, 19, 123–162. Letöltve: <http://psychology.uchicago.edu/people/faculty/cacioppo/jtcreprints/pc86.part1.pdf>
- PETTY, R. E., WEGENER, D. T. (1999): The elaboration likelihood model: Current status and controversies. In CHAIKEN, S., TROPE, Y. (eds): *Dual-process theories in social psychology*. Guilford, New York. 41–72.
- PHILIPS, B. J. (2003): Understanding visual metaphor in advertising. In SCOTT, L. M., BATRA, R. (eds): *Persuasive imagery*. Routledge, New York. 297–310.
- R DEVELOPMENT CORE TEAM (2011): *R: A Language and environment for statistical Computing*. Vienna: the R Foundation for Statistical Computing. Letöltve: <http://www.R-project.org/>.
- SONG, H., VONASCH, A. J., MEIER, B. M., BARGH, J. A. (2012): Brighten up: Smiles facilitate perceptual judgment of facial lightness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 450–452. doi: 10.1016/j.jesp.2011.10.003

- UNGER, L. S. (1995): A cross-cultural study of the affect-based model of humor in advertising. *Journal of Advertising Research*, 35(1), 66–69. Letöltve: <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1995-31351-001>
- WEINBERGER, M. G., GULAS C. S. (1992): The impact of humor in advertising: A review. *Journal of Advertising*, 21(4), 35–59.
- WEST, D. C., KOVER, A. J., CARUANA, A. (2008): Practitioner and consumer view of advertising creativity – same concept, different meaning?. *Journal of Advertising*, 37(4), 35–45. Letöltve: http://www.emeraldinsight.com/bibliographic_databases.htm?id=1774393&show=abstract
- WHITFIELD, T. W. A. (2000): Beyond prototypicality: Toward a categorical-motivation model of aesthetics. *Empirical Studies of the Arts*, 18, 1–11.
- ZAJONC, R. B. (1980): Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151–175. Letöltve: <http://www.mendeley.com/catalog/feeling-thinking-preferences-need-inferences-15/>

MELLÉKLET

A fővizsgálatban bemutatott reklámok (és forrásuk) egyenes sorrendben:

http://adsoftheworld.com/media/print/canon_eos_live_a_full_life_version_b

http://adsoftheworld.com/media/print/hot_wheels_police_raid_ticket

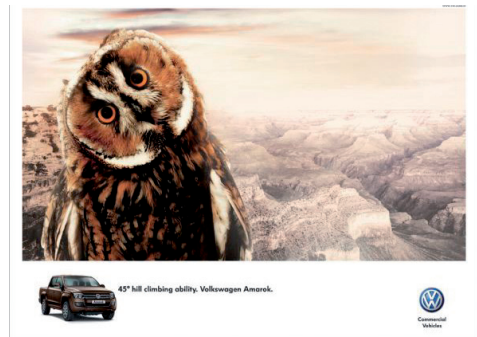
http://adsoftheworld.com/media/print/hennessy_manny

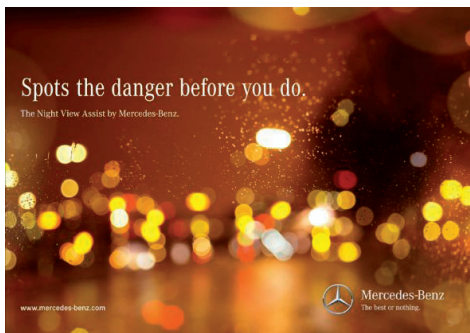
http://adsoftheworld.com/media/print/ariel_color_detergent_pink_tshirt

http://adsoftheworld.com/media/print/omo_washing_detergent_physicist

http://adsoftheworld.com/media/print/volkswagen_amarok_owl

http://adsoftheworld.com/media/print/mercedes_night_view_assist_bike

http://adsoftheworld.com/media/print/mercedesbenz_multicontour_seat

http://adsoftheworld.com/media/print/colgate_pro_gum_health_floss

http://adsoftheworld.com/media/print/omo_mud

http://adsoftheworld.com/media/dm/hot_wheels_toys_tracktape

MŰHELY

AMIKOR A PSZICHOLÓGIA A „KOMMUNIZMUS ÁLTALÁNOSAN KIBONTAKOZÓ ÉPÍTÉSÉNEK NAGYSZERŰ PROGRAMJÁHOZ” CSATLAKOZOTT

ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS KRITIKAI PERSPEKTÍVÁBAN

MÁRIÁSI Dóra¹

mariasi.dora@ppk.elte.hu

ELTE PPK, Pszichológiai Intézet

ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

ÖSSZEFOGLALÓ

Az újraintézményesülés kifejezése visszautal a magyar pszichológia mellözöttségének korszakára, mely a második világháborút követő fordulat éveitől vette kezdetét (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Bár meglehetősen ténszerűen követhetőek a pszichológiai tudományok veszteségei, az időszak értelmezését korántsem kíséri teljes konszenzus. Kutatásomban az újraintézményesülés szerepét vizsgálom a magyarországi pszichológia történetében a társadalmi-politikai viszonyok kontextusában. Az eseménytörténetet a szakmai nyilvánosság színterét biztosító *Magyar Pszichológiai Szemle* kapcsolódó, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézet dokumentumaira támaszkodva vázoló fel. Kérdésem, hogy a korszakot feldolgozó pszichológiatörténeti munkák hogyan értékelik az újraintézményesülést, és mindez hogyan járul hozzá a pszichológia mint tudomány önértelmezéséhez. Az eredmények alapján az újraintézményesülést a fejlődés és a politikai mező kívülre helyezésének diskurzusai beszélnek el, miközben a tudományképet történelmi-politikai hatások formálták, valamint a pszichológia a személyes és politikai viszonyok színtereként működött.

Kulcsszavak: újraintézményesülés, kritikai pszichológia, pszichológiatörténet, magyar pszichológia, Kádár-rendszer

¹ A szerző PhD-hallgató az ELTE-PPK Pszichológia Doktori Iskolájában. A tanulmány *a Pszi-tudások mint társadalmi diskurzusok – társadalomtudományok a hatalmi viszonyok kontextusában* című OTKA-kutatás támogatásával készült el.

BEVEZETÉS

Az újraintézményesülés kifejezése visszautal a magyar pszichológia mellőzöttségének korszakára, mely a második világháborút követő fordulat éveitől vette kezdetét (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Bár meglehetősen ténszerűen követhetők a pszichológiai tudományok veszteségei, az időszak értelmezését korántsem kíséri teljes konszenzus. A szocialista rezsim fellépésével az 1928-ban megalakult Magyar Pszichológiai Társaság és a vele egy időben elindított *Magyar Pszichológiai Szemle* 1947-ben megszűntek, és egyaránt 1960-ban éledtek újra. A Magyar Psychoanalitikai Egyesület 1949-ben oszlatta fel magát, és hasonló sorsra jutott a többi pszichoterápiás egyesület is. A Mérei nevével fémjelzett Országos Neveléstudományi Intézetet 1950-ben számolták fel, és ugyanebben az évben szűnt meg a Székesfővárosi Neveléstudományi Intézet és a Fővárosi Lélektani Intézet. Ezalatt a bő tíz év alatt a pszichológus szakembereknek nem volt lehetőségük tudományos munkáik közlésére, így a publikálatlan kéziratokat az 1958-ban megjelentetett *Pszichológiai Tanulmányok* közölte. Ugyan a szegedi és a budapesti egyetemeken nem számolták fel teljesen a pszichológia tanszékeit, tevékenységük minimálisra korlátozódott oly módon, hogy az 1929-ben elsőként megalapított szegedi Pszichológiai Intézet kizárólag a pszichológia tantárgy oktatását végezte el pedagógusoknak, de intézményi folytonosságára mégis amnézia borult (Szokolszky, 2014).

A cikkben az újraintézményesülés szerepét vizsgálom a magyarországi pszichológia történetében a társadalmi-politikai viszonyok kontextusában. Először fölvezetem a létre-

jövő intézményeket és történéseket a szakmai nyilvánosság színterét biztosító *Magyar Pszichológiai Szemle*, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézet kapcsolódó írásainak segítségével, melyek időrendben rögzítették az időszak eseménytörténetét. Ezt követően ismertetem azokat a pszichológiatörténeti írásokat, melyek az újraintézményesülés korszakára, jelentőségére reflektáltak. Kérdésem, hogy a korszakra visszatekintő pszichológiatörténeti munkák hogyan értékelik az újraintézményesülést, és mindez hogyan járul hozzá a pszichológia mint tudomány önértelmezéséhez.

Az értelmezési keretet a kritikai pszichológia megközelítéséből merítem (Harris, 2009), melynek segítségével rámutatnék a lineáris történeteszemlélettel rendelkező pszichológiatörténeti munkák (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b) problémájára, felkínálva egy árnyaltabb pszichológiatörténeti megközelítést. Erre a szemléletre azért van szükség a magyarországi újraintézményesülő pszichológia értelmezésében, mert a kritikai pszichológia társadalmi folyamatokra érzékeny beállítódása rávilágíthat a pszichológia szerepére egy adott társadalmi berendezkedésben. Továbbá ez a munka azért is fontos, hogy azonosítsuk a tudománykép korhoz kötődő jellegzetességeit, melynek hatásai észrevétlenül áthagyományozódhatnak a jelenre is.

A kritikai pszichológia meghatározásánál alapvető szempont, hogy a tudományos elméletek valójában társas folyamatok termékei, társas konszenzusok folyamán határozzuk meg, mi számít a tudomány tárgyának és tudományos ténynek (Gergen, 1997). Társadalomkritikus mozgalomként a kritikai pszichológia továbbá kérdőre vonja a mainstream pszichológiát burkolt ideológiai alapvetése-

ért, individualizmust és módszertani redukcionizmust favorizáló beállítódásáért (Fox & Prilleltensky, 2009; Gough, McFadden, McDonald, 2013).

A pszichológiatörténet-írás kritikai megközelítésének bemutatásakor Harris azt kifogásolja a hagyományos pszichológiatörténet-írásban, hogy az többnyire az intellektuális eredmények ismertetésére szorítkozik, kilúgozva a történelmi kontextust és a személyes szálakat. Ez a prezentista szemlélet azt a téves benyomást kelti a pszichológiáról, mintha egy lineárisan fejlődő, belső ellentmondásoktól mentes tudomány lenne. Az esetlegesen megemlített konfliktusok múltba vesznek, mintha a jelen idejű pszichológiai diszciplína révbe ért volna, és az eltérések csupán nézőpontok kérdései lennének. A történetírás fentebb vázolt stílusát tudományelméleti kérdésként interpretálhatjuk: amennyiben a pszichológia pozitivistá (természet) tudományként tekint önmagára, az objektivitás, semlegesség hangsúlyozása igazolja a történelmi, személyes tényezők kiiktatását.

Jelen írásban a kritikai pszichológia gondolkodásának megfelelően társadalmi kontextusában vizsgálom a magyar pszichológia újraintézményesülését, mely a vonatkozó pszichológiatörténeti írások alapján az 1950-es évek végétől a 70-es évek közepéig tartó időszakra esik (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a). A kort „objektív tudományossággal”, tényszerűen ismertető dokumentumok helyett a pszichológiatörténeti írásokra szubjektív értékelések termékeiként tekintek, hogy a kritikai szemléletnek megfelelően rávilágítsak a tudományos konszenzusok mögött megbújó ideológiai állításokra. Azért fontos közelebbről szemügyre venni, milyen személyes szempontokat, rejtett előfeltevéseket érvényesítettek a hazai pszichológia képviselői a tudomány újjáépítésekor, mivel

ezek egyaránt társadalmi és nem kizárólag tudományos igényekből fakadtak.

Az elemzés alá eső pszichológiatörténeti szövegek (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977, 2002; Pléh, 1998a, 1998b, 1998c; Szokolozsky, 2014) különböző módon, de mind megemlítették a politikai kontextust, sőt, az is felmerülhet bennünk, hogy a politikai mező nem hatolt be ennyire látványosan és közvetlenül a magyarországi pszichológia tudományos terébe, mint az államszocializmus idejében. Vagyis lehetetlen az 1940-es évek végétől számított magyarországi pszichológiáról beszélni anélkül, hogy a szocializmus pszichológiaellenes légkörét ne említenénk. Ugyanakkor a kritikai szemlélet feladata, hogy ezeknél a megközelítéseknel egy lépéssel mélyebbre hatoljon, a pszichológiai tudásokon és tudományképen közvetlenül kimutatva a pszichológia és az aktuális társadalmi rendszer közti kapcsolatot, melyek magukon hordozzák ennek a viszonyoknak a termékeit, ahelyett, hogy a történelem csupán háttérként támogatná a pszichológia bemutatását. Ennek köszönhetően tisztázódhat, milyen szerepet töltött be a pszichológia a '60-as évek államszocializmusában.

AZ ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS „LEHETŐSÉGE”

Az újraintézményesülés jelentőségének megértéséhez az eseménytörténet lépésein és helyszínein keresztül vezet az út, amit ebben a részben két korabeli forrásra támaszkodva vázok fel, helyenként kipótolva a pszichológiatörténeti munkák utalásaival. A cikk célja tehát az, hogy ismertesse, mi történt a pszichológia intézményrendszerével az újraintézményesülést

megelőző és a folyamata alatt történő időszakban, mivel ezzel válik világossá a tudományterületet érő változások mértéke. A tudományos élet fejleményeiről egyrészt az újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* nyújtott tájékoztatást, másrészt a szintén központi szereppel bíró Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének kiadványában szereplő dokumentumok és beszámolók rögzítették a diszciplína aktuális helyzetét. Az előzmények ismeretében elmondható, hogy a sztálini időkben bizonyos pszichológiai területek ideológiai tiltás alá estek: a pszichodiagnosztika, pszichoanalízis, fejlődéslélektan, munkalélektan, szociálpszichológia, és – az interdiszciplinaritása miatt csak részben a pszichológiához tartozó – pedológia. A Molnár Imre erőfeszítésével életben maradó Gyermeklélektani Intézet, a Kardos személyében biztosított egyetemi képzés az ELTE Bölcsészettudományi Karának Lélektani Tanszékén, a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomás, az 1. számú Gyermekklinika nevelési tanácsadója, P. Liebermann Lucy irányítása alatt, valamint a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Gyógypedagógiai Lélektani Tanszéke Kozmutza Flóra vezetésével végig fennmaradtak. A folyóirat és a Pszichológiai Intézet dokumentumaiból kiderül, hogy működtek pszichológiai tevékenységet végző intézmények, ugyanakkor ezek elszórtan és meglehetősen korlátozott hatékonysággal léteztek, valamint rendkívül szerteágazó pszichológiai területeket érintettek. Az újraintézményesülésben a MTA és a II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya jelentős szerepet játszott: figyelmet fordított a tudományág állapotának kérdéseire, fellendítette a kutatásokat, a minőség elve érvényesült (Pataki, 1977).

Ám az említett intézmények is erős korlátozással tudtak csak működni: Molnár Imre

levelezéséből kiviláglik, hogy az intézet az uralkodó politikai programnak megfelelően tervezte kutatásait és alkalmazott tevékenységeit. 1949–50-tól érződtek a politikai elvárások az intézmény programján: az orosz nyelv tanulásának iskolai nehézségeit kell vizsgálniuk a munkatársaknak, a szocialista erkölcsi oktatás, a világnézeti nevelés lesznek a kitüntetett kutatási területek – természetesen a marxista „tudományos” keret átültetésével. 1949. december 20-án Molnár Imre beszámol az intézet tervéről: szeretnék fel dolgozni a felszabadulás óta kiemelkedő teljesítményt nyújtó munkásemberek és a más területeken dolgozó sikeres egyéniségek életrajzát, hogy kimutathassák, melyek azok a külső vagy belső tényezők, amelyek szerepet játszanak a sikerekben, majd ezeket az eredményeket tudatosan és következetesen felhasználnák neveléslélektani célokkal (Dancs szerk., 1977). Az 1951–52. évi munkatervben a világnézeti nevelés, a szocialista jellemnevelés kérdései kapnak hangsúlyt, tehát szemmel látható, hogy az intézet munkája kizárólag a párt ideológiai törekvéseihez idomul. A tervezett kutatások átfogó oktatásügyi reformhoz kapcsolódnak, továbbá a pszichológiai megközelítés elsősorban a nevelést támogatja, nem önálló tényezőként lép fel. Tulajdonképpen inkább csak „mutatóban” szerepelnek lélektani kifejezések a munkatervben, lényegi pszichológiai kérdés nem fogalmazódik meg. Az intézetet ezekben az években végig fenyegette a pedagógiának alárendelő szerep, amely alól végül 1955-ben tudott felszabadulni azzal, hogy a MTA önálló egységként – nem pedig az akadémia pedagógiai részlege alá – integrálta.

Barkóczi Ilona interjúkötetben megjelent írásában olvasható, hogy a budapesti egyetemi tanszéken sem volt sokkal rózsásabb a helyzet: a felszín alatt olyan folyamatok

akadályozták a pszichológiai munkát, mint hogy a harmadéves Barkócziékat pártagitátorok csábították át más területekre az 1947–48-as tanévben. Pár évvel később Kardos mellett egy időben Barkóczi volt az egyetlen (fizetés nélküli) segédedő, miután másik kollégájuk karrierlehetőséget kapott Kínában (Bodor et. al., 1998). Még ha valóban sikerült is elszigetelten és különösen tág befolyás nélkül a pszichológiai intézményrendszer egy-egy elemének megmaradnia, annak okát minden jel szerint nem az elnyomó szándék hiányában kell keresni.

Kovai Melinda a *Magyar Pszichológiai Szemle* 1960-as vonatkozó cikkeire alapozva részletesen ismerteti az újraintézményesülés eseménytörténetét és a meghatározó beszédmódokat (Kovai, 2014). A *Magyar Pszichológiai Szemle* volt a hivatalos médium, melynek hasábjain a nyilvánosságra szánt álláspontok, lépések és fejlemények rögzültek. Ez alapján az újraintézményesülés kulcs tényezője a MTA Pszichológiai Bizottságának megalakulása 1958-ban, amely 8 albizottságot nevezett ki konkrét kutatási tervekkel és feladatokkal. Ez a testület döntött a szakmát érintő legfontosabb kérdésekről: az egyetemi képzés megszervezésének szükségességéről, hiszen a nagyszabású tervek megvalósításához jelentős káderutánpótlásra volt szükség, továbbá az egyetemi képzés biztosította a szakma fennmaradását. Dr. Sandelhausen Miklós hozzászólása érzékelteti azt a tudományos felemelkedést, amit a pszichológusok megtapasztaltak a létrejövő intézményekben: „még sohasem történt meg, hogy az Akadémia többi Osztályával egyenrangú osztállyá vált a Pszichológiai Bizottság. Erre még nem volt példa – még akkor sem, amikor a lélektan a virágzását élte különböző, más gondolkodási módban és más nomenklatúrával” (MTA 1960. évi nagygyűlésén elhangzott elő-

adások, 1960, 307.). A Pszichológiai Bizottság döntött az albizottságok életbe léptetéséről is, ahol a konkrét kutatómunkák kijelölése és megtervezése zajlott. Az egyetemi képzés megreformálására Gegesi Kiss Pál ekkor még az orvosképzés mintáját javasolta, ami 5–6 év alapképzést jelentett, 4 év szakirányú oktatással megtoldva.

Az újraintézményesülés egyik legfontosabb velejárója a nyilvánossá válás és a szakmai összeköttetések intézményesülése lett. A Magyar Pszichológiai Társaság életre hívását kimondottan az motiválta, hogy legyen egy olyan szakmai platform, ami összefogja a pszichológusokat. A rövid és hosszú távú tervekben szerepelt a folyóiratok életre hívása és a nemzetközi kapcsolatok szorgalmazása. 1977-re a Magyar Pszichológiai Társaság az 1960-as káderhiányhoz képest 900 taggal számolt. Továbbá az alkalmazott területeken nevelési tanácsadók, munkalélektani és ergonómiai laborok, gyermekpszichológiai rendelők, pályaválasztási intézetek, klinikai pszichológiai laborok alakultak (Pataki, 1977).

AZ ÚJRAINTEZMÉNYESÜLÉS PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI EMLÉKEZETE

Számos ide vonatkozó magyar pszichológiatörténeti munka fejlődési ívbe helyezi el az újraintézményesülés történetét (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a; Lányi, 2005; Pataki, 2002). Így az újraintézményesülés az eseménysorozat egyik láncszemeként szerepel. Nem érdektelen az a szempont, hogy mikor válik a pszichológia emlékezetének részévé az időszak, illetve mikor születnek a pszichológia történetére reflektáló első írások. Ezek a kérdések nem csak azért fontosak,

mert egy fiatal tudománnyal állunk szemben, amely saját történeti irodalmában egyúttal legitimációját és identitását létrehozza, megemlítve a jelentős személyeket, eseményeket és eredményeket, hanem azért is, mert egy olyan történelmi kontextusban, mint amilyen a kádári konszolidáció volt, az emlékezet valójában a felejtés eszközeként szolgálhatott. Ebben az értelemben az „objektív” és tudományos feldolgozások a nyilvános, hivatalos emlékezet mezőjét rajzolják körül elhallgatva olyan információkat, melyek bizonyos szereplőket kellemetlenül érinthettek korábbi politikai szerepvállalásuk és nézeteik miatt, esetleg homályba borítva olyan tisztázatlan (ideológiai és egyéb) kérdéseket, melyek megzavarhatják a pszichológiáról szóló nyilvános és konszenzuális diskurzusokat.

Az egyik első történeti munka, ami beleszövi az 1950–60-as évek fordulóját a tudományos emlékezetbe, Pataki Ferencé (1977), aki a MTA 75 éves jubileumára szánt ünnepi kötetében a múltat a tanulságok levonására és kritika megfogalmazására használja fel. Pataki pozíciója bonyolult, hiszen az MTA 1965-ös átszervezésekor kulcspozíciót tölthetett be, de ugyanilyen közelről – igaz a neveléstudomány berkeiből – kísérhette figyelemmel a második világháborút követő rövid néhány év küldetésstudatos kezdeményezéseit, és ezek hirtelen politikai elfojtását. Ráadásul a legkeményebb retorziók idején, 1953-ig meglehetősen kedvezményezett helyzetből a Szovjetunióban tanulhatott pszichológiát és pedagógiát.

Pataki (1977) az eseményre való tekintettel méltatja a Pszichológiai Intézet elődintézményeként számon tartott kísérleti laboratóriumot, melyet Ranschburg Pál alapított 1902-ben. Az írás egyfajta seregszemle is, ami azokat a legfontosabb intézményi és személyi előzményeket sorolja fel, amelyek a je-

len eredményeihez hozzájárulhattak. A hagyományok és előzmények mérlegelésével a cikk az aktuális pszichológia állapotáról is számot ad, megismerhetjük, hogy milyen kérdésekkel és problémákkal kellett a szakmának megküzdenie a '70-es évek derekán: „túlfeszített remények” és sarlatánkodás veszélyeztették a pszichológia presztízsét; helyenként „érdekesnek”, máshol unalmasnak titulálták, melynek következtében ellentmondásos kép alakult ki róla. Pataki szerint továbbá a pszichológiával szemben támasztott gyakorlati igények olykor szembeütköznek autonóm, immanens tudományosságával; végül ahelyett, hogy a szakma képviselői a betölthető szerepek széles skáláját üdvözölnék, jellemzően a saját terület elsődlegességére és monopóliumára törnek. Egy másik ide vonatkozó cikk (Pataki, 2002) szintén jubileumi alkalomból készült: a Pszichológiai Intézet száz évéről emlékezik meg, és ezt rendezői szakaszokra bontható történetbe.

Pataki szemében a magyarországi pszichológia helyzete 1977-ig folyamatosan problémákkal tarkított, és ezen nem változtat az sem, hogy a hetvenes évek végére jelentős intézményi bázissal és tudományos eredményekkel büszkélkedhetett. Az ő szemében a magyar pszichológia történeti tudata hiányos és korlátozott. Ennek egyik oka, hogy alig folyik tudománytörténeti kutatás Magyarországon. A magyar pszichológia jelenidejűségben létezik, így sem nem kritizálja, sem nem ismeri el fenntartások nélkül a múltját, amellyel gyakorlatilag nincs kapcsolata. Pataki szerint a pszichológia addig nem válhat „nemzeti tudománnyá”, amíg az adott korszakokon átívelő történeti folytonossága nem alakul ki, valamint nem hoz létre szerves kapcsolatot azzal a történeti-társadalmi közeggel, amelyben létrejött, és amit maga is formált! Pataki tulajdonképpen a mi szem-

pontunkból igen jelentős gondolatoknak ad hangot, ám mivel nem fűz konkrétumokat állításához, ezért az olvasóra marad az értelmezési feladat, hogy mit is jelentett volna az élő kapcsolat kiépítése a pszichológia történeti-társadalmi környezetével 1977-ben (Pataki, 1977).

Ugyanakkor Pataki nem elégszik meg pusztán a kutatómunka évtizedes fejleményeinek értékelésével, hanem a pszichológia alakulását igyekszik az aktuális szellemi és társadalmi irányzatok mentén értelmezni. Ennek fényében tér ki arra, hogy milyen ideológiai hatások és hitvallások táplálták a század első harmadában fel-feltűnő pszichológiai kezdeményezéseket. A téma szempontjából az válik érdekessé, hogy Pataki hogyan értékeli három évtizeddel később a „felszabadulás alatt” megfogalmazódott marxista igényt, melyet Mérei Ferenc és Szalai Sándor képviseltek. A felszabadulás idején a pszichológiai tudományok még gyenge lábakon álltak, erős (tudomány)politikai fennhatóság alatt, és a szovjet pszichológia eredményei még nem voltak hozzáférhetők, „jóllehet a magyar pszichológia művelői kezdettől fogva élénk érdeklődéssel fordultak a szovjet pszichológia eredményei és történeti útjának tanulságai felé” (Pataki, 1977, 572.). A '40-es évek végének politikai fordulata miatt a pszichológia intézményei gyakorlatilag fölszámolódtak, de ez a marxista fordulat nem tudományos vitákban, hanem főleg adminisztrációs intézkedések következtében történt meg, és a kutatók meggyőződésüktől függetlenül „idézgetési eljárásokba” bocsátkoztak olyan tudományos szerzőkre hivatkozva, akiket elfogadott a rendszer, továbbá a publikációk a marxista terminológiát igyekeztek beleszőni a tudományos nyelvbe. A változás a XX. kongresszus utáni politikai-szellemi légkörben bontakozott ki, amit Pataki következőkép-

pen magyaráz: „[a vázolt helyzet] nálunk is, miként a többi szocialista országban, csupán a 20. kongresszus után kibontakozó légkörben számolódott fel; abban a szellemi és politikai környezetben, amelyet Lukács György oly szívesen illetett a »marxizmus reneszánsza« elnevezéssel” (Pataki, 1977, 573.). Pataki ugyan nem fejt ki részletesen, mit jelent számára a Lukácstól vett kifejezés, de a szövegkörnyezetből arra következtethetünk, hogy a '60-as évek változást elősegítő légköréről beszél.

Az '50-es, '60-as évek fordulóján bekövetkezett átalakulás Pataki elképzelése szerint szükségszerű fejlődés eredménye, mely intenzív intézményesedésben bontakozott ki egészen a '70-es évekig terjedően. A kulcsszó az intenzív és minőségi pszichológiaművelés, melyben a változás megmutatkozott. Ebben az időszakban a társadalmi irányítás tudományos alapokra helyezve valósult meg, a pszichológusok nemzetközi kapcsolatok kiépítésére összpontosíthatnak (Pataki, 1977).

A pszichológia történetét feldolgozó írások kivétel nélkül politikai okokkal magyarázzák a történéseket (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977; 2002; Pléh, 1998a, 1998c; Szokolozsky, 2014), így a köztük felmerülő véleménykülönbségek nem is ebben a kérdésben nyilvánulnak meg, hanem abban, hogy a pszichológia bizonyos területeit kitüntetetten érintő ideológiai támadás és korlátozás mennyire értékelhető valójában az egész diszciplína ellen irányuló hadjáratnak. Pataki határozott véleményt képvisel, amennyiben más értelmezésekkel ellentétben (Bodor et al., 1998; Hunyady, 2006a) nem tartja alátámasztottnak a pszichológia teljes elnyomását az 1950-es évek derekán. A Gyermeklélektani Intézet más alkalmazott pszichológiai helyekkel együtt folyamatosan működött. Pataki

a pedagógia felsőbbrendűségének hangsúlyozása és rosszallása helyett inkább dicséri Molnár Imrét, hogy bekapcsolódva a nevelésügybe munkatársaival együtt őrizte a tanácsadói és klinikai tevékenységet. Az ő szemében a tudomány történeti folytonossága megmaradt, és azzal, hogy a nevelésügy nagy igényeket támasztott iránta, a pszichológiai irodalom is növekedett (Pataki, 1977). Pataki (2002) maga is a „rejtőzködés és sivatagi vándorlás” (17.) éveiként aposztrofálta az 1948–65 közötti időszakot, ezért nehezen érthető kiállása az ellen, hogy a teljes pszichológia elnyomásáról beszéljünk.

A későbbi szerzők közül többen – mint Hunyady vagy Pléh – az első végzett évfolyamokhoz, vagyis az egyetemi képzés 1962–63-as megreformálásával induló generációhoz tartoztak, és jelen cikkben elemzett írásaik a rendszerváltást követően jelentek meg. Így az első tanítványi nemzedék képviselőiként léptek be maguk is abba a tudományos rendszerbe, amelynek tagjai közül sokan szerepet játszottak a pszichológia újjáélesztésében. Az újraintézményesülésre utaló összefoglaló irodalmak a rendszerváltást követően jelentek meg, ahonnan visszatekintve az 1950–70-es évek egyértelműen a múlt részévé váltak. Hunyady a pszichológia budapesti egyetemhez fűződő történetét a Magyar Pszichológiai Társaság 1996. évi tudományos nagygyűlésén adta elő. A Pataki-féle jubileumi ünnepre készített cikkhez hasonlóan erről a munkáról is elmondható, hogy hosszabb időtartamot szándékozott átfogni, valamint a szerző – bár ez esetben is központi szereplője volt a vizsgált témának – mindezt nem teszi reflexió tárgyává, így az egyetem krónikája nélkülözi a személyes hangnemet. A „külső szemmel” megírt leíró jellegű intézménytörténet a fontosnak tartott szakaszok mentén nehéz indulással, de egy

folyamatos fejlődés diskurzusában bontakozik ki előttünk.

Hunyady a hazai pszichológia korszakolását a történelmi események láncolatához köti, melyből kiugróvá válik, hogy mennyire közvetlenül hatottak a társadalmi folyamatok a diszciplína alakulására. Az egyes korszakok jelentősnek ítélt eredményei és képviselői mellett utalásokat tesz az egyetemi oktatást érintő bonyolult és változó politikai hatásokra. Az államszocializmus korlátozta a nemzetközi eredményekre mindig is nyitott hazai pszichológusok hozzáférését a külföldi eredményekhez, nehezítette csatlakozásukat nemzetközi kutatásokhoz, erős szűrőn keresztül érkezhettek meg hozzánk az újabb irányzatok és módszerek. Hunyady értelmezésében a pszichológusok politikai szerepvállalásának köszönhetően vált nagyjából 10 évre hiteltelenné a szakma, és ebből adódóan Kardos Lajosnak a '60-as évek elején az alapokról kellett újjászerveznie az egyetemi oktatást. Az egyetemi reform elindítását korszakfordulónak tekinti, melyet a Kardos irányította megújulás jellemez csökkenő direkt politikai nyomással, így kissé fellélegezhetett a szakma. A politikai nyomás érzékeltetésére Marton L. Magda példáját említi meg, aki a '60-as évek derekán pártpolitikai kritikát kapott, amiért kísérleti előadásaiban mélylélektani összefüggéseket keresett. Ennek visszavonhatatlanul súlyos következményei ugyan nem lettek, ám veszélytelennek se lehetett mondani egy ilyen megjegyzést. Hunyady (2006a) szemében még a '70–80-as években is „átpolitizált tudomány volt a miénk” (193.): ugyan ekkoriban már erősen gyengült a marxista befolyás, az ideológiai prés, ám az államszocializmus politikájának köszönhetően a tudomány továbbra is centralizált maradt, kijelölve a szakmai viszonyokat, engedélyezve vagy ellenezve bizo-

nyos pozíciók betöltését (Hunyady, 2006a). Hunyady az átpolitizálódás értelmezésében a legmesszebb merészkedik, amennyiben a személyes viszonyok intézmények alakulásában betöltött súlyát latolgatja: „Mátrai László mint akadémiai potentát nem tűrte Bartha Lajos igazgatóságát, s így az akadémiai intézet egészét súlyos fenntartással kezelte. Az Akadémia reformjával ellenkező Mátraist Aczél György egyszerűen elsöpörte az útból, ő szakmánkat személyes motívumoktól vezetettve is pártolni igyekezett, s a szakterület e preferenciája és személyes bizalma nagyban hozzájárult Pataki Ferenc és az általa vezetett intézet helyzetének és befolyásának megerősödéséhez” (Hunyady, 2006a, 194.).

Pléh Csaba, Bodor Péter és Lányi Gusztáv közös munkájában (1998) a magyar pszichológia a történelmi események és politikai erők kitettségében jelenik meg. Az pszichológusok önéletrajzát összegyűjtő kötet fontos vállalkozás a szakma személyes emlékezetének megteremtésére. Ugyanakkor kérdéses, hogy a szubjektív beszámolók puszta felmutatásával tisztább rálátást kapunk-e a pszichológia múltjára. Sokatmondó a kötet végén olvasható dolgozat címe: *Egy társadalomtudomány elnyomatása és újjászületése: a magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945–1970*, amelyben a szerzők a társadalmi hatást külsődleges tényezőként azonosítják, melynek az az üzenete, hogy a pszichológia „tisztá tudományként” elszenvedti a politikai erőszaktevést. Bár a pszichológiát társadalomtudományként nevezik meg, az írásban tisztázatlan és reflektálatlan marad a meghatározás jelentése és ennek esetleges következményei. A szerzők a pszichológia tudományos identitását övező dilemmában, mely szerint természet- vagy társadalomtudományként könyvelhetjük-e el,

magyarázat nélkül foglalnak állást. Ha a pszichológiára társadalomtudományként tekintünk, akkor tudományos eredményeinek és törvényeinek társadalmi gyökereket tulajdonítunk, valamint azt állítjuk, hogy ismereteit a társadalom tanulmányozásából meríti. De ahelyett, hogy a társadalomtudományos irányultság mibenléte kibomlana a szövegből, sokkal inkább úgy tűnik, mintha a társadalomtudományosság ebben az esetben azt a célt szolgálná, hogy ki lehessen mutatni a nyomokat, melyeket a történelem hagyott a pszichológián.

Pléh (1998c) másutt slamos totalitárius rendszerként írja le a pszichológiát övező kádári konszolidációt, amiben Kovai (2014) kifogásolja, hogy valójában nem az államszocializmus gépezete vált lomhává, hanem a nemzetközi enyhülésnek tudható be a pszichológia iránt tanúsított nyomás csökkenése. Pléh munkájának egyik érdekes vonása, hogy bár idézőjelbe helyezve, de a szimbolikus tudományművelés és politizálás nevében jó és rossz oldalra osztja a rendszert támogató és ellenző kutatási területeket és képviselőit. Ebben a szembenállásban a naiv szcientizmusba vetett hit a rivális tudományos hagyományhoz kötődő kutatókat végül összeábrándította: „Az aktivitás, a kezdeményezés, a spontán vezéreltség olyan témák és közös nevezők voltak, melyekben az egyébként egyet nem értő törekvések közös szimbolikus alternatívát találtak a bornírt hivatalossággal szemben” (Pléh, 1998c, 107.). Legalábbis Pléh ezt a különböző tudományos feltevéseket felülíró együvé tartozást hangsúlyozza, amelyben a szcientizmust, a tisztá tudományosságot valló kutatók erkölcsi győzelmet aratnak az ideológiai nyomás alatt meghajló kutatók fölött.

A fentebb elemzett megközelítések számos rokon vonást mutatnak. Egyrészt az írás

szerzői valamilyen módon mind „belülről” követhették a pszichológia újraintézményesülését, de a személyes vonatkozások nem vagy csak helyenként (ld. Hunyady, 2006a) váltak a szövegek tárgyává. A pszichológia történetét hasonlóképpen bontották időszakokra, és a hagyományokhoz való viszonyt is hasonlóan értékelték. Pléh Csaba szerint a történeti szakadások a személyes hagyományörökítést nehezítették, és messianisztikus pszichologizmust, túlzott optimizmust szültek. A magyar pszichológia történetét megszakításokban bővelkedve láttatták (Hunyady, 2006a; Pataki, 1977; Pléh, 1998a), amely sokszor a politikai történettel kapcsolódott össze, majd ezeket törvényszerűen állandó újrakezdések követik. Az újraintézményesülés ebben az értelemben az újrakezdések egyik álmomása.

További közös vonás, hogy 1956 valamennyi írásban említés nélkül marad. Mindez a cikk szempontjából nem kifejezetten a forradalom negligálása miatt szorul magyarázatra, hanem azért, mert ahogy Kovai (2014) munkájából is kiderül, a Petőfi Kör 1956-ban rendezett pedagógusvitáin (és a balatonfüredi pedagóguskonferencián) a pszichológia helyzete – múltja és jövője is – középpontba került. A vita résztvevői nyíltan felszólaltak a közelmúlt sztálini dogmatizmus ellen, mely a tudományos munkát ideológiai béklyóval látta el, és Méreihez hasonlóan más pszichológusokat is a háttérbe szorított. Az átfogó, szakmai alapokon nyugvó közoktatási reformok végrehajtásához a lélektannak elengedhetetlen szerepet szántak a reformpárti vita képviselői: „vissza az iskolába a lélektani szemléletet” (Hegedűs B., 1992, 120.). Az eseményeken ráadásul megjelentek, felszólaltak és a közönség kérdéseire válaszolva önkritikát gyakoroltak a Rákosi-kor felelős magas beosztású tiszt-

ségviselői, akik szerepet játszottak bizonyos tudományos szereplők és tudományterületek elnyomásában (Kovai, 2014). Kovai leírja, hogyan válnak az '56-os vitaesemények demokratikus, reformelképzelései pár évvel később a forradalom bukásával átformálódó politikai közegben ellenséges, revizionista nézetekké, melyektől – beleértve Mérei állásfoglalását – el kell határolódnunk. Bár Pataki – a Petőfi Kör elnökeként – személyesen moderálta a vitát, 1977-re, mikor az idézett pszichológiai történeti cikkét megírja, ezeket az eseményeket már kihagyja.

Az újabb pszichológiai történeti munkák egy része szintetizáló, valamint a meglévő beszédmódok dekonstruálására törekszik (K. Horváth, 2011; Kovai, 2014; Szokolszky, 2015). K. Horváth (2011) Mérei-kultuszának lebontásával a nagyszabású pszichológus személyiségéről árnyalt képet fest, amelyben a tehetség, a tanítványi rajongás és a politikai szerepvállalás nem válnak külön. Ugyanakkor bár Méreiren könnyen bemutatható az átpolitizált pszichológia korszaka, annak minden elrettentő tünetével, a társadalmi program kudarcával, valójában nem csak Méreiről kell szót ejteni.

Mellette helyezkedtek el azok, akik pozíciójuknál fogva is a szakma politikusai voltak. Elsőként említhető Gegesi Kiss Pál akadémikus, aki mivel politikailag legitímnek számított, lehetősége nyílt arra, hogy kezdeményező szerepet töltsön be. A Pszichológia Bizottság élén nagy befolyással rendelkezett: az ő személye garantálta, hogy kezében nem válik veszélyes fegyverré a pszichológia. Gegesi a szakma nyilvánosságával egybehangzóan a pszichológia felélénkítésének zászlóvivőjeként tartotta magát számon, amit valójában két szerepe tett lehetővé: orvos és a rendszer embere volt. Az orvos pedig köztisztületnek örvendő, tekintélyes hivatásnak

számított, megkérdőjelezhetetlen tudományos ranggal. Tehát a Sztálin halálát követő tudománypolitikai fordulat megvalósításához Gegesi megfelelő személyként tűnt fel: az ő „arcával”, szakmai presztízsével lehetett összekötni a pszichológia ügyének felkarolását, miközben a háttérben politikai érdekek működtek.

Kovai (2014) a Pszichológiai Bizottságot ismertetve felhívja a figyelmet az albizottságok feltüntetésekor arra, hogy nem csak pszichológusok neve szerepel a képviselők között, hanem Kassák Lajost fedezhetjük fel a művészetpszichológiai albizottság tagjai közt. Hasonlóképpen meglepetést kelthet a gyakorlati, módszertani albizottság összetétele, mely viszont Aczél Györgyöt köszönheti soraiban (Gegesi Kiss, 1960). Nem világos számunkra, hogy ez a tagság járt-e bármiféle gyakorlati következménnyel, mindenesetre tudható, hogy az államszocializmus kultúrpolitikusa több szálon kötődött a pszichológiához, és közvetlenül befolyásolta a pszichológia alakulását, hiszen az intézményi kinevezésekért ő vállalt felelősséget.

Kardos Lajost a szakma folytonosságának őrzőjeként tartják számon (Hunyady, 2006). Hunyady szerint (2006) politikától távolságot tartó magatartásával magyarázható, hogy tudományos pozícióját megőrizhette. Való igaz, hogy a Kardos által üzött állatlélektan nem volt éppen az ideológiaiag veszélyes pszichológiák közé sorolható, ám ő sem maradhatott ebből a szempontból érintetlen, amennyiben doktori értekezésében a pszichológiát pavlovi alapokon mutatta be. Talán nehezen bizonyítható, ám annál pikánsabb adalék, hogy védettségét annak is köszönhette, hogy a Galilei-körből mozgalmi viszony fűzte Rákosihoz (Lányi, 2005), de egy másik magyarázat szerint egyetemistaként a Rákosi-perben tolmácsként közremű-

ködött, amiért jutalomból „megmaradhatott” az egyetem védelmében.

A személyes vonatkozások a pszichológia-történeti írások esetében is előtérbe hozhatóak. Pataki első említett cikke megírásakor a MTA Pszichológia Intézetének igazgatójaként, vagyis kétségkívül legitim szakmai tekintély pozíciójából szólalt meg, ezért nem pusztán egy személyes véleményt fejezett ki a pluralitást felkaroló szakmai közgondolkodás színterén, hanem Pataki a „pszichológia hivatalos hangjaként” szólalt meg, aki a hetvenes évek végén kritikával illethette az ideológiai célokra felhasznált tudományos-ságot, és megszabhatta a hivatalos haladási irányt. Gondolatmenetében finoman megjelenik az a szándék, hogy deklarálja a pszichológia autonómiáját, elhatárolja magát a marxizmus (és egyéb) ideológiák kiszolgálásától. A marxizmus ebben a megközelítésben mintha a korai pszichológia gyerekbetegsége lett volna abból az időből, amikor önálló tudományos pozícióval még nem rendelkezett, és az államszocializmus közvetlenül meg akarta határozni a diszciplína természetét és világnézeti elköteleződését. Továbblepve olyan tényező is volt, ami a tiszta tudomány ethoszát veszélyeztette, „nem-tudományos pszichológiát” eredményezett. A cél tehát egy olyan pszichológia megszilárdítása volt, amely belső törvényszerűségeire hallgat. Apró, de lényeges különbség, hogy Pataki nem a politikai rendszert bírálta, a kellő tiszteletet megadta a szovjet pszichológiának, ami iránt már korán komoly érdeklődést mutattak a hazai szakemberek, vagyis belső kritikusként lépett fel.

Kovai Melinda (2014) az átfogó társadalmi folyamatok és személyesebb belső szakmai kapcsolatok szintjén egyaránt rá tudott világítani arra, hogy a pszichotudományok milyen erősen függenek az aktuális

társadalmi diskurzusoktól. Ezek a munkák (K. Horváth, 2011; Kovai, 2014) rámutatnak arra az időszakra, amikor a pszichológia társadalomkritikát fejezett ki, illetve társadalmi szintű jelenségek megoldására irányult, megkérdőjelezvén a diszciplinárisan „tisztá” pszichológia (Erős, 2015) pozícióját.

DISZKUSSZIÓ: AZ ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS DISKURZUSAI

A szakma korabeli képviselőinek pszichológiai történeti írásai az újraintézményesülést jellegzetesen *fejlődés diskurzusba* ágyazzák, mely a pszichológia terjeszkedését, legitimmé válását, hivatalos támogatottságát üdvözli. Ez a diskurzus megkülönbözik a Harris által kritizált haladó tudomány elvétől (Harris, 2009), amennyiben a fejlődés diskurzusa azt a képet közvetíti a magyarországi pszichológiáról, miszerint az az '50-es évek második felének kedvező tudománypolitikai fordulatától kezdve folyamatosan növekedett és fejlődött volna. A finom különbség abban mutatkozik meg, hogy míg Harris a haladásba vetett hit mögött átfogóan a pszichológia modernizmusát látta, addig a fejlődés diskurzusa a magyarországi pszichológia intézménytörténeti kontextusába ágyazódik, melyet – mint fentebb említettem – a '30-as évek első intézménykezdeményei után nem sokkal majd

egy évtizedes elhallgatás, elnyomás, illetve mellőzés akasztott meg.

A fejlődés diskurzusa ugyan hasonlítható a Ben Harris által leírt 'Whiggish history'²-hoz (Harris, 2009), de nem azonos vele, mert a magyarországi pszichológia '50-es évekbeli szüneteltetése az újraintézményesülés alatt felduzzasztotta a gyarapodásba és növekedésbe vetett reményteli narratívákat. Egyrészt természetesen érthető a fejlődés és a megújulás hangsúlyozása, ugyanakkor ez megakadályozta a múlt tisztázását (pl. Gegesi Kiss Pál nyitószövege a *Pszichológiai Szemlében* magyarázat nélkül hagyja a pszichológia közel 10 éves háttérbe szorulását), vagy épp nem vett tudomást bizonyos előzményeiről (mondjuk Mérei pedológiai törekvéseiről és bebörtönzéséről vagy Várkonyi Hildebrand intézményalapításairól). Így a felélénkülő pszichológiának feltehetően sokkal bonyolultabb viszonya volt hagyományaihoz, hiszen legitim pozícióját elnyerve nem ott folytatta, ahol abbahagyta a '40-es évek végén. Annál kevésbé, mivel a Rákosi-érát követő kádári konszolidációban a pszichológiának jelentős társadalmi szerepet szántak a hidegháború tudományos fegyverviselésében.

A pszichológiai történeti írások emlékeztetésében a *politika a pszichológusokat érintetlenül hagyó tényezőként* szerepel. A politika kívülre helyezése, illetve a pszichológia depolitizálása olyan diskurzus, amely a pszichológia érintetlenségét, tiszta tudományos-

² A „whigek” egy szabadelvű, liberális angol párt. Harris abban az értelemben használja, hogy a tradicionális, „whiggish” pszichológiai történet a status quo-t erősíti, és prezentista, jelenlévő történet szemlélet jellemzi. A háttérben az az előfeltevés húzódik meg, hogy „[a] ma uralkodó szemléletek a tudomány progressziójából fakadnak”. Ha az ortodox nézeteknek ellentmondanak régi elméletek, nem ismerik el, mellőzik azokat, melyre legjobb példa Wundt, akit a kognitívok példaképükként tartanak számon, ám elleplezik munkássága szociálpszichológiai, antropológiai oldalát. Wundt laborjában kiegyenlített kapcsolat volt a kísérlet vezetője és a résztvevő közt, a szubjektív tapasztalatokat, értelmezéseket is figyelembe vették!

ságát hivatott igazolni. A felvázolt pszichológiai történeti pozíciók azt a látszatot keltik, mintha az államszocializmus idején dolgozó pszichológusok a történész védelmére szorulnának a morális és tudományos feddhetetlenség bizonyítása érdekében, hiszen szakmájukat már meghurcolta a történelem (Bodor et al., 1998). Mindez talán egy jelenlegi történelemszemléletből fakadó félelmet vetít rá a múltra, mely a meglehetősen leegyszerűsítő elkövető-áldozat polaritással viszonyul a múlt szereplőjéhez. *A politikai mező kívülre helyezésére* irányuló törekvés Bodor Péter, Lányi Gusztáv és Pléh Csaba (1998) közös munkájában azt sugallja, hogy a korszak pszichológusai egységesen a rendszer apolitikus áldozatai voltak. Miközben a személyes politikai vonatkozásaik bizonyítékaival, ahogy az fentebb olvasható, inkább (korlátozottan) aktív döntéshozókként és cselekvőkként léptek fel különböző motivációkkal és bonyolult, ambivalens viszonyokkal. Az elnyomás vagy ideológiai alapú korlátozás, egyáltalán a politikai hatás tehát nem csak kívülről, egy fölérendelt hatalomból érkezett, hanem a szakmán belüli informális viszonyokban, mechanizmusokban és gyakorlatokban is megképződött, ám mindez a belső kapcsolatok és szerepek feltárásán keresztül érthető meg. Ez a kutatómunka annál inkább lényeges, mivel sok esetben úgy működött a rendszer, hogy az általános tiltás alatt egyes privilegizált személyek előjogokat élvezhettek, és megnyilvánulhattak. Gegesi Kiss például 1955-ben, a legkritikusabb időkben szóba hozhatta az MTA elnökségének I. számú Klinikai Osztálya előtt a pszichológiai tudás felélesztését, hiszen személye jó pártkapcsolatai miatt védett volt. Ezáltal az *MPSZ* 1960-as cikkeiben a pszichológia ügyét példátlan erőfeszítéssel egyengető főszereplőként diadal-maskodhatott (*MPSZ*, 1960).

A személyes kapcsolódások ugyan nem váltak a történeti elemzések reflexív tárgyává, mivel a szerzők a tudományos távolságtartás hangján beszéltek el a diszciplína eseményeit, miközben ők maguk is több ponton hozzátartoztak a pszichológia ezen korszakához. Ezek a munkák többnyire a közelmúltat értékelő krónikák: bemutatják, milyen fejlemények és eredmények könyvelhetők el az elmúlt évtizedek pszichológiai közéletében, esetleg előrevetítik a következő évtizedek tudományos irányait, szakmai kérdéseit. Jellemzően a szakértelem növekedésének és megszilárdulásának érzete tölti el az írásokat, és a jövőben előrevetítenek némi problémát, amely aggodalomra ad okot, amennyiben veszélyeztetik a pszichológia tudományának töretlen kibontakozását.

Mivel a pszichológiával szemben társadalomépítő elvárásokat támasztott a politikai hatalom (Szmirnov, 1960), illetve a diktatúra szemében minden átpolitizálódott, ezért a tudományos élet főszereplői közül sokan sok szempontból politikusokká váltak, politikai térben mozogtak: *a pszichológia politikai és személyes viszonyok színterévé alakult*. Bár a pszichológia 1956 után elveszítette korábbi ideológiai jelentőségét és politikai szerepét, és a pszichológusok apolitikus magatartást öltöttek magukra (Kovai, 2014), a két állítás valójában mégsem mond ellent egymásnak. Ugyan az elnyomás politikai fenyegetettsége csökkent, a pszichológia (különböző ágazatai) többé már nem jelentett(ek) veszélyt, ami ellen erőteljes eszközökkel, cenzúrával, betiltással kellett volna reagálni. Az 1960-ban újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* első számában közölte Szmirnov írását, melyben legalábbis a propaganda szintjén a diszciplína szépen betagozódott „a kommunizmus építőinek körébe” (Szmirnov, 1960). A pszichológia területe természetesen széles, színes és

korántsem egységes képet nyújtott, amelybe belefértek a tudományosság ethoszát valló apolitikus szereplők (pl. klinikusok is), bizonyos értelemben politikai távolságtartással implikálva ellenzékiességüket, amennyiben igyekeztek kivonulni a mindenre kiterjedő átpolitizáltságból. A klinikusok apolitikussága abban nyilvánult meg, hogy szakmai elhivatottságuk és felkészültségük minden más tényező figyelembe vételét kizárta hivatásuk gyakorlásában, és a politikai vonatkozású események, a politikai részvétel nem képezték beszédük tárgyát. Másképpen megfogalmazva, ellenzékiességük nem nyílt tiltakozásban vagy a hatalmi elvek cáfolatában mutatkozott meg, hanem abban, hogy olvasatukban a legitim pszichológiai diskurzust kizárólag szakmai és „tisztán tudományos” kérdések alkották, kizárva ezzel bármilyen politikizáló – vagy akár társadalomtudatos – témát, és kifejezve ezzel azt, hogy mely kérdések nem tartoznak rájuk, tehát az igazi szakmára, mert azok „politikusak”.

A sokat emlegetett és felszámolandó *múlt iránti vakság valójában egyszerre általános pszichológiatudományi és társadalmi kérdés*. A magyarországi pszichológiaellenes politikák ugyan megnehezítették az elődök munkájához való élő kapcsolódást, hiszen nem csak az emigráló pszichológusokkal, hanem a közvetlen politikai beavatkozás elhallgatásával vált nehezen elbeszélhetővé a múlt, de a mindenkori jelenre való összpontosítás a mainstream pszichológia dekontextualizáló és ahistorikus emberképével is összefügg. Ebből a perspektívából érthetjük meg, hogy Pléh (1998c) szemében a magyarországi pszichológia által dédelgetett profetikus víziók miért torz és negatív képekként jelennek meg, melyek nem elég, hogy megbuktak, de a szerző szerint elő is mozdították a pszichológia társadalmi és politikai elutasítását.

Pataki távolságtartása a marxista alapú pszichológiától hasonló szkepszist testesíthet meg azzal együtt, hogy az objektív tudománykép hangsúlyozása eltereli a figyelmet személyes politikai érintettségéről. Így a marxizmus alá rendelt tudományos megismerés elutasítása nem is annyira a politikai rendszer kritikájaként értelmezhető, hanem sokkal inkább egy neutrális tudománykép kivívásaként, melyet pajzsként fel lehetett használni a vitatható politikai kérdések ellen, valamint el lehetett kerülni a társadalomkritikus szereppel járó konfliktusokat. A '60-as években felélénkülő magyarországi pszichológia elveszítette ideológiai (ellenálló) szerepét, ugyanakkor a természettudományos identitásában megerősödött. Azzal, hogy nem a társadalmi vízióval rendelkező elődök útját követte, hiszen az átpolitizálódott identitás fenyegette a tudományos autonómiát és igényességet, kiengedte kezei közül társadalomformáló erejét, misszióját és tudatát is. Sokkal inkább azonosult az individualizálódó társadalomban betöltött semleges és tiszta szakértői tudomány képével (Pléh, 1985), ahol a korszerű és technokrata szak tudás kifejlesztéseként fogta fel szerepét, amelyet a mindenkori társadalom rendelkezésére bocsáthat. Ez a naiv szcientizmusba vetett hit azt az illúziót keltette, hogy a tudományos igazság az ideológiai érdekek fölött áll. Mindez pedig a tudomány feladatát érintő sajátos értelmezésen keresztül történt, miközben a pszichológiának nem lehet célja a politikamentesség, mivel a mindenkori aktuális ember problémáival foglalkozik. A diktatúrától való természetes berzenkedés és elhatárolódási hajlam sajnos azzal járt, hogy a pszichológia elfelejtette észrevenni a kort, amelyben élt, hiszen az „időtlen” emberképpel rendelkező tudományterületek (pl. kognitív irány) mellett tette le a voksot. Nem

éreztek feladatuknak, hogy a pszichológia társadalmi kérdésekre reagáljon, és az egyéneket társadalmi kontextusukba ágyazottan vizsgálja.

A magyarországi pszichológia helyzetének enyhülését közvetlenül a szovjet politikai (Sztálin halála) és tudományos eseményekből szokás levezetni (Kovai, 2014). Az 1960-ban újrainduló *Magyar Pszichológiai Szemle* mintegy iránymutatóként közli A. A. Szmirnov tudósítását az SZKP XXI. konferenciájáról, mely szerint a pszichológia a „kommunizmus általánosan kibontakozó építésének nagyszerű programjához” csatlakozik, és ennek konkrét elvárásaihoz igazítja feladatait. Ugyanakkor az SZKP konferenciáját megelőző években már voltak itthon jelei a pszichológiát övező légkör megváltozásának. A magyarországi pszichológia újraintézményesülését tehát nem tisztán tudományos igények hívták életre, nem a pszichológiai diszciplína természetes önfejlődése – bármennyire is ezt a látszatot kívánta erősíteni a hivatalos fórum, a *Magyar Pszichológiai Szemle* határozatai és közleményei –, hanem *serkentése politikai döntések és folyamatok következménye* volt.

Összefoglalva: mivel a szövegek nem a múlt tényzerű rekonstrukciójaként szerepelnek, hanem értelmezik és újraalkotják azt, az emlékezés a felejtés eszközeként szolgált, amelyben bizonyos események kimondhatóvá válhattak, mások elhallgatásra kerültek és felejtésre lettek ítélve – példának okáért az '56-os kezdeményezések és a személyes érintettség homályba borultak. Az elemzett szövegek jellemzően folyamatos progresszióban vagy fejlődés diskurzusban beszéltek el az újraintézményesülés történetét, mintha a Rákosi-korszak pszichológiát sújtó intézkedéseit követő fokozatos enyhülés felelősítette volna a szakmai reményeket, és mintha

a kádári konszolidáció beköszöntével szakadatlan növekedés és kizárólag a tudományos minőség elve érvényesült volna a pszichológián belül. A pszichológiatörténeti írásokban fellelhető másik diskurzus szerint, bár az újraintézményesülést jól azonosíthatóan politikai szempontok serkentették, a szerzők, még ha utaltak is a tágabb politikai környezetben zajló folyamatokra, a politikai mezőt távolították, a pszichológián kívülre helyezték. Ez a diskurzus a személyes vonatkozások, politikai állásfoglalások kikerülését szolgálhatta, mely az ideológiai nyomást elutasítva a tudományos autonómia nevében objektív, természettudományos és apolitikus tudományképet favorizált. Ezzel összefüggésben a társadalomkritikus, társadalomtudatos pszichológiaművelés megszűnt valódi szakmai magatartásnak lenni. Az átpolitizáltság miatt a pszichológiai élet szereplőire egyben mint politikusokra is kell tekintenünk, hogy megértsük cselekedeteiket. Feltételezhetően a múlthoz való kritikai hozzáállás hiánya, a pszichológia társadalmi beágyazottságával szemben tanúsított hárítás, és az informális viszonyok tudományalakító szerepének bagatellizálása a jelenre áthagyományozódnak, továbbélnek, amennyiben nem tudunk róluk, és nem részei a szakmáról szóló hivatalos beszédnek. Végül a pszichológia újraintézményesülése valójában többre értékelhető, mint az 1950-es évek derekáig húzódó elnyomás feloldása és az intézmények újraindítása. Hiszen a '60-as évek államszocializmusa egy olyan szakmai egység és tudományos rang lehetőségét teremtette meg többek között az akadémiai hely kialakításával, a Magyar Pszichológiai Társaság és az önálló egyetemi szak elindításával, amivel a pszichológia azelőtt nem rendelkezett. Az a kevés folyamatosság, amit megtartott, mint például a Gyermeklélektani Intézet

fennmaradása, sem illeszkedik egy lineáris folyamatba, mivel az 1955-ben a MTA-hoz csatolt egység teljesen új feladattal és misz-szióval kellett, hogy számoljon. Az újrain-tézményesülés fejezetének köszönhetően az addig fragmentált magyarországi pszicholó-giai tudományok egy átfogó szakmai térbe léphettek elő, amelynek működése tisztázat-

lan az államszocializmus gépezetében. Ezért az elvégzendő múltfeltárás rámutathat azokra a jellegzetes szakmai szerepekre és viszonyokra, melyek markánsan befolyásolták az intézmények felépítését, a pszichológiai élet alakulását, ugyanakkor a visszaemlékezések elfedik (vagy elfeledik) ezeket az összefü-géseket.

SUMMARY

WHEN PSYCHOLOGY JOINED „THE GLORIOUS PROGRAM OF CONSTRUCTING THE GLOBALLY DEVELOPING COMMUNISM” – REINSTITUTIONALIZATION FROM CRITICAL PERSPECTIVE

The term reinstitutionalization implies the period when psychology was neglected in Hungary which started with the Soviet takeover after WW2 (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Although the losses of psychological sciences are factually traceable, there is still no consensus in the interpretation of this period. This article attempts to evaluate the role of reinstitutionalization in the history of Hungarian psychology in a societal-political context. To outline the history of events I rely on sources as related articles of the professional field, the Hungarian Psychological Review and also on documents of the Psychological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. The study aims to elaborate how psycho-historical writings evaluate reinstitutionalization, and how all this contributes to the self-interpretation of psychology as a science. Results show that reinstitutionalization is told in discourses as progression and political field as an external factor, however, psychology as a science was shaped by historico-political influences, and psychology operated as a platform of personal and political relations.

Keywords: reinstitutionalisation, critical psychology, history of psychology, psychology in Hungary, Kádár-era

IRODALOM

- A Pszichológia helyzete hazánkban – az MTA 1960. évi nagygyűlésén, április 13-án elhangzott előadások. Hozzászólások. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(3), 296–317.
- BODOR P., LÁNYI G., PLÉH CS. (szerk.) (1998): *Őnarckép háttérrel: Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Pólya Kiadó, Budapest.
- DANCS I. (szerk.) (1977): *75 éves a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete: Dokumentumok és beszámolók*. MTA Pszichológiai Intézete, Budapest.
- ERŐS F. (2015): *Nemzetpolitikai lélektantól tudományos fajelméletig – A magyar pszichológia történetének szürke zónája*. (kézirat)

- FOX, D., PRILLELETSKY, I., & AUSTIN, S. (eds) (2009): *Critical psychology: An introduction*. Sage Publications, London.
- GEGESI KISS P. (1960): Bevezető. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(1), 1–9.
- GERGEN, K. J. (1996): Technology and the Self: From the Essential to the Sublime. Chapter draft for Grodin and Lindlof (eds): *Constructing the Self in a Mediated World*. Sage.
- GOUGH, B., MCFADDEN, M., McDONALD, M. (2013): *Critical Social Psychology – An Introduction*. Palgrave Macmillan, London.
- HARRIS, B. (2009): What Critical Psychologists Should Know About the History of Psychology. In FOX, D., PRILLELETSKY, I., & AUSTIN, S. (eds.): *Critical psychology: An introduction*. Sage Publications, London. 20–35.
- HEGEDŰS B. A., (szerk.) (1992): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita*. Múzsák Közművelődési Kiadó. <http://mek.oszk.hu/12000/12099/12099.pdf> (Letöltve: 2015.07.22.)
- HUNYADY GY. (2006a): A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. In Uő: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 187–199.
- HUNYADY GY. (2006b): Hetvenöt év és a magyar pszichológia. In: Uő: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 199–213.
- K. HORVÁTH ZS. (2011): *KÍVÜL – Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. (doktori disszertáció)
- KOVAI M. (2014): *Lélektan és (köz)politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. (kézirat)
- LÁNYI G. (2005): A politikai pszichológia megszületése Magyarországon In: Uő (szerk.): *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok*. A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól. Vitakötet. József Műhely, Budapest. 57–70.
- PATAKI F. (1977): A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszerű tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6), 563–586.
- PATAKI F. (2002): Egy évszázad árnyékában: Adalékok a Pszichológia Intézet történetéhez. In: CZIGLER I., HALÁSZ L., MARTON L. M. (szerk.): *Az általánostól a különösig*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Pszichológiai Kutatóintézet, Budapest.
- PLÉH CS. (1985): Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26, 212–218.
- PLÉH CS. (1998a): Hagyomány és újítás a magyar pszichológiában. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 59–65.
- PLÉH CS. (1998b): Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 71–90.
- PLÉH CS. (1998c): A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitárius rendszerben. A magyar pszichológia a hatvanas években. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest. 91–111.
- SZMIRNOV, A. A. (1960): A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(2), 129–152.
- SZOKOLSZKY Á. (2014): *Hungarian psychology in context. Reclaiming the past*. (kézirat)

MÓDSZERTAN

A FONOLÓGIAI TUDATOSSÁG ONLINE MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA ELSŐ NÉGY ÉVFOLYAMÁN

TÖRÖK Tímea

SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola
torokt@edu.u-szeged.hu

HÓDI Ágnes

MTA–SZTE Képességfejlődés Kutatócsoport
agnes.hodi@edu.u-szeged.hu

KISS Renáta

MTA–SZTE Képességfejlődés Kutatócsoport
kiss.renata@edu.u-szeged.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Számos kutatás bizonyította, hogy a fonológiai tudatosság meghatározó szerepet tölt be az olvasás elsajátításában, és hatása az olvasástanulás későbbi éveiben is kimutatható. A fonológiai tudatosság jelentőségét igazoló tanulmányok számának növekedésével párhuzamosan a terület mérésére alkalmazott módszerek is folyamatosan gazdagodtak és finomodtak. Napjainkig kevés törekvés irányult a fonológiai tudatosság online mérésére, s e vizsgálatok adatai egyáltalán nem vagy csak részben nyilvánosak, így sem következtetések levonására, sem a mérőeszközök magyar nyelvre történő átültetésére nem bizonyultak alkalmasnak. Jelen tanulmány célja (1) a fonológiai tudatosság alsó tagozatosok körében végzett mérésével kapcsolatos eddig felhalmozott hazai és külföldi tapasztalatok áttekintése, (2) az 1–4. évfolyamos tanulók fonológiai tudatosságát mérő magyar nyelvű, saját fejlesztésű diagnosztikus célú online teszt bemutatása, (3) az online fonológiai tudatossági teszt első eredményeinek bemutatása. *Módszer:* A vizsgálatban egy megyeszékhelyi általános iskola első négy évfolyamának tanulói ($N = 205$) vettek részt. Az online mérőeszköz a fonológiai tudatosság három szintjét és négy területét fedi le. Ennek megfelelően a teszt négy részből épül fel: (1) szótagszegmentálás, (2) rímfelismerés, (3) beszédhang-szegmentálás, (4) fonémaazonosítás. *Eredmények:* Adataink szerint a fonológiai tudatosság mérőeszköze megbízható (Cronbach- $\alpha = 0,87$), azonban a vizsgált korosztály számára könnyűnek bizonyult. Eredményeink rávilágítanak arra, hogy az időtényező feladatmegoldásba történő beépítése jobban differenciálhatná a vizsgált korosztályú tanulókat. Továbbá a minta óvodáskorúakkal történő

bővítése is indokoltnak látszik. *Következtetések:* Eredményeink első lépésként szolgálhatnak a teszt továbbfejlesztéséhez és a fonológiai tudatosság online mérési lehetőségeinek bővítéséhez az általános iskola alsó évfolyamos tanulóinak körében.

Kulcsszavak: fonológiai tudatosság, online mérés, általános iskola alsó tagozat, IRT, olvasás-szövegértés

BEVEZETÉS

Az olvasás lehetővé teszi az egyén számára a társadalomba való beilleszkedést, ezért az olvasási képesség megfelelő fejlettsége és működése nélkülözhetetlen az egyén fejlődése szempontjából. Az olvasási képesség működésének szükséges, de nem elégséges feltétele a képesség minden komponensének optimális elsajátítása (Nagy, 2006). Számos kutatás tűzte ki célul az olvasáskészségek, avagy az olvasást befolyásoló kognitív tényezők vizsgálatát. A szakirodalmi összefoglalókból és vizsgálatokból egyértelműen körvonalazódik, hogy a fonológiai tudatosság egyike azon faktoroknak, amelyek meghatározzák a sikeres dekódolást (pl. Blomert és Csépe, 2012) és szövegértést (pl. Nation és Snowling, 2004) is. A fonológiai tudatosság és olvasás kapcsolatát a '70-es évek óta vizsgálják (Blachman, 2008). Az eredmények szerint e metakognitív készség az olvasás elsajátításának egyik meghatározó eleme. A fonológiai tudatosság szerepe hosszútávon, az olvasástanulás későbbi éveiben is igazolt (Ziegler és Goswami, 2005).

A fonológiai tudatosság jelentőségét igazoló tanulmányok számának növekedésével (pl. Adamikné, 2006; Gósy, 1995/2006; Ziegler, Bertrand és mtsai, 2010) párhuzamosan a terület mérésére alkalmazott módszerek is folyamatosan gazdagodtak és finomodtak. A tesztek és a feladattípusok számának növekedése miatt számos nemzetközi összefoglaló tanulmány jelent meg a mérés módszertanáról (pl. Chard és Dickson, 1999).

Hazánkban az utóbbi évtizedben kezdték el vizsgálni ezt a területet (pl. Jordanidisz, 2009), mely megjelent, az olvasás pszichológiai dimenziójának egyik meghatározó elemeként, a diagnosztikus értékeléséhez fűződő tartalmi keretben is (Józsa, Steklács és mtsai, 2012).

Bár a mérőeszközök jellemzően hagyományos adatfelvételi eljárásokon alapulnak, a számítógép-alapú tesztelés pedagógiai mérés-értékelés terén történő térnyerése a fonológiai tudatosság mérésében is új lehetőségeket nyitott. Tudomásunk szerint napjainkig kevés törekvés irányult a fonológiai tudatosság online mérésére, s a vizsgálatok adatai egyáltalán nem vagy csak részben nyilvánosak, így sem következtetések levonására, sem a mérőeszközök magyar nyelvre történő átültetésére nem bizonyultak alkalmasnak. Hazai szintéren a Szegedi Tudományegyetem Oktatásméleti Kutatócsoportjának nagy volumenű projektje foglalkozik az olvasás pszichológiai dimenzióját alkotó kognitív komponensek online mérési lehetőségeinek feltérképezésével és egy feladatbank elkészítésével. Azonban a fonológiai tudatosság három szintjét mérő online teszt kifejlesztésére és kipróbálására hazai kontextusban ez ideig nem került sor. Ezt a hiányt szeretnénk volna pótolni az általunk tervezett és kipróbált fonológiai tudatosságot mérő eszközzel, amelyet az általános iskola első négy évfolyamán alkalmaztunk, az olvasástanulás időszakában. A teszt a mindennapi olvasáspedagógiai gyakorlat hatékony kiegészítője lehet, hiszen lehetővé teszi a gyermekek

olvasásfejlődésének monitorozását, illetve a fejlesztendő területek gyors beazonosítását.

Jelen tanulmány célja (1) a fonológiai tudatosság alsó tagozatosok körében végzett mérésével kapcsolatos hazai és külföldi tapasztalatok áttekintése, (2) az 1–4. évfolyamos tanulók fonológiai tudatosságát mérő magyar nyelvű, saját fejlesztésű, diagnosztikus célú online teszt bemutatása, (3) az online fonológiai tudatossági teszt első eredményeinek bemutatása.

A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

A fonológiai tudatosság fogalma és fejlődése

A fonológiai tudatosság a szavakon belüli fonológiai egységekhez való hozzáférést és az ezekkel való műveletek elvégzésének képességét jelenti (Blomert és Csépe, 2012). A fonológiai tudatosság definícióiban árnyalatnyi különbségek mutatkozhatnak, de a terület szakértőinek véleménye az alapvető jelentésértelmezésben nem tér el egymástól. A meghatározások közötti különbség abban rejlik, hogy mi az a jelenség, amely alá besorolják a fonológiai tudatosságot, illetve a definícióban mire helyezik a hangsúlyt, milyen készségeket értenek alatta. A legtöbb kutató szerint (pl. Csépe, 2006; Goswami, 2002) a fonológiai tudatosság egy több fejlődési szintet – rím, szótag és fonématudatosságot egyaránt – felölelő gyűjtőfogalom. A kutatók többsége egyetért abban, hogy a fonológiai tudatosság kialakulásának kezdete az óvodás évekre tehető, és fejlődése az olvasás technikai elemeinek elsajátításakor fejeződik be. Azonban eltérő hipotézisek alakultak ki a tekintetben, hogy a fonológiai tudatosság pontosan mely tényezők hatására

alakul ki, illetve, hogy a fejlődés során milyen szintek különíthetők el.

Goswami (2008) három fontos készség szintjét emeli ki a fonológiai tudatosság fejlődésében: (1) szótag, (2) a magánhangzóval kezdődő és végződő szavak képzése, felismerése, és a (3) fonémák azonosítása. Ezek megléte fontos szerepet játszik az olvasás fejlődésében. Blomert és Csépe (2012) az olvasáselsajátítás paradigmájában értelmezi a fonológiai tudatosság alakulását. A szótagszintű tudatosság már az iskola előtti időszakban, az óvodai évek során megjelenik. A fonématudatosság első és második évfolyamon (6-8 évesen) a betűk, valamint a betűbeszédhang megfeleltetési szabályok elsajátítása révén jelenik meg. Ziegler és Goswami (2005) szerint a tipikusan fejlődő gyermekeknél a szótagszintű tudatosság, a szókezdő beszédhangokkal való manipulálás és a szóbe-fejező szótagok felismerése már iskolakezdés előtt kialakul. Goswami (2002) hangsúlyozza, hogy a fonológiai tudatosság megjelenése nem nyelvspecifikus jelenség. A szótagolás már 3–4 éves, míg a többi készség 4–5 éves korban jelenik meg. Általános fejlődési menete a fonológiai tudatosságnak, hogy a nagyobb egységekkel végzett műveletek alakulnak ki leghamarabb, s ezt követően az egyén egyre kisebb beszédhangokat képes manipulálni (Ziegler és Goswami, 2005).

A fonológiai tudatosság mérőeszközei

Torgesen és Mathes (2000) szerint a fonológiai tudatosság mérésére több mint 20 feladattípus létezik. Ezek a feladattípusok nagyjából három jól körbehatárolható csoportba sorolhatóak: hangösszehasonlítás, fonémaszintézis és fonémaszegmentálás. Az elemzések azt támasztják alá, hogy mindegyik feladattípus ugyanazt a fonológiai tudatosság

konstruktumot méri (Stanovich, Cunningham és Feeman, 1984). Mindazonáltal, ez nem jelenti azt, hogy minden feladattípus jól alkalmazható minden életkorban és megfelelő információt biztosít az említett képesség fejlettségi szintjéről. Az érintett részkészségek és képességek fejlődési üteme többszempontú tervezést igényel, és nehéz meghatározni azt is, hogy az egyes feladattípusok konkrétan milyen életkori szakaszban tudnak adekvát és megbízható képet adni a fonológiai tudatosságról. Az iskoláskorú gyermekek fonológiai tudatosságának mérőeszközeit fontos úgy összeállítanunk, hogy azok tartalmazzanak egyaránt egyszerű és komplex feladatokat is (Farrall, 2012).

A feladattípusok alkalmával a gyermek különböző lexikális elemekkel (szótag, rím, fonéma) történő műveleteket végez, mint a szegmentálás, szintetizálás és a manipulálás. A kutatók jellemzően a műveletek és a lexikai egységek kombinációival alakítanak ki feladattípusokat: (1) szótagok szegmentálása és szintézise, (2) rímfelismerés, (3) szótagokkal történő manipulálás, (4) fonémák izolálása, (5) fonémák szegmentálása és szintézise, (6) fonémákkal történő manipulálás (Józsa, Steklács és mtsai, 2012).

A mérőeszközök (ld. a Mellékletben: *1. táblázat*) többségükben az angol nyelv nyelvi sajátosságait figyelembe vevő, angol nyelvre készült, papír alapú tesztek, de egyre nagyobb teret hódítanak a számítógéppel segített tesztelési módok, valamint az online tesztváltozatok is. A fonológiai tudatosságot mérő számítógépes tesztekre általában jellemző, hogy a vizsgálathoz külön szoftvereket készítenek, melyek korlátozottan hozzáférhetőek. Carson (2012) egy olyan programot dolgozott ki, amely játékos módon méri fel a tanulók tudatosságának fejlettségét, mely alkalmas már az öt éves korosztály vizsgálá-

tára is. Tóth (2012) a kutatásában a 3DM-H-t alkalmazta, amelynek alapja egy nevében hasonló, holland teszt. A szoftver a fonológiai tudatosságot egy konkrét feladattípussal méri, emellett több kognitív területet is vizsgál. A program rögzíti a tanulók feladatban töltött idejét, valamint a hangot is a produkciót igénylő feladatoknál, azonban ennek értékelése nem automatikus.

A fonológiai tudatosság mérésnek korlátai

Az *1. táblázat* (ld. melléklet) jól mutatja, hogy a fonológiai tudatosság mérésére irányuló vizsgálatok a mérőeszközök széles repertoárját igyekeztek használni, illetve közülük többet kifejezetten meghatározott vizsgálati célokra fejlesztették ki. Következésképpen számos különböző formátumú feladattal, itemtípussal, pontozási gyakorlattal bővült a vonatkozó irodalom. Mindazonáltal Rathvon (2004) szerint a fonológiai tudatosság mérését három kritikus problémakör mentén érdemes tovább vizsgálni: (1) a feladatok sztenderdizálásának hiánya, (2) a különböző feladatok prediktív validitásának relatív volta az olvasásfejlődés különböző szakaszaiban, valamint (3) a vizsgáztató és pontozó variancia. Az alábbiakban ezekre a korlátokra térünk ki részletesebben.

Az eddigi kutatások során használt feladatok csekély sztenderdizáltságot mutatnak a feladatok nehézségét befolyásoló változók mentén, pl. a mért nyelvi egység, feladat formátuma és a válaszadás formája (pl. tapsolás, számolás). Például a fonéma-törlés feladatok során az itemnehézsége összefügg a célfonéma klaszterben elfoglalt helyével és a klaszterben lévő fonémák számával. De a prezentáció formája (szóbeli vagy vizuális stimulussal segített), a válaszadás formátuma (fizikális – pl. tapsolás

vagy kopogás, írásbeli vagy szóbeli), a valódi jelentéssel bíró vagy álszavak használata, az itemalapú vagy részpontokat adó pontozás alkalmazása szintén befolyásolhatja a tanulók teljesítményét.

Ellentmondások mutatkoznak azon a téren is, hogy mely fonológiai tudatosságot mérő feladatok a leghatékonyabbak a később olvasási nehézséggel küzdő gyermekek beazonosítására, valamint az, hogy ezek a feladatok az olvasásfejlődés mely szakaszában használhatók legnagyobb hatékonysággal. A legtöbb óvodásnak nem okoz nehézséget a rímekkel való műveletek végzése és a szótagsegmentálás, valamint a fonémákkal kapcsolatos műveletek sem, amelyek nem igénylik az egyes fonémák explicit manipulációját. Bár néhány adat azt bizonyítja, hogy az óvodáskorban mért rímazonosítás és szótagsegmentációs feladatokon nyújtott teljesítmény megbízható jóslója az első évfolyamon nyújtott szóolvasási teljesítménynek, más kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy az óvodáskori szótagtudatosságra irányuló mérések megbízhatóbb jóslói az olvasásteljesítménynek, mint a rímekkel kapcsolatos műveletek elvégzésére irányuló feladatok. Egy norvég – első évfolyamos tanulók körében végzett, a fonológiai tudatosság hat részterületét mérő – vizsgálat eredményeként három különböző prediktív erővel bíró, a fonológiai tudatossági szintjeit reprezentáló faktort azonosítottak be: egy fonéma, egy szótag és egy rím változót. Mindhárom faktor külön-külön is magyarázta a tanulók olvasásteljesítményének varianciáját, azonban a fonéma változó messzemenően kiemelkedett (Kjeldsen, Kärnä és mtsai, 2014).

A papíralapú tesztek szóbeli kikérdezésein alapulnak, a válaszokat az óvónő, tanító, tanár vagy mérőbiztos rögzíti és értékeli. A tesztek hátránya, hogy az adott teszt vagy

tesztrészlet egyéni felvételt kívánhat, mely lassítja az adatfelvételt. A fonológiai tudatosság vizsgálatok adatfelvétele során nem feledkezhetünk meg az adatfelvételi objektivitásról és a mérőbiztos verbális és nonverbális kommunikációjának eltéréséről. Habár bármely az élő beszédet stimulusként alkalmazó feladat magában rejti a mérőbiztos varianciát, azon feladatok, amelyek a vizsgáztatótól egyes fonémák hangos kimondását igénylik, kifejezetten érzékenyek ebből a szempontból. Például a fonémaszintézis feladattípusok személyes, élőhangos felvétele során a vizsgáztatók különbözhetnek a felolvasás gyorsaságában – még abban az esetben is, ha az adatfelvételi útmutató részletes előírást tartalmaz erre vonatkozóan –, a kiejtés pontosságában és az artikulációban. Tehát a nem megfelelő hangképzés is éppúgy torzíthatja a kapott eredményeket, mint az adatfellevő szubjektivitása. Ezen problémák kiküszöbölésére megfelelő megoldást nyújthat az online adatfelvétel.

A magyar nyelvű tesztek többnyire adaptációk (pl. Jordanidisz, 2009). A tesztek átvétele során két fő probléma merülhet fel: (1) a nyelvek különbözősége és az ebből fakadó (2) szó- és hangzóképzésselbeli eltérés. Vesszen, Bertrand és mtsai (2010) eredményei szerint egy transzparens ortográfiájú nyelv esetében, ha a válaszpontosságot tekintjük fő szempontnak, úgy hamarabb mutatkozik plafonhatás a tanulók teljesítményében, mint egy nem transzparens nyelv esetében, így a válaszpontosság helyett a gyorsaságnak kedvezőbb diszkrimináló ereje lehet.

A kutatás célja és kérdései

Kutatásunk célja 1–4. évfolyamos tanulók fonológiai tudatosságának online mérésére alkalmas megbízható mérőeszköz összeállítása és kismintás kipróbálása. Vizsgálatunk

során a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. Hogyan teljesítettek a tanulók a fonológiai tudatossági teszt teljes és résztesztjein az egyes évfolyamokon?
2. Mennyire mér megbízhatóan az online fonológiai tudatossági teszt?
3. Mennyire illeszkedik a tanulók képesszintjéhez a teszt nehézsége?

MÓDSZEREK

Minta

A vizsgálatban egy megyeszékhelyi általános iskola első négy évfolyamának tanulói (N = 205) vettek részt. A minta évfolyamokra bontott eloszlását, valamint az egyes évfolyamok átlagéletkorát és szórását a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A vizsgálatban részt vevők eloszlása évfolyam és életkor tekintetében

Évfolyam	Elemzszám (N)	Átlag életkor (Szórás)
1.	47	7,77 (0,48)
2.	49	8,76 (0,51)
3.	52	9,79 (0,59)
4.	57	10,69 (0,78)
Összesen	205	9,31 (1,24)

Mérőeszközök

Az online diagnosztikus mérőeszköz a fonológiai tudatosság három szintjét és négy területét fedi le. Ennek megfelelően a teszt négy résztesztből épül fel: (1) szótagszegmentálás, (2) rímfelismerés, (3) beszédhangszegmentálás, (4) fonémaazonosítás. A feladatok során a célszavak szóban hangzottak el. A teszt szókészletének alapját a Magyar Nemzeti Szövegtár képezi, a szavak kivá-

lasztása gyakorisági szempont alapján történt. A tesztben előforduló szavak gyakorisága 1,53 és 5,41 közé esik, mely érték jelzi a kiválasztott szavak egymillió szóra eső gyakoriságát. A gyakoriság az írott szövegben előforduló szógyakoriságot jelöli.

A fonémaazonosítás 16 zárt itemet, a többi terület 10–10 zárt itemet tartalmazott.

A tanulók a feladatokat rádiógombokra, képekre történő kattintással, illetve a drag and drop funkció alkalmazásával választották meg. A diákok a feladatok közötti váltást navigációs gombokkal végezték. A tesztfeladatok előtt próbafeladatok szerepeltek, melyek egyrészt a funkciók használatára világítottak rá, másrészt a későbbi feladatok bemutatására szolgáltak. A feladatok előtt célszerűnek találtuk a feladatok videóval történő bemutatását is. A videók szemléltették a megoldás módját, menetét, valamint a megváltozott tesztelési környezet miatt elmagyarázták az esetleges új funkciókat, melyek a feladatok technikai megoldását segítették elő (pl. drag&drop funkció).

Szótagszegmentálás

A szótagszegmentálást mérő feladatoknál a tanulónak el kellett döntenie, hogy a hallott szót hány szótagra bontaná, azaz a feladat megfogalmazása értelmében hányat tapsolna a feladat példaszavára (1. ábra).

1. feladat

A mese szóra kettőt tapsolunk: me*se.
Hányat kell tapsolni a következő szóra?
Kattints a megfelelő számra!

1 2 3 4

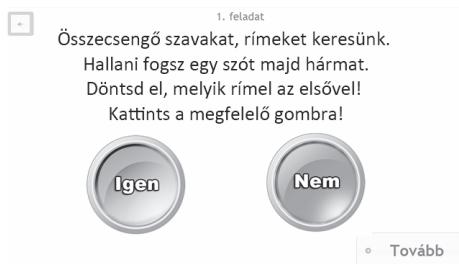
Tovább

1. ábra. A szótagszegmentálás mérőfeladata

A feladat első öt iteme valódi szavakat tartalmazott, a második öt iteme álszókat (Hoffmann, Németh és mtsai, 2009). A célszavak szótagszáma maximum négy volt.

Rímfelismerés

A rímfelismerés esetében a tanulók rímeket azonosítottak. A rímfelismerés során két feladattípus került kidolgozásra. Az egyik egy négy itemből álló feleletválasztós feladat, melyben a tanuló a képernyőn megjelenő zöld vagy piros körre kattintva döntött, hogy a két szó rímel-e vagy sem (2. ábra). A második feladattípus (3. ábra) hat itemet foglalt magába. A tanuló egy szót hallott, majd hármat. Ezután eldöntötte, hogy a három később hallott szó közül melyik rímel az első szóval, a hívószóval. A példasor kezdetben egy-, majd háromtagú szavakat tartalmazott.

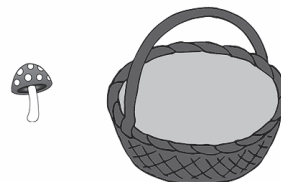
2. ábra. A rímfelismerés mérőfeladata 1.

3. ábra. A rímfelismerés mérőfeladata 2.

Beszédhang-szegmentálás

A beszédhang-szegmentálást mérő feladatok esetében a tanulónak döntenie kellett, hogy a célszó hány hangot tartalmaz, majd a hangok számának megfelelő mennyiségű gombát kellett a kosárba húznia (4. ábra). Az itemek nehézségi szintje folyamatosan növekedett, kezdetben két, majd a részteszt végére 7 hangból álló szavak képezték a példasort.

4. ábra. A beszédhang-szegmentálás mérőfeladata

Fonémaazonosítás

A fonémaazonosítási feladatok két típusra bonthatók. Az első típus a hang helyének azonosítását kéri a gyermektől a szó elején, közepén, illetve a szó végén. Ennek értelmében a hívóhangok a szó elején, közepén, illetve végén helyezkedtek el.

Bár egy szókészlet, de két megjelenési forma társul a feladathoz, mely igazodik a vizsgált korosztály igényeihez. Az első megjelenési forma során, melyet általános iskola 1–2. osztályos tanulóinak készítettünk (5. ábra), egy vonat képével szemléltettük a sorrendiséget, a második formában, melyet általános iskola 3–4. osztályos tanulói számára készítettünk (6. ábra), különböző színű körök szerepelnek. Az utasítás kulcszavainak ugyanazon színekkel való kiemelése még inkább hozzásegít a feladat sikeres megoldásához.

A második típusban (7. ábra) egy hívóhang szerepelt, de két szó. A vizsgálati személynek azt kellett eldönteni, hogy a keresett hang az első vagy a második szóban szerepelt, esetleg mindkettőben megjelent-e, vagy egyikben sem.

5. feladat

Hol hallod a következő hangot?
A szó elején, közepén vagy a szó végén?
Kattints a vonat megfelelő részére!

5. ábra. A fonémaazonosítási mérőfeladat az általános iskolák 1–2. évfolyamos tanulói számára

1. feladat

Hol hallod a következő hangot?
A szó elején, közepén vagy a szó végén?
Kattints a megfelelő gombra!

6. ábra. A fonémaazonosítási mérőfeladat az általános iskolák 3–4. évfolyamos tanulói számára

1. feladat

Melyik szóban hallod a következő hangot?
Csak az elsőben, csak a másodikban,
mindkettőben vagy egyikben sem?
Kattints a megfelelő gombra!

7. ábra. A fonémaazonosítási mérőfeladat második változata

Eljárás

Az adatfelvétel 2014 februárja és májusa között zajlott. A tanulók az eDia online rendszer segítségével oldották meg a tesztek. A kitöltés, amelyet az iskolában tanító pedagógusok, illetve adatfelvételi biztosok felügyeltek, átlagosan egy 45 perces tanórát vett igénybe. A tanulók számítógépeken, fülhallgatók segítségével oldották meg a tesztfeladatokat.

EREDMÉNYEK

A teljesítmény alakulása a fonológiai tudatossági teszten

A tanulók a teljes teszten 78,14%pontot értek el átlagosan ($s = 14,40\%$). Az egyes évfolyamok tekintetében az elsősök átlaga 67,85%pont ($s = 15,20\%$), a másodikosoké 74,13%pont ($s = 14,21\%$), a harmadikosoké 82,15%pont ($s = 11,53\%$), és a negyedikeseké 86,83%pont ($s = 8,81\%$). A területek közül a négy évfolyamon a legmagasabb teljesítményt a tanulók a szótagszegmentálás területén érték el ($\bar{x} = 92,98\%$, $s = 17,99\%$). A beszédhang-szegmentálás és fonémaazonosítás esetében is magas pontszámot értek el a diákok, ez utóbbi területet tekintve 77,44%pont ($s = 18,22\%$) volt az átlag, a korábbi esetében 80,39%pont ($s = 29,75\%$). A rímfelismerés esetében alacsonyabb pontszámot értek el a többi területhez képest a tanulók ($\bar{x} = 62,19\%$, $s = 19,42\%$). Az évfolyamok esetében hasonló kép bontakozik ki, a szótagszegmentálás területén érték el a tanulók legmagasabb pontszámokat, míg a rímfelismerésben a legalacsonyabbat (3. táblázat).

3. táblázat. Az egyes területeken elért teljesítmények évfolyamonkénti bontásban %pontban kifejezve

Területek	1. évfolyam		2. évfolyam		3. évfolyam		4. évfolyam	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Szótagszegmentálás	82,34	25,56	91,22	21,28	98,25	9,47	98,46	3,64
Rímfelismerés	50,43	18,05	58,16	18,45	66,14	17,80	72,31	16,76
Beszédhang-szegmentálás	77,02	31,55	75,71	32,47	81,05	28,45	87,12	26,15
Fonémaazonosítás	63,96	19,47	72,45	18,17	82,78	14,72	88,46	9,46

A fonológiai tudatossági teszt megbízhatósága

A fonológiai tudatossági teszt belső konzisztenciáját a Cronbach- α -val fejeztük ki, amelynek értéke 0,87. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a teljes mintán jó megbízhatósággal mér a teszt. Az item kihagyásos reliabilitás vizsgálat eredményei szerint a teszt nem tartalmaz olyan itemet, amelynek elhagyásával szignifikánsan növekedne a teszt megbízhatósága. Az évfolyamonkénti bontásban is megbízhatónak bizonyult a teszt. Az első évfolyam esetében a Cronbach- α értéke 0,84, második és harmadik évfolyamnál az értéke szintén 0,84, a negyedik évfolyamosok esetében 0,78.

A teszt jellemzői a Rasch-modell alapján

A klasszikus tesztelmélethez tartozó elemzések alapján az a kép látszik kirajzolódni, hogy a vizsgált teszt koherens és megbízható. A teszt további fejlesztéséhez lehetőségeket kínálnak a valószínűségi tesztelmélethez tartozó eszközök, ezek közül is az egyparaméteres Rasch-modell, amely a személy és az item paramétereit közös skálán kezeli (Molnár, 2003). A modell segítségével megállapíthatóvá válik, hogy melyek azok az itemek, amelyek könnyebbek/nehezebbek, a vizsgált személyek közül kik azok, akik alacsonyabb vagy magasabb képességszinttel rendelkeznek, illetve a teszt nehézsége

mennyire illeszkedik a tanulók képességszintjéhez (Molnár, 2013).

Az itemek és a személyekhez kapcsolódó paraméterek bemutatása előtt érdemes tájékozódni arról, hogy az egyes itemek mennyire illeszkednek a modellhez. Az illeszkedés vizsgálatához tartozó érték az MNSQ, amely kifejezi, hogy az adott item miként illeszkedik a többi közé, illetve a görbéjének átlagos meredeksége mennyire van közel az elvárthoz (Molnár, 2013). Ha az MNSQ értéke egy körüli, akkor az item tapasztalati és elméleti görbéjének átlagos meredeksége közel azonos. Minél kisebb ez az érték egynél, annál meredekebb görbét kapunk, azaz jobban diszkriminálja az eltérő képességszintű tanulókat. A 4. táblázat (ld. melléklet) a teszt itemjeinek súlyozott MNSQ értékeit tartalmazza. Az adatok alapján az itemek jól illeszkednek, akad köztük olyan is, amelynek az MNSQ értéke közel esik az egyhez, pl. a 14., 18. és 39. item.

A t érték már egy árnyaltabb képet mutat (4. táblázat). Ez az érték az MNSQ egy transzformációját fejezi ki, amely már nem függ a minta nagyságától. Az MNSQ-val szemben a t érték akkor tekinthető elfogadhatónak, ha az értéke 0 körüli. Ezek alapján is találhatunk olyan itemeket, amelyek értéke megközelítőleg nulla (pl. a 18. és 46. item). Az MNSQ és a t értékek szerint jól illeszkedő itemek, pl. a 7., 14., 18., 39. és 46., ezeknek a mutatói közel esnek a határértékekhez.

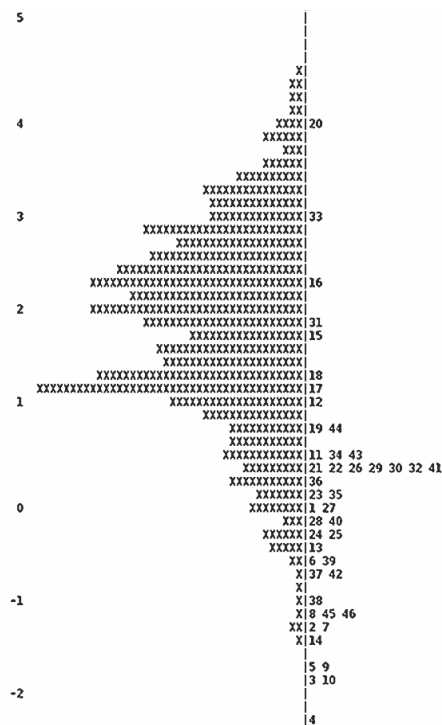
Ezzel szemben akadnak olyan itemek, melyek értékei mindkét esetben jobban eltérnek, ezek alapján ezek kevésbé jól illeszkedő itemeknek tekinthetők, pl. a 15., 20., 33. és 41.

A Rasch-modell segítségével kiszámíthatjuk az egyes itemek diszkriminációs indexét, amely megmutatja, mennyire különíti el egymástól a hasonló képességszinten lévő tanulókat, illetve azt is, hogy milyen képességszint szükséges az adott item megoldásához. Az index egy 0 és 1 közötti szám, minél magasabb ez az érték, annál jobban tud egy item különbséget tenni a tanulók képességszintje között. Az index küszöbértéke 0,2, ez alatti értéket felvevő itemek már nem esnek bele az elfogadható tartományba, hiszen ezek már kevésbé különítik el az egyes képességszinteket. A 4. táblázat alapján több ilyen item is található a tesztben, pl. a 20., 33. és 41. A 20. item a rímfelismerés feladatai közé tartozik, a másik kettő a fonémaazonosítás területéhez. Ezek az itemek az illeszkedésvizsgálat során is eltértek a többi itemtől, valószínűleg a feladat könnyűnek bizonyult a tanulók számára.

A szótagszegmentáláshoz tartozó itemek a határérték körül mozognak (1–10. item). A rímfelismerés itemjeinek többsége könnyű volt a tanulók számára (11–20. item). A beszédhang-szegmentálás területét mérő itemek rendelkeznek a legnagyobb nehézségi indexszel a többi területhez viszonyítva (21–30. item). Ezen a területen kiemelkedik a 29. item, amely leginkább megosztotta a tanulók képességszintjét. A fonémaazonosítás területe vegyes képet mutat (31–46. item), a 33. item bizonyult a legkönnyebbnek, a 35. item a legnehezebbnek.

A teljes mintára kapott személy- és itemtérképet a 8. ábra szemlélteti. Az egyenes bal oldalán lévő X-ek a vizsgálatban résztvevő

tanulókat reprezentálják, a jobb oldalon lévők a fonológiai tudatossági teszt itemjeit. A 8. ábra aljától fokozatosan haladunk a tetejéig, egyre nehezedő itemeket találunk, illetve a vizsgált személyek egyre magasabb képességszinttel rendelkeznek. Az egyes sorok egy képességszintet jelölnek, és az ahhoz tartozó itemeket az adott szinten a tanuló 50%-os valószínűséggel fogja megoldani. A minta eloszlása viszonylag közelít a normál eloszláshoz, de az ábrából az is kiderül, hogy a teszt nem fedi le a diákok képességszintjét. A teszt könnyűnek bizonyult számukra, mivel a diákok nagy része több mint 50%-os valószínűséggel oldotta meg a feladatokat.

8. ábra. A teljes minta személy- és itemtérképe

ÖSSZEGZÉS ÉS TOVÁBBI FELADATOK

A metanyelvi tudatosság elemei közül az egyik legtöbbet vizsgált és az olvasáselsajátítás kezdeti szakaszában a leginkább meghatározó készség a fonológiai tudatosság. A fonológiai tudatosság fejlődése már az óvodáskorban megkezdődik, és az olvasástanítás időszakában felgyorsul. Számos papíralapú mérőeszköz született már a fonológiai tudatosság mérésére, elsősorban angol nyelven. A magyar nyelvű eszközök száma ennél csekélyebb, és az általunk megalkotott teszttel szerettünk volna hozzájárulni a repertoár bővítéséhez. A tanulmányban bemutatott mérőeszköz újdonsága abban rejlik, hogy online, azaz internetkapcsolat és egy számítógép segítségével bárhonnán elérhető, és a papír alapúakhoz viszonyítva objektívebb, mivel minden gyermek ugyanazt a tesztet kapja meg, és megegyezik a hangzóanyaga, így a mérőbiztosok adta variabilitás nem befolyásolja a teszten elért teljesítményt.

A saját fejlesztésű, az általános iskola 1–4. évfolyamos tanulói számára készített online diagnosztikus fonológiai tudatosság mérőeszköz a fonológiai tudatosság fejlődésének teljes szakaszát hivatott lefedni. A teszt lehetővé teszi a gyermekek olvasásfejlődésének monitorozását, illetve a fejlesztendő területek gyors beazonosítását.

A résztesztek éppúgy képviselték a korai stádiumokat (rím- és szótagtudatosság), mint a fejlődés későbbi szakaszában megjelenő és az olvasástanulás időszakában intenzíven fejlődő fonémaszintet. A műveleteket tekintve tesztünkben elsősorban a szó különböző méretű belső egységeinek a szegmentálása és azonosítása dominált, bár Kilpatrick (2012) szerint a szegmentálásra irányuló ítemek kevésbé magyarázzák a tanulók olvasástelje-

sítményének varianciáját, mint a manipulációt és szintézist igénylő feladatok. A tesztfeladatok választását egyrészt a terület vizsgálataiban való szerepeltetés gyakorisága, másrészt az online platform nyújtotta korlátozások indokolták. Eredményeink szerint az online mérőeszközünk megbízhatóan méri a vizsgált konstruktumot, és a tanulók összességében jó teljesítményt értek el a teszten.

Az IRT elemzések eredményei alapján a teszt könnyűnek bizonyult a vizsgált korosztály számára. Ez az eredmény látszólag nincs összhangban a fonológiai tudatosság fejlődéséről rendelkezésre álló elméletekkel, a fejlődésére vonatkozó más nyelvekből származtatott adatokkal. A vonatkozó szakirodalom alapján feltételezhető lett volna, hogy a spontán fejlődő szótagtudatosság és az arra vonatkozó feladatok valóban könnyűnek bizonyulnak az iskoláskorú gyermekek számára, azonban a beszédhangok szintjéhez történő hozzáférés az írás- és olvasástanuláshoz köthető, így azt vártuk, hogy a fonématudatosságot mérő feladatok nehézséget okoznak a vizsgált populációnak. Véleményünk szerint arra a tényre, hogy a teszt egyik iteme sem esett a nehéz tartományba, két tényező szolgáltat magyarázatot. Egyrészt a gyermekek vizsgálatunkkor mért átlagéletkora 7,77 év volt, ami azt jelentheti, hogy a fonológiai tudatosság minden területén fejlettebb készségekkel rendelkeztek a tanulók már az olvasástanulás kezdetén, illetve iskolába lépéskor is. Másrészt a beszédhangoknak a szavak különböző részeiben történő azonosítása már az olvasástanítás időszaka előtt megjelenik a nyelvi fejlődés során, és feltételezhető, hogy az otthoni és óvodai környezet is hozzájárul a fonématudatosság fejlődéséhez. Továbbá a vizsgálatunk a tanév második félévében zajlott minden évfolyamon. Az elsősök esetében

ez azt jelenti, hogy a vizsgálat kezdetére valószínűleg elsajátították a fonéma-graféma megfeleltetési szabályok alapjait, amely jelentősen hozzájárul a fonématudatosság fejlődéséhez.

A vizsgálat eredményei további kutatási kérdések megfogalmazására és feladatok kijelölésére adnak lehetőséget. A tudatosság egyes elemei már spontánul, a nyelvi fejlődés korábbi szakaszaiban is megjelennek, így érdemes lenne az óvodáskorú gyerekeket is bevonni a vizsgálatba. Az óvodás populáció online eszközökkel történő mérésének tartalmi kereteinek és kapcsolódó mérőeszközeinek készítése további kihívásokat jelent, pl. a korosztály sajátosságainak megfelelő feladatprezentálást és válaszadási módszerek alkalmazását. Egy másik továbblépési lehetőség az alsó tagozatos tanulók fonológiai tudatossági szintjének feltérképezéséhez az adaptív tesztelés. Nagyszámú feladat készítésével és azok paraméterezésével kialakíthatóvá válnának a tanulók fejlettségi szint-

jének megfelelő tesztek (pl. Vloedgraven és Verhoeven, 2009). Ezenkívül továbblépést jelenthet a válaszdíő beépítése a feladatok megoldása során (Vaessen és mtsai, 2010; Tóth, 2012). Ez lehetőséget biztosítana, hogy a tanulók fejlettségi szintje között különbséget tudjunk tenni, ha a válaszpontosságban már bekövetkezett a plafoneffektus.

Összegzőképpen elmondható, hogy az online felületen mért fonológiai tudatossági teszt több előnnyel is rendelkezik a papíralapúhoz viszonyítva, pl. idő- és költséghatékony, objektívebb (Csapó, Molnár és R. Tóth, 2008), és újabb feladattípusok kialakítását is lehetővé teszi (R. Tóth és Hódi, 2013). Az eredményeink alapján érdemes lenne beépíteni az időtényezőt a feladatok megoldása során, vagy az óvodáskorúakat bevonni a vizsgálatba. Ennek ellenére ez a teszt első lépésként szolgálhat a további tesztfejlesztéshez és online mérési lehetőségek bővüléséhez az általános iskola alsó tagozatosainak körében.

SUMMARY

ONLINE ASSESSMENT OF PHONOLOGICAL AWARENESS FROM GRADES 1 TO 4

Background and aims: There is ample research yielding evidence that phonological awareness bears a crucial role in reading and that its impact remains significant in further stages of reading acquisition as well. A growing number of studies have aimed at examining this domain. Therefore, the range of applied assessment methods and instruments has also expanded. However, only few of them aspired to measure phonological awareness in an online environment. The description of the electronic assessment instruments and the results of the studies where they were applied are scarcely published. Therefore, they do not provide enough information for the Hungarian adaptation. The objectives of the present study are to (1) provide an overview of the national and international literature on the assessment of phonological awareness, (2) provide a detailed description of a new phonological assessment test devised for first to fourth grade students, and (3) to publish the first results of the pilot study. *Methods:* The online phonological awareness test was administered to 205 students between grades 1 and 4. The test measures 4 skills: (1) syllable segmentation, (2) rhyme identification,

(3) speech sound segmentation and (4) phoneme identification. *Results:* Data show that the internal consistency of the test is good (Cronbach- α = 0.87). However, the test proved to be easy for the lower elementary school population. This implies that integrating time limit into the test taking procedure may have a better differentiating value. *Discussion:* Involving kindergarten aged children into the study may provide a deeper insight into the development process. Findings enrich the body of knowledge available on phonological assessment and pave the way for further test development.

Keywords: phonological awareness, online assessment, lower elementary school, IRT, reading comprehension

MELLÉKELETEK

1. táblázat. A vizsgált korosztályban legelterjedtebb fonológiai tudatossági mérőeszközök (saját gyűjtés; Rathvon, 2004)

A mérőeszköz megnevezése	A mért részterületek, tesztfeladatok	Korosztály
Comprehensive Test of Phonological Processing (1999)	hangelhagyás hangszintézis szavak és álszavaknál fonémaazonosítás hangszegmentálás szavak és álszavaknál beszédhangmanipulálás fonológiai memória gyors automatikus megnevezés	5-6 éves és 7-24 éves korosztály
Computer-Based Phonological Screening and Monitoring Tool (2012)	rímfelismerés szókezdő hang azonosítása szóvégi hang azonosítás fonématorlás fonémaszintézis fonémaszegmentálás betű-hang megfeleltetés	4-6 éves korosztály
Dynamic Indicators of Basic Early Literacy Skills (2002)	szókezdő hang azonosítása betű-hang megfeleltetés álszóolvasás hangos olvasás	óvoda és 1. évfolyam
Dyslexia Screening Test (1996)	szótag és fonéma törlés	4-6 éves korosztály
Fox in a Box (2000)	rímfelismerés szószegmentálás hangok szintézise szókezdő és szóvégi hangok hangoztatása	óvodától 2. évfolyamig
Group Reading Assessment and Diagnostic Evaluation (2002)	rímfelismerés képek alapján szókezdő és szóvégi hangok azonosítása	4-11 éves korosztály
NILD Phonological Skills Survey (2009)	rímképzés szótagelhagyás szókezdő beszédhang vagy hangcsoport leválasztása szótagszintézis beszédhang-izolálás beszédhangszintézis beszédhang-szegmentálás hosszú beszédhang azonosítása beszédhang-manipuláció	1. és 2. évfolyam
Phonological Abilities Test (1997)	rímfelismerés képek alapján rímképzés kezdő és véghangok törlése	5-11 éves korosztály
Phonological Awareness Literacy Screening (2002)	rímelő képek, azonos hanggal kezdődő képek párosítása hangok keverése szókezdő, szóbelseji és szóvégi hangok azonosítása, megnevezése	óvodától 3. évfolyamig
Phonological Awareness Screening Test (1998)	a képek neveinek rímelés szerinti párosítása a képen lévő szó szótagjainak és hangjainak számszerű azonosítása a kép és a kép által ábrázolt szó kezdőhangjának összepárosítása a leghosszabb szót ábrázoló kép bekarikázása	óvoda és 1. évfolyam
Phonological Awareness Test (1997)	rímfelismerés és -képzés mondat, szótag és fonéma szegmentáció hangok izolációja fonématorlás fonémahelyettesítés	5-11 éves korosztály
Phonological Awareness Test – 2 nd edition (2007)	rímmel kapcsolatos műveletek mondat-, szó-, és hangszegmentálás hangizolálás szó-, szótag-, és hangtörlés hangmanipuláció hang- és szótagszintézis betű-hang megfeleltetés	5-9 éves korosztály
Predictive Reading Profile (2001)	szótag és fonémák számszerű azonosítása betű-hang megfeleltetés fonématorlás	óvoda és 1. évfolyam
Process Assessment of the Learner: Test Battery for Reading and writing (2001)	szótag-, fonéma- és rímtörlés	óvodától 6. évfolyamig
Test of Language Development – Primary:3. (1997)	szótagtörlés, két elhangzott szóról azonosságának vagy különbözőségének megállapítása	4-11 éves korosztály
Texas Primary Reading Inventory (2002)	szókezdő és véghangok törlése	óvodától 2. évfolyamig
Woodcock-Johnson III (WJ III) Test of Cognitive Abilities (2001)	hangkeverés fonémahiányos szavak azonosítása rímalkotás szótag- és fonématorlás, szótag és fonémapótlás és -helyettesítés	óvodától 8. évfolyamig
3DM-H (Tóth, 2012; Tóth, Csépe, Vaessen és Blomert, 2014)	szóolvasás helyesírás fonématudatosság gyors automatikus megnevezés betű-hang megfeleltetés fonológiai emlékezet téri-vizuális emlékezet	1-4. évfolyam

4. táblázat. A teszt itemeinek MNSQ és t értékei (súlyozott értékek) és diszkriminációs indexei (D)

Item	MNSQ	T	D	Item	MNSQ	T	D
1	0,92	-0,6	0,47	24	0,94	-0,4	0,46
2	0,84	-0,7	0,49	25	0,84	-1,2	0,55
3	0,86	-0,4	0,42	26	0,91	-0,9	0,51
4	0,87	-0,3	0,36	27	0,82	-1,6	0,58
5	0,82	-0,6	0,45	28	0,83	-1,4	0,57
6	0,91	-0,6	0,48	29	0,80	-2,3	0,64
7	0,94	-0,2	0,36	30	0,96	-0,4	0,42
8	0,86	-0,6	0,49	31	1,06	1,1	0,42
9	0,82	-0,6	0,42	32	0,98	-0,1	0,48
10	0,86	-0,4	0,40	33	1,27	3,2	0,01
11	1,24	2,5	0,20	34	0,96	-0,4	0,51
12	1,13	1,8	0,34	35	0,85	-1,4	0,56
13	1,10	0,7	0,23	36	0,95	-0,5	0,48
14	1,02	0,2	0,25	37	0,92	-0,4	0,47
15	1,26	3,9	0,23	38	0,90	-0,5	0,46
16	1,22	3,3	0,25	39	1,02	0,2	0,36
17	0,95	-0,8	0,47	40	1,12	1,0	0,31
18	1,00	-0,0	0,42	41	1,27	2,6	0,18
19	0,96	-0,5	0,49	42	0,97	-0,1	0,43
20	1,38	2,7	-0,16	43	1,04	0,5	0,41
21	1,03	0,3	0,40	44	1,09	1,1	0,34
22	0,88	-1,3	0,53	45	0,97	-0,1	0,39
23	0,94	-0,5	0,45	46	0,98	-0,0	0,37

IRODALOM

- ADAMIKNÉ J. A. (2006): *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó, Budapest.
- BLACHMAN, B. A. (2008): Phonological awareness. In: KAMIL, M. L., MOSENTHAL, P. B., PEARSON, P. D., BARR, R. (eds): *Handbook of reading research. Volume III*. Taylor and Francis Group, Routledge, New York. 483–502.
- BLOMERT, L., CSÉPE, V. (2012): Az olvasástanulás- és mérés pszichológiai alapjai. In: CSAPÓ B., CSÉPE V. (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- CARSON, K. L. (2012): *Efficient and effective classroom phonological awareness practices to improve reading achievement*. Disszertáció. College of Education University of Canterbury, New Zealand.
- CHARD, D. J., DICKSON, S. V. (1999): Phonological awareness: instructional and assessment guidelines. *Intervention in School and Clinic*, 34(5), 261–270.

- CSAPÓ B., MOLNÁR GY., R. TÓTH K. (2008): A papíralapú teszteléstől a számítógépes adaptív tesztelésig. A pedagógiai mérés-értékelés technikájának fejlődési tendenciái. *Iskolakultúra*, 18(3–4), 3–16.
- CSÉPE V. (2006): *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARRALL, M. L. (2012): *Reading assessment: linking language literacy and cognition*. Wiley, New Jersey.
- GÓSY M. (1995/2006): *GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatainak vizsgálata*. Nikol Kkt., Budapest.
- GOSWAMI, U. (2002): Phonology, reading development and dyslexia: a cross-linguistic perspective. *Annals of Dyslexia*, 52(1), 141–163.
- GOSWAMI, U. (2008): Phonological and lexical processes. In: KAMIL, M. L., MOSENTHAL, P. B., PEARSON, P. D., BARR, R. (eds): *Handbook of reading research. Volume III*. Taylor and Francis Group, New York. 251–267.
- HOFFMANN I., NÉMETH D., IRINYI T., PÁKÁSKI M., KÁLMÁN J. (2009): Verbális munkamemória és a fonológiai rövid távú emlékezet működése Alzheimer-kórban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 106, 242–257.
- JORDANIDISZ Á. (2009): A fonológiai tudatosság fejlődés az olvasástanulás időszakában. *Anyanyelv-pedagógia*, 2(4), <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=222>
- JÓZSA K., STEKLÁCS J., HÓDI Á., CSÍKOS Cs., ADAMIKNÉ JÁSZÓ A., MOLNÁR E. K., NAGY Zs., SZENCZI B. (2012): Részletes tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez. In: CSAPÓ B., CSÉPE V. (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 219–308.
- KJELDEN, A. C., KÄRNÄ, A., NIEMI, P., OLOFSSON, Å., WITTING, K. (2014): Gains From Training in Phonological Awareness in Kindergarten Predict Reading Comprehension in Grade 9. *Scientific Studies of Reading*, 18(6), 452–467.
- KILPATRICK, D. A. (2012): Phonological segmentation assessment is not enough: A comparison of three phonological awareness tests with first and second graders. *Canadian Journal of School Psychology*, 27(2), 150–165.
- MOLNÁR GY. (2013): *A Rasch modell alkalmazási lehetőségei az empirikus kutatások gyakorlatában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR GY. (2003): Az ismeretek alkalmazásának vizsgálata modern tesztelméleti (IRT) eszközökkel. *Magyar Pedagógia*, 103(4), 423–446.
- NAGY J. (2006): Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései. In: JÓZSA K. (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 17–42.
- NATION, K., SNOWLING, M. J. (2004): Beyond phonological skills: broader language skills contribute to the development of reading. *Journal of Research in Reading*, 27(4), 342–356.
- RATHVON, N. (2004): *Early reading assessment: A practitioner's handbook*. The Guildford Press, New York.
- R. TÓTH K., HÓDI Á. (2013): A mérőeszköz-bővítéstől a tesztelési folyamat vizsgálatáig: a számítógépes tesztelés nagymintás nemzetközi vizsgálatokban. *Iskolakultúra*, 23(9), 78–88.

- STANOVICH, K., CUNNINGHAM, A., FEEMAN, D. (1984): Relation between early reading acquisition and word decoding with and without context: A longitudinal study of first grade children. *Journal of Educational Psychology*, 76(4), 668–677.
- TORGESSEN, J., MATHES, P. (2000): *A basic guide to understanding, assessing, and teaching phonological awareness*. Pro-Ed, Austin, Texas.
- TÓTH D. (2012): *Mit, miért, hogyan? Mérés és értelmezés a kognitív olvasásfejlődési vizsgálatokban*. Doktori értekezés. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest.
- TÓTH D., CSÉPE V., VAESSEN A., BLOMERT L. (2014): 3DM-H: *A diszlexia differenciáldiagnózisa: Az olvasás és helyesírás kognitív elemzése*. Technikai kézikönyv. Nyíregyháza, Kogentum.
- VAESSEN, A., BERTRAND, D., TÓTH, D., CSÉPE, V., FAISCA, L., REIS, A., BLOMERT, L. (2010): Cognitive development of fluent word reading does not qualitatively differ between transparent and opaque orthographies. *Journal of Educational Psychology*, 102(4), 827–842.
- VLOEDGRAVEN, J., VERHOEVEN, L. (2009): The nature of phonological awareness throughout the elementary grades: An item response theory perspective. *Learning and Individual Differences*, 19(2), 161–169.
- ZIEGLER, J. C., GOSWAMI, U. (2005): Reading acquisition, developmental dyslexia, and skilled reading across languages: a psycholinguistic grain size theory. *Psychological Bulletin*, 131(1), 3–29.
- ZIEGLER, J. C., BERTRAND, D., TÓTH, D., CSÉPE, V., REIS, A., FAÍSCA, L., SAINÉ, N., LYYTINEN, H., VAESSEN, A., BLOMERT, L. (2010): Orthographic depth and its impact on universal predictors of reading: A cross-language investigation. *Psychological Science*, 21(4), 551–559.

A DIÁDIKUS ALKALMAZKODÁS SKÁLA (DAS) MAGYAR VÁLTOZATÁNAK PSZICHOMETRIAI JELLEMZŐI

VAJDA Dóra

PTE BTK, Pszichológia Intézet, Személyiség- és Egészségpszichológia Tanszék, Pécs
vajdadora@gmail.com

RÓZSA Sándor

Departments of Psychiatry, Genetics, & Psychology, Washington University, St. Louis, USA

SZ. MAKÓ Hajnalka

PTE BTK, Pszichológia Intézet, Személyiség- és Egészségpszichológia Tanszék, Pécs

KISS Enikő Csilla

PTE BTK, Pszichológia Intézet, Személyiség- és Egészségpszichológia Tanszék, Pécs

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A Spanier (1976) által kidolgozott Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS) a kapcsolat minőségének mérésére szolgáló 32 tételből álló önbeszámoló módszer. A tanulmány célja a Diádikus Alkalmazkodás Skála pszichometriai mutatóinak bemutatása magyar mintán. *Módszer:* Keresztmetszeti kérdőíves vizsgálatban összesen 436, minimum fél éve párkapcsolatban élő pár vett részt. A szociodemográfiai változók és a Diádikus Alkalmazkodás Skála felvétele mellett a résztvevők kitöltötték a Kapcsolati Elégedettség Skálát (RAS), a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőívet (BSRI), a Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített, 140 tételű változatát (TCI-140) és egy szexuális elégedettséget mérő skálát (ISS). *Eredmények:* A mérőeszköz tételén végzett megerősítő faktorelemzés (CFA) igazolta az eredeti négyfaktoros struktúrát. A skálák belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa mutatók értéke férfiaknál 0,57 és 0,88, nőknél 0,62 és 0,88 között van. A főskála esetében ez a mutató férfiaknál 0,93 és nőknél 0,94. A DAS a validáláshoz alkalmazott mérőeszközökkel a következő korrelációs eredményeket adta: szignifikáns pozitív együttjárást a kapcsolati elégedettséggel, a BSRI Maszkulinitás és Femininitás skáláival, valamint a TCI-140 Jutalomfüggőség, Önirányítottság és Együttműködés dimenzióival, míg szignifikáns negatív korrelációt a szexuális elégedetlenséggel. *Következtetések:* Összességében a kapott eredményeink alátámasztják a DAS négyfaktoros szerkezetét és megfelelő pszichometriai mutatóit hazai mintán.

Kulcsszavak: Diádikus Alkalmazkodás Skála, kapcsolati elégedettség, pszichometriai jellemzők

BEVEZETÉS

A párkapcsolat minősége és annak jelentősége

Az elmúlt évtizedekben számtalan kutatás foglalkozott a *kapcsolati elégedettség* témakörével (ld. Bradbury et al., 2000; Karney és Bradbury, 1995; Levenson et al., 1993; Twenge et al., 2003).

A szerelmi kapcsolatok minősége mély hatást gyakorol a partnerek életminőségére és jóllétére; egy jól működő párkapcsolat jelentős erőforrás lehet a nehéz élethelyzetekkel, stresszel való megküzdésben, és hozzájárulhat az egészséges életvezetéshez (Proulx et al., 2007; Reis et al., 2000).

A párkapcsolati elégedettség protektív hatása, nem csak a mentális, hanem a fizikai egészséggel összefüggésben is bizonyítást nyert (Kiecolt-Glaser és Newton, 2001).

Roth-Roemer és Kurpius (1996) azt kapták, hogy a boldogabb házassággal rendelkező rheumatoid arthritissel diagnosztizált nők jobb egészségi mutatókkal rendelkeznek, mint a boldogtalan házasságban élők. Az eredmények a párkapcsolati elégedettség puffer hatására hívják fel a figyelmet, vagyis bizonyos kihívások, stresszesemények (pl. betegség, munkanélkülivé válás) sokkal elviselhetőbbek azok számára, akik elégedettebbek kapcsolatukkal.

Azon túl, hogy a párkapcsolati elégedettség protektív faktornak tekinthető a megterhelésekkel szemben, önmagában az intim kapcsolat, a házasság pozitív kimenetekkel társul az élet számos területén (pl. egészségi állapot mutatói, társas támogatás, életminőség) (Stutzer és Frey, 2006; Wilson és Oswald, 2005).

Ugyanakkor a kapcsolatban lévő distressz összefüggésben áll a depresszió megnöve-

kedett kockázatával (Kurdek, 1998; Whisman, 2001), a szorongással (McLeod, 1994) és az egészségügyi problémák széles skálájával (Kiecolt-Glaser et al., 2005; Prigerson et al., 1999).

Tekintettel a kapcsolat minőségének különböző szinteken megmutatkozó fontosságára, az elmúlt években mind a kutatók, mind a klinikusok egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak e témakör irányába.

A párkapcsolat tárgyát felölelő kutatások minősége és hasznosíthatósága részben a kapcsolat minőségének mérésére kifejlesztett megbízható és pontos eszközök függvénye.

Mai napig a párkapcsolati elégedettség tanulmányozása tekinthető a család és a házasság témájában született kutatások egyik leggyakrabban vizsgált változójának (Graham et al., 2011).

A Diádikus Alkalmazkodás Skála (Dyadic Adjustment Scale)

A *kapcsolati alkalmazkodás* Spanier (1976) szerint egy állandóan változó folyamat, amely a jól és a rosszul alkalmazkodás dimenziója mentén bármely időpontban értékelhető. Az alkalmazkodást, mint folyamatot, a házasságon belüli zavaró eltérések, házastársak közötti feszültségek, a kohézió, az elégedettség és a fontos dolgokban való egyetértés mértéke (konszenzus) jeleníti meg. Az alkalmazkodás a házasság egészéről nyújt képet, továbbá arról, hogy a partnerek hogyan tekintenek kapcsolatukra. Következésképpen a kapcsolati alkalmazkodás több összetevőt magában foglaló konstrukció, mely mind az individuális, mind a partner felé irányuló kapcsolati tényezőket felöleli.

A Spanier (1976) által kidolgozott *Diádikus Alkalmazkodás Skála* (DAS) a megjelenését követő első 10 évben több mint 1000 tanulmányban szerepelt és jelenleg is a kap-

csolati minőség világszerte leggyakrabban alkalmazott mérőeszközöként tartják számon (Graham et al., 2006; South et al., 2009).

A DAS létrehozásához Locke önálló (1951) és Wallace-szel írt (1959) tanulmányai szolgáltak alapul. A házasságban és házasság nélküli partnerkapcsolatban élő párok kapcsolati alkalmazkodásának és kapcsolati minőségének mérésére kialakított kérdőív 32 tételből áll, magas megbízhatósági (Cronbach-alfa: 0,96) és érvényességi mutatókkal rendelkezik (Spanier, 1976).

A DAS eredeti faktoranalízise további négy alskálát eredményezett, úgymint: *Diádikus Konszenzus* (13 tétel; azt méri, hogy milyen mértékben értenek egyet a pár tagjai a kapcsolatot érintő fontos kérdésekben, pl. „Az együtt töltött idő mennyiségében?”), *Diádikus Elégedettség* (10 tétel; annak mérésére szolgál, hogy mennyire elégedett a pár a kapcsolattal, mennyire tekinti azt boldognak illetve boldogtalanoknak, pl. „Általában milyen gyakran goldolja azt, hogy Önök között jól mennek a dolgok?”), *Diádikus Kohézió* (5 tétel; a pár tagjai által megélt közelség és közös tevékenységek mértékére utal, pl. „Érdeklődési körük megegyezik?”) és *Érzelmek kifejezése* (4 tétel; a szeretet kimutatása és a szexuális kapcsolat mértékének feltérképezése, pl. „Milyen mértékben értenek egyet a szeretet kimutatásában?”), mely skálákon kapott pontszámok 0–151-ig terjedő tartományban a kapcsolati alkalmazkodás összpontszámát jelentik (Spanier, 1976). A magasabb pontszám fokozottabb alkalmazkodásra utal.

A DAS létrehozásától kezdve számos különböző céllal alkalmazható. Egyrészt a legkülönfélébb klinikai és kutatási kontextusokban, a párkapcsolati konfliktusok felismerésének és azonosításának céljából. A skálán kapott összpontszám nem csak arra

alkalmas, hogy megkülönböztesse a jól és kevésbé jól alkalmazkodó párokat, hanem a válás lehetséges kockázatát is előrejelzi (Crane et al., 1991; Graham et al., 2006; Spanier, 1988). A jól és kevésbé jól alkalmazkodó párok megkülönböztetéséhez használt határérték jellemzően 92 és 107 közötti pontszámot jelent (Sabourin et al., 2005). Másrészt, az alskálák önálló skálákként is alkalmazhatóak anélkül, hogy veszítenének reliabilitás- vagy validitásértékükből (Graham et al., 2006; Spanier, 1976). Végül, klinikai területen ezen dimenziók segítségével szolgálnak a legalkalmasabb terápiás vagy preventív jellegű intervenció kiválasztásához, megkönnyítve a terápiás folyamatban bekövetkező változások értékelését, mivel a kezelés megkezdése előtt kapott DAS-pontszámok összefüggésben állnak a terápia eredményeivel (Christensen et al., 2004).

A kérdőív összpontszámát tekintve magas reliabilitásértékkel jellemezhető, ugyanakkor a Spanier által létrehozott faktorstruktúra replikabilitását illetően kérdések merültek fel (Kazak et al., 1988; Norton, 1983; Sharpley és Cross, 1982). Annak ellenére, hogy számos kutató megkérdőjelezte a kérdőív alskáláinak független használatát (Crane et al., 1991; Kazak et al., 1988; Norton, 1983; Sharpley és Cross, 1982; Spanier és Thompson, 1982), számos esetben megerősítést nyert, hogy a DAS alkalmas a kapcsolat minőségének globális mérésére. A Graham és munkatársai (2006) által végzett metaanalízis arról ad számot, hogy a skála összpontszámának megbízhatósága magas (a metaanalízisben résztvevő tanulmányokban átlagosan 0,915), továbbá az alskálák – az Érzelmek kifejezése alskála kivételével – szintén magas megbízhatósági mutatókkal rendelkeznek.

Az elmúlt években számos orvosi szakterületen alkalmazták a DAS-t a diádikus

elégedettség mérésére, úgymint kardiológia (Rychik et al., 2013), neurológia (Norup és Elklit, 2013), szülészet-nőgyógyászat (Galhardo et al., 2013; Van den Broeck et al., 2013), onkológia (Fife et al., 2013; Robbins et al., 2013), urológia (Walker et al., 2013) és pszichológia (Daspe et al., 2013; Varghese et al., 2013).

A DAS számos kultúrában és nyelven egyaránt elérhető, mint a kapcsolati alkalmazkodás megbízható mérőeszköze. Lefordításra került többek között kínai (Shek, 1995); francia (Baillargeon et al., 1986; Vandeleur et al., 2003); olasz (Gentili et al., 2002); spanyol (Youngblut et al., 2006); portugál (Gomez és Leal, 2008); német (Dinkel és Balck, 2006); török (Fisiloglu és Demir, 2000) és koreai (Lee és Kim, 1996) nyelvre. Továbbá megfelelő reliabilitás- és validitásmutatókkal rendelkező, különböző tételszámú, rövidített változatai jelentek meg (Busby et al., 1995; Hunsley et al., 2001; Kurdek, 1992; Sabourin et al., 2005).

Kutatási eredmények: kapcsolat minősége, személyiség, nemi szerepek és szexuális elégedettség

Nagyszámú kutatás foglalkozott a kapcsolat minősége és a különböző személyiségvonások közötti összefüggések feltárásával (pl. Karney és Bradbury, 2005; Lavee és Ben-Ari, 2004; Robins et al., 2000).

A kutatások többsége a Big Five személyiségdimenziók mentén térképezi fel a személyiség és a párkapcsolati jellemzők közötti együttjárásokat és a Neuroticizmust és az Együtműködést tekinti a párkapcsolati alkalmazkodás egyik legerősebb prediktorának (Arseneault és Bouchard, 2005; Donnellan et al., 2004; Karney és Bradbury, 1997; Neyer és Voigt, 2004). Heller, Watson és Iles (2004) metaanalízisükben statisztikailag szig-

nifikáns kapcsolatot találtak mind az öt jellemző és az önbeszámolókon alapuló házassági elégedettség között. A neuroticizmus rendelkezett a legerősebb hatással. A neuroticizmus és az elégedettség kapcsolata negatív irányú volt, azaz a neuroticizmus magasabb szintje az elégedettség alacsonyabb szintjével társult. Míg a többi faktor esetében pozitív irányú kapcsolatot találtak, vagyis az együtműködés, lelkiismeretesség, extravertió és nyitottság magasabb szintje a kapcsolati elégedettség magasabb szintjével járt együtt. Hasonló eredményekről számolnak be Malouff és munkatársai a 2010-ben publikált metaanalízisükben.

Az elmúlt évtizedekben a személyiség és a kapcsolati elégedettség összefüggéseit vizsgáló tanulmányok mellett növekvő számú kutatás fókuszált a maszkulinitás (olyan tulajdonságokkal jellemezhető, mint pl. domináns, versengő, racionális), feminitás (leírható a következő tulajdonságok mentén: pl. segítőkész, együtt érző, megértő) és az intim kapcsolatok minősége közötti összefüggések feltárására (pl. Lamke et al., 1994; Lankis et al., 1994). Bár az eredmények ellentmondásosak, a legtöbb tanulmány mind a férfiak, mind a nők esetében a feminitás és a kapcsolati elégedettség közötti pozitív együttjárást hangsúlyozza (Antill, 1983; Lankis et al., 1994; Steiner-Pappalardo és Gurung, 2002).

Számos empirikus tanulmány bizonyítja a kapcsolat minősége és a szexuális elégedettség közötti szignifikáns pozitív korrelációt (Cupach és Comstock, 1990; Karney és Bradbury, 1995; Santtila et al., 2008; Yoo et al., 2014). Míg a szexuális elégedetlenség a kapcsolat instabilitásával (Edwards és Booth, 1994) és a válással (Amato és Previti, 2003) mutat összefüggést.

Tudomásunk szerint jelenleg nincs olyan tanulmány, mely a DAS magyar nyelvű vál-

tozatának pszichometriai mutatóit és faktor-szerkezetét vizsgálná. Jelen kutatás célja a Diádikus Alkalmazkodás Skála magyar nyelvre történő lefordítása, a kérdőív *reliabilitásának* és *validitásának* vizsgálata, a skálák és a főskála összetartozó párok közötti együtt járásának vizsgálata, valamint a kérdőív *faktorszerkezetének* megállapítása.

A DAS validitásának megállapítására alkalmazott kérdőívek kiválasztása és a jelen kutatás hipotéziseinek megfogalmazása nemzetközi tanulmányok eredményei alapján valósult meg.

Kutatásunkban a következőket várjuk: a DAS szignifikáns pozitív korrelációt mutat a Kapcsolati Elégedettség Skálával, a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív Feminitás skálájával és a Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített, 140 tételes változatának (TCI-140) Együtműködés és Önirányítottság faktoraival, ugyanakkor szignifikáns negatív együtt járást a szexuális elégedetlenséggel és a TCI-140 Ártalomkerülés dimenziójával.

MÓDSZER

Minta és eljárás

A vizsgálatban összesen 436 18 év feletti, legalább 6 hónapja partnerkapcsolatban lévő heteroszexuális pár vett részt. Az adatfelvétel különböző kutatások során valósult meg, egy 6 évet felölelő periódusban, 2008 és 2014 között. A tesztfelvételek hólabda módszerrel, kényelmi mintavétellel történtek, a kérdőívek felvételére papír-ceruza formában került sor. A kérdőívcsomag tartalmazott egy kutatási felhívást, melyben a résztvevőket megkértük arra, hogy a kérdőívek kitöltésénél saját véleményükre hagyatkozzanak, és ne a partnerükkel közösen, a tétéleket átbeszélve vála-

szoljanak a kérdésekre. A kitöltött kérdőíveket minden esetben lezárt borítékban jutatták vissza a résztvevők a kutatás vezetőjének.

A kérdőívcsomag a Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS, Spanier, 1976) mellett tartalmazta a Kapcsolati Elégedettség Skálát (RAS, Hendrick, 1988), a szexuális kapcsolat minőségét mérő Index of Sexual Satisfaction kérdőívet (ISS, Hudson et al., 1981), a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőívet (BSRI, Bem, 1974), valamint a személyiség feltárására a Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített, 140 tételes változatát (TCI-140, Zohar és Cloninger, 2011).

A résztvevők 60,3%-a házastársi, 16,5%-a élettársi, és 20,2%-a párkapcsolatban élt (élettársi és házastársi kötelék nélkül) a kérdőívfelvétel idején. A kapcsolat fennállásának átlagidőtartama: 11,62 év (min.-max.: 0,5–46 év; szórás = 11,79) volt. A nők átlagéletkora: 35,47 év (min.-max.: 18–70 év; SD = 11,92), a férfiak átlagéletkora: 38,56 év (min.-max.: 20–72 év; szórás = 12,13). Végzettségük szerint a résztvevők 20,8%-a alapszintű, 32,7%-a közép- és 42,6%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezett, a fennmaradó 3,9% nem nyilatkozott a végzettségéről.

A Kapcsolati Elégedettség Skála (N = 271 pár), az Index of Sexual Satisfaction (N = 184 pár), a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív (N = 184 pár) és a Temperamentum és Karakter Kérdőív (N = 184 pár) csak kisebb almintán kerültek felvételre.

A vizsgálati űrlapok alapján a TCI-140 kérdőív validitás mutatói mentén 25 párt ki kellett zárni a kutatásból. Az Index of Sexual Satisfaction kérdőív kitöltését a résztvevő párok 5%-a visszautasította. A teljes mintát tekintve a felkeresett párok 20%-a nem vállalta a kutatásban való részvételt, hiányosan vagy nem megfelelően töltötte ki a kérdőívcsomagot, így ezen adatokat kizártuk

a vizsgálatból. A legtöbb esetben a pár mindkét tagja kitöltötte a tesztbateriát, a résztvevő párok közül mindösszesen 10 férfi nem kívánt csatlakozni a kutatáshoz (N = 862 fő; 436 nő és 426 férfi).

Mérőeszközök

Szociodemográfiai adatok: A nem, az életkor és az iskolai végzettség mellett megkérdeztük a párkapcsolat státuszát, időtartamát. Továbbá bizonyos almintákon a gyermekek számát, életkorát (n = 289 pár), az anyagi helyzettel, a társas támogatottsággal való elégedettség mértékét (n = 184).

Diádikus Alkalmazkodás Skála (Dyadic Adjustment Scale, DAS, Spanier, 1976): a kapcsolati alkalmazkodás mérésére kidolgozott kérdőív 32 tétele 4 faktorba rendeződik: Diádikus Konszenzus (13 tétel), Diádikus Elégedettség (10 tétel), Diádikus Kohézió (5 tétel), és Érzelmek kifejezése (4 tétel).

A kérdőív magyar nyelvre fordítása a kérdőív jogtulajdonosának – Multi-Health Systems, MHS – engedélyével történt. Az MHS által elfogadott magyar nyelvű fordítást Papp Péter és Vajda Dóra végezte. A magyar nyelvről angol nyelvre történő visszafordítás szakfordító segítségével valósult meg. A visszafordítás ellenőrzését és jóváhagyását az MHS végezte.

A skálán 0–151 pontszám érhető el, a magasabb pontérték a párkapcsolati alkalmazkodás magasabb szintjére utal. Két nominális tétel (0 = igen; 1 = nem) kivételével a válaszadás 5-, 6-, 7-fokú Likert-skálákon¹ lehetséges. Pszichometriai mutatóit tekintve

a kérdőív magas validitás- és reliabilitás-értékekkel rendelkezik (Cronbach-alfa értékek: Diádikus Alkalmazkodás Skála = 0,96; Diádikus Elégedettség = 0,94; Diádikus Konszenzus = 0,90; Diádikus Kohézió = 0,86; Érzelmek kifejezése = 0,73). A saját mintán kapott megbízhatósági mutatókat az Eredmények részben ismertetjük.

Kapcsolati Elégedettség Skála (Relationship Assessment Scale, RAS, Hendrick, 1988, magyar adaptáció: Martos et al., 2014): a kérdőív 7 kérdést tartalmaz a kapcsolattal való elégedettségről. A válaszadás 5-fokú Likert-skálán (1 = kevéssé; 5 = nagyon) történik, annak megfelelően, hogy a kitöltő milyen mértékben tartja önmagára jellemzőnek a kérdőívben megfogalmazott állításokat. Az eredeti kérdőív Cronbach-alfa értéke: 0,86. A RAS magyar mintán kapott belső konzisztenciája szintén megfelelő (Cronbach-alfa férfiaknál = 0,84 és nőknél = 0,89). Saját mintán kapott Cronbach-alfa értékek férfiaknál = 0,86 és nőknél = 0,89.

Szexuális elégedettség (Index of Sexual Satisfaction, ISS, Hudson et al., 1981): a szexuális elégedettség értékelésére kidolgozott, 25 tételt tartalmazó kérdőív. A kitöltők 5-fokú Likert-skálán (1 = ritkán vagy soha; 5 = majdnem mindig vagy mindig) értékelik, hogy milyen gyakran fordul elő jelen partnerkapcsolatukban a kérdésben megfogalmazott tapasztalat. A skálán elért magasabb pontérték – max. 100 pont – szexuális étellel való elégedetlenségre utal. A kérdőív esetében alkalmazott klinikai határérték 30 pont. A 30 és afeletti pontérték jelentős szexuális problémák meglétét jelzi. Az eredeti

¹ A kérdőív 30 tételére vonatkozóan a válaszadási lehetőségek nemcsak a Likert-skála fokozataiban, hanem annak végpontjaiban is eltérőek, melyet egy-egy példával szemléltetünk (pl. 0 = soha; 4 = naponta; 0 = soha nem érintünk egyet; 5 = mindig egyet érintünk; 0 = nagyon boldogtalan; 6 = tökéletesen boldog).

kérdőív Cronbach-alfa értéke: 0,90. Jelen mintára vonatkozó Cronbach-alfa értékek férfiaknál = 0,91, míg nőknél = 0,93.

Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív (Bem Sex Role Inventory, BSRI, Bem, 1974): 60 tételből álló, a nemi szereptípusok meghatározására létrehozott mérőeszköz. A kérdőív 20 feminin és 20 maszkulin, valamint 20 semleges jellemzőt tartalmaz, amelyekkel a társadalmi elvárásoknak való megfelelési hajlam mérhető. A kitöltők 7-fokú Likert-skálán (1 = soha vagy szinte soha nem igaz; 7 = mindig vagy szinte mindig igaz) értékelik, hogy milyen mértékben jellemző rájuk az adott tulajdonság. A kérdőívben kapott dimenziók megfelelő reliabilitásértékekkel rendelkeznek: Maszkulinitás (0,86), Feminitás (0,82). Jelen vizsgálati mintán szintén megfelelő értékeket kaptunk (férfiak: Maszkulinitás = 0,83, Feminitás = 0,87; nők: Maszkulinitás = 0,87, Feminitás = 0,86).

Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített 140 tételes változata (Temperament and Character Inventory, brief 140-item version, TCI-140, Zohar és Cloninger, 2011).

A személyiséget négy temperamentum-dimenzió – Újdonságkeresés, Ártalomkerülés, Jutalomfüggőség és Kitartás – és három karakterdimenzió – Önirányítottság, Együttműködés és Transzcendenciaélmény – mentén térképezi fel. A temperamentum- és karakterdimenziók további alszkálákra bonthatóak. A Transzcendenciaélmény kivételével (16 tétel) mindegyik dimenzió 20 tételt tartalmaz. A válaszadás 5-fokú Likert-skálán (1 = egyáltalán nem igaz; 5 = teljesen igaz) történik, attól függően, hogy a személy mennyire ítéli saját magára jellemzőnek az adott állítást. A kérdőív 4 validitástételt is tartalmaz. A TCI-140 reliabilitása megfelelő. A skálák Cronbach-alfa értékei a következők: Újdonságkeresés: 0,72; Ártalomkerülés: 0,83;

Jutalomfüggőség: 0,69; Kitartás: 0,76; Önirányítottság: 0,78; Együttműködés: 0,82; Transzcendencia-élmény: 0,87.

EREDMÉNYEK

A Diádikus Alkalmazkodás Skála leíró statisztikai és megbízhatósága

A Diádikus Alkalmazkodás Skála reliabilitását a Cronbach-féle belső konzisztencia mutatóval jellemeztük. A férfiak és a nők adatait jelen kutatásban két külön almintaként kezeltük. Az eredeti faktorszerkezetnek megfelelően elkülönített skálák és a főskála belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa érték megfelelőnek bizonyult. A legalacsonyabb értékkel (0,57) az Érzelmek kifejezése skála (férfiak) és a legmagasabb értékkel (0,94) a DAS összpontszáma (nők) rendelkezik (ld. 1. táblázat). Érdemes megjegyezni, hogy Graham és munkatársai (2006) metaanalízisében, valamint Cuenca és munkatársai (2013) tanulmányában egyaránt az Érzelmek kifejezése skála rendelkezett a legalacsonyabb belső konzisztenciával, melynek egyik oka lehet az alacsony tételszám.

A DAS kérdőív itemanalízise jó eredménnyel zárult. Egyetlen tétel sem mutatott gyenge, 0,2 alatti itemmaradék korrelációt a maradék tégelekből alkotott összpontszámokkal. A két legalacsonyabb itemmaradék korrelációs együttható értéke 0,27 (29. tétel) és 0,37 (30. tétel), az összes többi korrelációs együttható 0,39–0,64 közötti értéket vesz fel.

Ahogy az 1. táblázat is mutatja, a kutatásban résztvevő férfiak és nők nagy része párkapcsolati stressztől mentes. Lényegében komolyabb párkapcsolati problémákkal nem rendelkező, jól alkalmazkodó mintáról van szó, amit az a tény is megerősít, hogy a nők

1. táblázat. A Diádikus Alkalmazkodás Skála leíró statisztikái, belső konzisztencia mutatói és a két nem összehasonlítása a mérőeszköz mentén

Skálák	Tételek száma	Cronbach-alfa	Átlag	Szórás	Min.-max.	t-érték (p>)	Hatás-méret Cohen d
Diádikus Konszenzus	13					t = -0,175 (0,05)	0,0048
Férfiak		0,88	50,81	8,15	3–65		
Nők		0,88	50,91	8,36	3–65		
Együtt		0,88	50,86	8,26	3–65		
Diádikus Elégedettség	10					t = 0,966 (0,05)	0,075
Férfiak		0,84	39,94	6,35	6–50		
Nők		0,86	39,50	6,89	7–50		
Együtt		0,85	39,72	6,66	6–50		
Diádikus Kohézió	5					t = 0,509 (0,05)	0,033
Férfiak		0,72	17,28	3,45	1–24		
Nők		0,78	17,15	3,78	3–24		
Együtt		0,76	17,22	3,62	1–24		
Érzelmek kifejezése	4					t = 0,556 (0,05)	0,043
Férfiak		0,57	9,20	1,99	1–12		
Nők		0,62	9,12	2,11	2–12		
Együtt		0,60	9,16	2,05	1–12		
Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS)	32					t = 0,446 (0,05)	0,037
Férfiak		0,93	117,22	17,08	31–149		
Nők		0,94	116,68	18,52	23–148		
Együtt		0,93	116,96	17,82	23–149		

14,4%-a és a férfiak 13,8%-a ért el 100 alatti összpontszámot, mely egy Spanier (1976) által meghatározott határérték a jól és rosszul alkalmazkodó párok szétválasztására. A nők 11,7%-a és a férfiak 9,6%-a ért el a Jacobson és munkatársai (1984) által meghatározott határértéknek megfelelő, 97 alatti pontszámot.

Nők (N = 436); Férfiak (N = 426); Együtt (N = 862). A hatásméret mutató (Cohen d) értékeinek értelmezése: 0,20 – kis hatás, 0,50 – közepes mértékű hatás, 0,80 – nagy hatás (Cohen, 1992).

A két nem pontszámait függetlenmintás t-próbával összehasonlítva egyetlen skála

esetében sem, és az összpontszám tekintetében sem kaptunk szignifikáns különbséget ($p > 0,05$) (ld. 1. táblázat). A skálák egymás közötti és összetartozó párok közötti korrelációi magasak (ld. 1. melléklet). A viszonylag magas együtt járással arra utalnak, hogy a skálák egymástól nem tekinthetők függetlennek.

A teljes mintát tekintve (N = 862) a Diádikus Elégedettség ($r = -0,142$, $p < 0,01$), az Érzelmek kifejezése ($r = -0,124$, $p < 0,01$) skálák és a DAS összpontszáma ($r = -0,120$, $p < 0,01$) enyhe negatív együtt járást mutatott az életkorral. A Diádikus Konszenzus ($r = -0,063$, $p > 0,05$) és a Diádikus Kohézió

2. táblázat. A konfirmatív faktorelemzés illeszkedési mutatói

	χ^2	df	χ^2/df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Egyfaktoros modell	2948.74	464	6.355	.079	.777	.762	.060
Négyfaktoros modell	2009.32	458	4.387	.063	.861	.849	.051
Négyfaktoros modell + 8 hiba kovariancia	1552.17	450	3.449	.053	.901	.891	.045
Másodlagos faktor modell							
Másodlagos faktor modell+ 8 hiba kovariancia	1478.311	452	3.270	.051	.908	.899	.041
Nők	1022.82	452	2.262	.054	.906	.897	.041
Férfiak	961.47	452	2.127	.052	.901	.891	.042

skálák ($r = -0,045$, $p > 0,05$) nem korreláltak szignifikánsan az életkorral.

A Diádikus Alkalmazkodás Skála faktorszerkezete

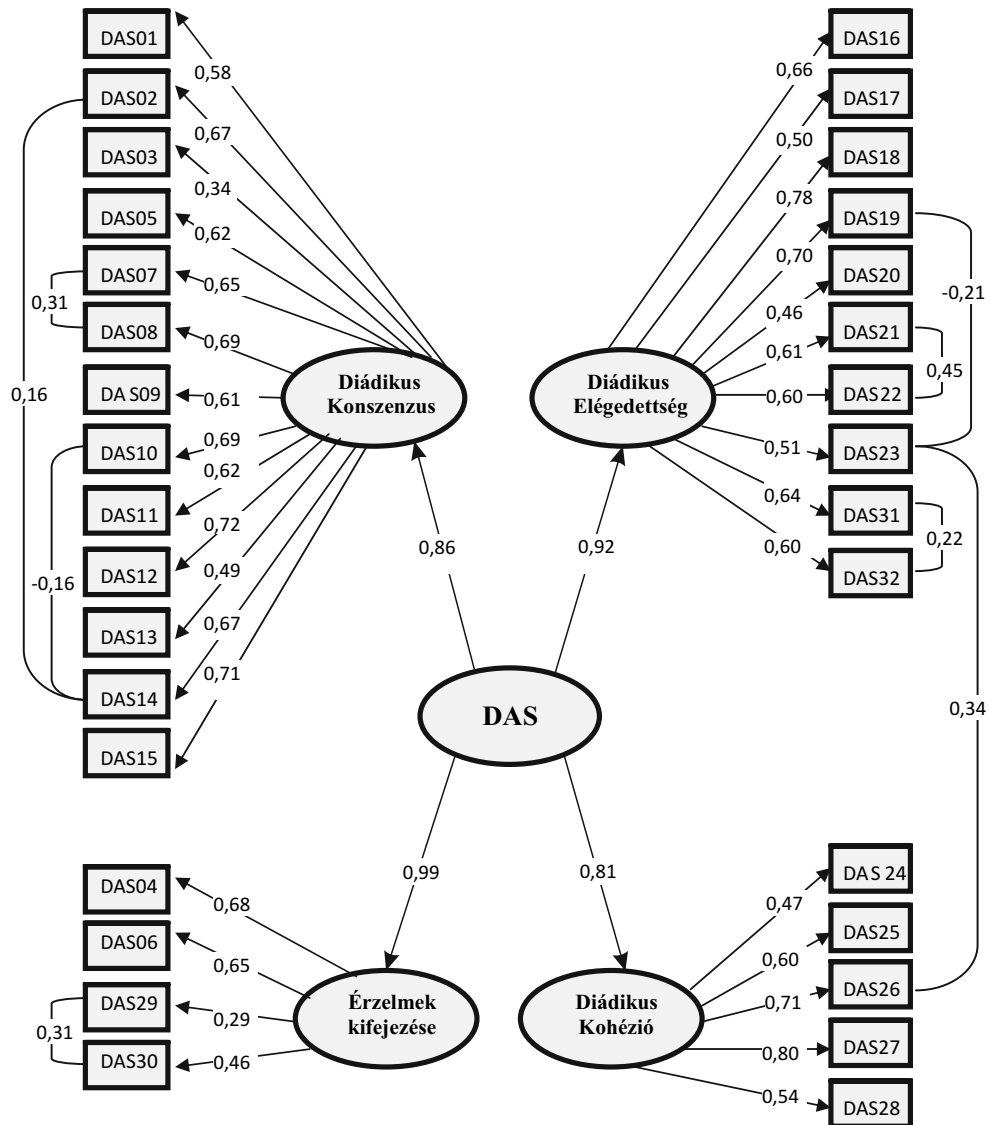
A kérdőív 32 tételén *megerősítő faktorelemzést* (CFA) végeztünk. Tanulmányunkban a következő illeszkedési mutatókat vettük figyelembe: χ^2 próba, CFI (Comparative Fit Index), TLI (The Tucker-Lewis Index), RMSEA (Root-Mean-Square Error of Approximation) és SRMR (Standardized Root Mean Square Residual). A χ^2 próbát akkor tekintjük megfelelőnek, ha a szabadságfokhoz viszonyított értéke alacsony és nem szignifikáns. Amennyiben a CFI és TLI értéke $> 0,90$ (Kline, 1998; Marsh et al., 1988), az RMSEA érték $\leq 0,05$ és az SRMR érték $< 0,08$ (Hu és Bentler, 1999), az adatok jól illeszkednek a teoretikus modellhez. Az adatokat SPSS for Windows 19.0 és AMOS 22.0 programcsomagok segítségével elemeztük.

Összességében három modellt teszteltünk: elsőként az egyfaktoros modellt, melyben minden tétel egyetlen faktort alkot; az eredeti 4 faktoros modellt és egy 4 faktoros modellt, mely egy másodlagos faktorban öszszegződik. A gyakorlati alkalmazáshoz a harmadik modell esik a legközelebb, hiszen a DAS esetében összpontszámot is értékelünk. Az elemzés eredményeként kapott illeszkedési mutatókat a 2. táblázat foglalja

össze. Láthatjuk, hogy az illeszkedési mutatók nem érik el az optimális tartományt, azonban az eredmények alapján az egymással korreláló dimenziók adják a legjobb illeszkedési mutatókkal rendelkező modellt. Tovább finomítottuk a másodlagos faktormodellét és megnéztük, hogy az egyes tételek hibái között hol van magas kovariancia. Az utóbbi elemzést nemek szerinti csoportosításban is elvégeztük.

A másodlagos faktormodell eredményei alapján mind a skálák mind a skálákat alkotó tételek – a 29. tétel („Valamilyikük túl fáradt volt a nemi élethez.”) kivételével – 0,30-nál magasabb faktorsúllyal szerepelnek a modellben (ld. 1. ábra). Az alacsony faktortöltés egyrészt köszönhető annak, hogy a tétel dichotóm változóból áll, így kevésbé lehet rá finom választ adni, másrészt pedig elég intim kérdés.

A 8 hiba kovarianciát tekintve egy esetben két eltérő skála tételei (23. és 26. tétel: „Megcsókolja Ön a társát?” és „Együtt nevetnek?”) között kaptunk egy mérsékelt korrelációt, bár ezek a tételek tartalmukat tekintve nem biztos, hogy olyan távol esnek egymástól, hiszen mindkettő a kapcsolatban megélt közelség, intimitás köré szerveződik. Fontos megemlíteni, hogy Shek és Cheung (2008) kínai mintán a 23. tételt nem a Diádikus Elégedettség, hanem a Diádikus Kohézió skálába tartozó tételként azonosította.

1. ábra. A Diádikus Alkalmazkodás Skála megerősítő faktorelemzéssel kapott eredménye

A kapott illeszkedési modellek valóban nem a legmegfelelőbbek (CFI és TLI mutatók nem érik el a 0,95-ös értéket, ld. Hu és Bentler, 1999), de ezt igazolja a legtöbb kutatási eredmény (Cano-Prous et al., 2014; Chiara et al., 2014; South et al., 2009). Cano-Prous és munkatársai (2014) a legjobb illeszkedési mutatókat szintén a hibakovari-

anciákat tartalmazó modell esetében kapták. A szerzők három hibakovarianciáról számolnak be, melyek közül kettőt (2. és 14. tétel valamint a 21. és 22. tétel) kutatási eredményeink is alátámasztanak.

Tekintettel arra, hogy a Diádikus Alkalmazkodás Skála komoly tesztforgalmazói háttérrel rendelkezik, nem volt célunk új fak-

torstruktúrát replikálni. A viselkedést leíró modellek esetében a megerősítő faktorelemzés szigorú feltétel, hiszen a különböző skálákhoz tartozó tételektől nem várható el maradéktalanul, hogy ne adjanak keresztöltéseket. Az Exploratory Structural Equation Modeling (ESEM) népszerű alternatív megoldásnak bizonyul a viselkedést leíró modellek számára (ld. Booth és Hughes, 2014; Marsh et al., 2014), mivel a megerősítő faktorelemzés szigorú követelményeivel szemben az ESEM lehetővé teszi a tételek közötti keresztöltéseket. Jelenleg folyamatban vannak azok az elemzéseink, melyek során kibővített mintán ($N = 956$) tovább finomítjuk a DAS faktorstruktúráját az ESEM megközelítéssel. A kapott eredmények jobb illeszkedési mutatókról adnak számot ($\chi^2 = 1124,11$; $df = 346$; $RMSEA = 0,049$; $CFI = 0,935$; $TLI = 0,906$).

A Diádikus Alkalmazkodás Skála validitása

A Diádikus Alkalmazkodás Skála konstruktumvaliditását más skálákkal való együtt járással teszteltük. A Diádikus Alkalmazkodás Skála és a Kapcsolati Elégedettség Skála (RAS) közti összefüggést 272 párból álló mintán vizsgáltuk. A validitás megállapításához a Pearson-féle korrelációanalízist alkalmaztunk. Mind a férfiak, mind a nők esetében a DAS összpontszáma ($r = 0,794$ és $r = 0,840$; $p < 0,01$, itt és ezt követően először a férfiak majd a nők értékei) és a 4 skála pontszáma egyaránt szignifikáns pozitív korrelációt mutatott a Kapcsolati Elégedettség Skálával. A korrelációs eredményeket a 4. táblázat szemlélteti. Közel hasonló eredményeket kapott Hendrick (1988) a Kapcsolati Elégedettség Skálát a DAS főskálával ($r = 0,80$; $p < 0,05$) és a Diádikus Elégedettség skálával ($r = 0,83$; $p < 0,05$) történő összevetéskor.

Kisebb almintán ($N = 184$ pár) elemeztük a DAS és szexuális elégedettség, nemi szerepek valamint a temperamentum- és karakterdimenziók közötti összefüggéseket. A Diádikus Alkalmazkodás Skálát az Index of Sexual Satisfaction (ISS) kérdőívvel összevetve szignifikáns negatív együtt járást találtunk ($r = -0,697$ és $r = -0,712$; $p < 0,01$), ami arra utal, hogy a magasabb kapcsolati minőség magasabb szexuális elégedettséggel társul (Az ISS skálán elért magasabb pontérték szexuális elégedetlenségre utal). Ezen eredményt számos korábbi tanulmány is alátámasztja (Byers, 2005; Karney és Bradbury, 1995; Santilla et al., 2008). Hasonló szignifikáns eredményeket kaptunk a DAS skálái és ISS összevetésekor férfiak és nők mintáján egyaránt (ld. 4. táblázat).

A Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív (BSRI) Maszkulinitás skálája enyhe pozitív korrelációt ($r = 0,196$ és $r = 0,270$; $p < 0,01$), míg a Feminitás skála közepes pozitív korrelációt ($r = 0,422$ és $r = 0,427$; $p < 0,01$) mutatott a Diádikus Alkalmazkodás Skálával. A Feminitás és Maszkulinitás skálák a DAS skáláival szintén pozitív szignifikáns együtt járást mutattak (ld. 4. táblázat).

Kutatásunkban a Temperamentum és Karakter Kérdőív 140 ítemes, rövidített változatát (TCI-140) 184 párból álló mintán vizsgálva a Diádikus Alkalmazkodás Skála nők esetében szignifikáns negatív korrelációt mutatott az Ártalomkerülés dimenzióval ($r = -0,380$; $p < 0,01$) és szignifikáns pozitív kapcsolatot a Jutalomfüggőség ($r = 0,247$; $p < 0,01$), Kitartás ($r = 0,346$; $p < 0,01$), Önirányítottság ($r = 0,570$; $p < 0,01$) és Együttműködés ($r = 0,386$; $p < 0,01$) dimenziókkal. Férfiak mintáján szignifikáns pozitív korrelációt kaptunk a DAS összpontszáma és a Jutalomfüggőség ($r = 0,259$; $p < 0,01$), Önirányítottság ($r = 0,377$; $p < 0,01$) és Együttműködés

3. táblázat. A kutatásban alkalmazott mérőeszközök és a DAS közötti korrelációk
(a táblázatban szürkével jelöltük a férfiak mintáján kapott értékeket)

	Diádikus Konszenzus	Diádikus Elégedettség	Diádikus Kohézió	Érzelmek kifejezése	Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS)
Kapcsolati Elégedettség Skála (RAS) ^a	0,665**	0,805**	0,547**	0,700**	0,794**
	0,726**	0,855**	0,577**	0,620**	0,840**
Szexuális elégedettség (ISS) ^b	-0,522**	-0,700**	-0,568**	-0,741**	-0,697**
	-0,523**	-0,746**	-0,591**	-0,691**	-0,712**
Maszkulinitás (BSRI) ^b	0,174*	0,153*	0,218**	0,150*	0,196**
	0,187*	0,252**	0,179*	0,361**	0,270**
Feminitás (BSRI) ^b	0,356**	0,413**	0,324**	0,353**	0,422**
	0,288**	0,470**	0,411**	0,344**	0,427**
Újdonságkeresés (TCI-140) ^b	-0,062	-0,214**	-0,031	-0,050	-0,123
	0,032	0,070	0,024	0,111	0,047
Ártalomkerülés (TCI-140) ^b	-0,167*	-0,043	-0,124	-0,182*	-0,136
	-0,319**	-0,359**	-0,257**	-0,396**	-0,380**
Jutalomfüggőség (TCI-140) ^b	0,206**	0,256**	0,235**	0,199**	0,259**
	0,148*	0,268**	0,233**	0,207**	0,247**
Kitartás (TCI-140) ^b	0,035	0,159*	0,103	0,010	0,098
	0,259**	0,343**	0,283**	0,376**	0,346**
Önirányítottság (TCI-140) ^b	0,325**	0,369**	0,270**	0,314**	0,377**
	0,503**	0,564**	0,371**	0,481**	0,570**
Együtműködés (TCI-140) ^b	0,387**	0,485**	0,384**	0,376**	0,478**
	0,320**	0,353**	0,286**	0,307**	0,386**
Szelf-transzcendencia (TCI-140) ^b	0,034	0,079	0,037	0,126	0,068
	-0,061	0,058	0,088	0,026	0,025

**p < 0,01; *p < 0,05. ^a: N = 272 pár; ^b: N = 184 pár

($r = 0,478$; $p < 0,01$) skálákkal. A Transzcendenciaélmény ($r = 0,068$ és $r = 0,025$; $p > 0,05$) és az Újdonságkeresés ($r = -0,123$ és $r = 0,047$; $p > 0,05$) egyik nem esetében sem mutatott szignifikáns együtt járást a Diádikus Alkalmazkodás Skálával. Eredményeink összefüggésbe hozhatóak az Ötfaktoros modellel kapott kimenetelekkel, miszerint a negatív affektivitás és az együtműködés jelentős szerepet játszik a párkapcsolatok minőségének értékelésében. A DAS skálái és a TCI-140 dimenziói közötti további korrelációkat a 3. táblázat foglalja össze.

MEGBESZÉLÉS

Jelen tanulmány célja a Diádikus Alkalmazkodás Skála (DAS) magyar változatának létrehozása és pszichometriai jellemzőinek vizsgálata. A kérdőív magyar nyelvre történő fordítása a DAS jogtulajdonosának – Multi-Health Systems – engedélyével, az előírásoknak megfelelően valósult meg. A nemzetközi szakirodalom nagy részével összhangban a hazai mintán adaptált kérdőív megerősítő faktorelemzése igazolta a négyfaktoros szerkezet meglétét. A DAS faktorstruktúrájával kapcsolatban bizonyos szerzők az egydi-

menziós modell (Kazak et al., 1988), míg mások a hierarchikus szerveződés (Cuenca et al., 2013) működőképességét bizonyították. Következésképpen tanulmányunkban teszteltük az egyfaktoros, az eredeti négyfaktoros modellt és annak módosított változatát, mely elemzések inadekvát illeszkedési mutatókhoz vezettek. Ezt követően létrehoztunk egy másodlagos faktormodellt, mely 8 hiba kovariancia esetén megfelelő mutatókkal rendelkezett (vö. Cano-Prous et al., 2014). Fontos kiemelnünk, hogy a kovarianciák közül az egyik két eltérő skála közötti tételek (23. és 26. tétel) korrelációjáról ad számot, mely köszönhető annak, hogy mindkét tétel a kapcsolatban megélt közelség és intimitás témakörében nyer értelmezést. Továbbá a hibakovarianciák között találtunk kettőt (2. és 14. tétel, illetve 21. és 22. tétel), amikről nemzetközileg is beszámoltak (ld. Cano-Prous et al., 2014). A másodlagos faktormodell nemek szerinti lebontásban is megfelelő mutatókkal rendelkezett. A megerősítő faktorelemzés eredményeként létrejött kérdőív belső konzisztencia mutatói magasak (Cronbach-alfa: 0,93 és 0,94). Az Érzelmek kifejezése skála esetében kaptunk alacsony Cronbach-alfa értékeket (0,57 és 0,62), mely eredmény konzisztens a nemzetközi szakirodalommal (Antill és Cotton, 1982; Cuenca et al., 2013; Graham et al., 2006).

Kutatási eredményeink arra utalnak, hogy a Diádikus Alkalmazkodás Skála mentes a nemi különbségektől. A nemzetközi tanulmányok többsége szintén nem ad számot a skálák között megmutatkozó nemi eltérésekről (pl. Cuenca et al., 2013; Spanier, 1976).

Magas korrelációs értékeket találtunk a DAS skálák között és a partnerek válaszai között egyaránt, amely a partnerek közös kapcsolati tapasztalataikon alapuló értékelésével hozható összefüggésbe. A Diádikus

Alkalmazkodás Skála validitás vizsgálatai alátámasztották a kérdőív konstruktum érvényességét. A kapott eredmények a nemzetközi szakirodalomban talált adatokkal hasonló mintázódást mutatnak. Mindkét nem esetében erős pozitív korrelációt találtunk a DAS és a Kapcsolati Elégedettség Skála, a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív Feminitás skálája és a TCI-140 Önirányítottság és Együttműködés dimenziói között, míg erős negatív együtt járást a szexuális elégedetlenséggel és mérsékelt negatív korrelációt a TCI-140 Ártalomkerülés faktorával.

Mindazonáltal az eredmények interpretálásánál nagyon fontosnak tartjuk figyelembe venni jelen tanulmány korlátait. A kényelmi mintavétel jelentős mértékben befolyásolhatta az eredményeket, valamint nem állnak rendelkezésre adatok klinikai mintán és aktuálisan krízisben lévő párok mintáján. Az adatfelvétel során problémát jelentett, hogy mind a DAS, mind az Index of Sexual Satisfaction skála intim kérdéseket tartalmaz, melyekre a válaszadást sok esetben megtagadták a résztvevők. Érdemes hangsúlyozni, hogy a mérőeszköz factorszerkezete vitatható, de mivel a tesztforgalmazó hozzájárulása nélkül nincsen lehetőségünk továbbfejlesztésre, tételekkel történő kiegészítésre és elhagyásra, így a meglévő változattal kell dolgoznunk. Úgy gondoljuk, hogy az ESEM megközelítés adekvátnak tűnik, hiszen a különböző skálákhoz tartozó tételektől nem várható el maradéktalanul, hogy ne adjanak keresztöltéseket, így a jövőben az ESEM megközelítést javasoljuk az elemzésekre.

Összességében a megerősítő faktorelemzés eredményei és a kérdőív belső konzisztenciamutatói megerősítették, hogy a Diádikus Alkalmazkodás Skála hazai mintán az eredetivel megegyező négyfaktoros szerkezettel és megfelelő pszichometriai mutatókkal

rendelkezik, lehetőséget biztosítva ezáltal a kapcsolati minőség mérésére – a kutatásban és a gyakorlatban egyaránt. A mérőeszközzel végzett további hazai kutatások hozzájárul-

nának egy stabil faktorszerkezet létrehozásához és a módszer rövidített változatának kidolgozásához.

SUMMARY

PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE HUNGARIAN VERSION OF THE DYADIC ADJUSTMENT SCALE

Background and aims: The Dyadic Adjustment Scale (DAS), developed by Spanier in 1976, is a 32 items self-report instrument measuring relationship quality. The purpose of this study is to evaluate the psychometric properties of the Dyadic Adjustment Scale in the Hungarian context. *Methods:* Analyses were based on data from a cross-sectional questionnaire study of 436 couples whose relationship existed for a period of at least six months. Sociodemographic data as well as Dyadic Adjustment Scale were assessed together with Relationship Assessment Scale (RAS), Bem Sex Role Inventory (BSRI), Temperament and Character Inventory, brief 140-item version (TCI-140), and Index of Sexual Satisfaction (ISS). *Results:* The confirmatory factor analysis (CFA) of the total sample showed a four-factor structure that corresponds to the original scale. Internal consistencies of the subscales are ranging between 0,57 and 0,88 for men and between 0,62 and 0,88 for women. Cronbach's alphas of the DAS main scale are 0,93 for men and 0,94 for women. The Dyadic Adjustment Scale showed significant positive associations with relationship satisfaction measured by the RAS; as well as with the Masculinity and the Femininity subscales of the BSRI; and the Reward Dependence, the Self-Directedness, and the Cooperativeness scales of the TCI-140. Also, significant negative correlations were found between the DAS and sexual dissatisfaction assessed by the ISS. *Discussion:* Our findings indicate that the four-factor structure of the DAS is a valid and reliable instrument for the Hungarian population.

Keywords: Dyadic Adjustment Scale, relationship satisfaction, psychometrics properties

IRODALOM

- AMATO, P. R., PREVITI, D. (2003): People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24(5), 602–626.
- ANTILL, J. K. (1983): Sex role complementarity versus similarity in married couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), 145–155.
- ANTILL, J. K., COTTON, S. (1982): Spanier's Dyadic Adjustment Scale: Some confirmatory analyses. *Australian Psychologist*, 17(2), 181–189.
- ARSENEAULT, J. E., BOUCHARD, G. (2005): Length of union as a moderator of the relationship between personality and dyadic adjustment. *Personality and Individual Differences*, 39(8), 1407–1417.

- BAILLARGEON, J., DUBOIS, G., MARINEAU, R. (1986): Traduction française de l'Échelle d'ajustement dyadique. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 18(1), 25–34.
- BEM, S. L. (1974): The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155–162.
- BOOTH, T., HUGHES, D. J. (2014): Exploratory structural equation modeling of personality data. *Assessment*, 21(3), 260–271.
- BRADBURY, T. N., FINCHAM, F. D., BEACH, S. R. H. (2000): Research on the nature and determinants of marital satisfaction: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 62, 964–980.
- BUSBY, D. M., CHRISTENSEN, C., CRANE, D. R., LARSON, J. H. (1995): A revision of the Dyadic Adjustment Scale for use with distressed and nondistressed couples: Construct hierarchy and multidimensional scales. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21(3), 289–308.
- BYERS, S. (2005): Relationship satisfaction and sexual satisfaction: A longitudinal study of individuals in long-term relationships. *Journal of Sex Research*, 42(2), 113–118.
- CANO-PROUS, A., MARTÍN-LANAS, R., MOYÁ-QUEREJETA, J., BEUNZA-NUIN, M. I., LAHORTIGARAMOS, F., GARCÍA-GRANERO, M. (2014): Psychometric properties of a Spanish version of the Dyadic Adjustment Scale. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 14(2), 137–144.
- CHIARA, G., EVA, G., ELISA, M., LUCA, R., PIERA, B. (2014): Psychometrical Properties of the Dyadic Adjustment Scale for Measurement of Marital Quality with Italian Couples. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 127, 499–503.
- CHRISTENSEN, A., ATKINS, D. C., BERNS, S., WHEELER, J., BAUCOM, D. H., SIMPSON, L. E. (2004): Traditional versus integrative behavioral couple therapy for significantly and chronically distressed married couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(2), 176–191.
- COHEN, J. (1992): A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159.
- CRANE, D. R., BUSBY, D. M., LARSON, J. H. (1991): A factor analysis of the Dyadic Adjustment Scale with distressed and nondistressed couples. *American Journal of Family Therapy*, 19(1), 60–66.
- CUENCA, M. L., GRAÑA, J. L., PEÑA, M. E., ANDREU, J. M. (2013): Psychometric properties of the Dyadic Adjustment Scale (DAS) in a community sample of couples. *Psicothema*, 25(4), 536–541.
- CUPACH, M. E., COMSTOCK, J. (1990): Satisfaction with sexual communication in marriage: Links to sexual satisfaction and dyadic adjustment. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7(2), 179–186.
- DASPE, M. È., SABOURIN, S., PÉLOQUIN, K., LUSSIER, Y., WRIGHT, J. (2013): Curvilinear associations between neuroticism and dyadic adjustment in treatment-seeking couples. *Journal of Family Psychology*, 27(2), 232–241.
- DINKEL, A., BALCK, F. (2006): Psychometrische Analyse der deutschen Dyadic Adjustment Scale. *Zeitschrift für Psychologie*, 214(1), 1–9.
- DONNELLAN, M. B., CONGER, R. D., BRYANT, C. M. (2004): The big five and enduring marriages. *Journal of Research in Personality*, 38(5), 481–504.

- EDWARDS, J. N., BOOTH, A. (1994): Sexuality, marriage, and well-being: The middle years. In: ROSSI, A. S. (eds): *Sexuality across the life course*. The University of Chicago Press, Chicago, IL. 223–260.
- FIFE, B. L., WEAVER, M. T., COOK, W. L., STUMP, T. T. (2013): Partner interdependence and coping with life-threatening illness: The impact on dyadic adjustment. *Journal of Family Psychology*, 27(5), 702–711.
- FIŞILOĞLU, H., DEMİR, A. (2000): Applicability of the Dyadic Adjustment Scale for measurement of marital quality with Turkish couples. *European Journal of Psychological Assessment*, 16(3), 214–218.
- GALHARDO, A., CUNHA, M., PINTO-GOUVEIA, J., MATOS, M. (2013): The mediator role of emotion regulation processes on infertility-related stress. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 20(4), 497–504.
- GENTILI, P., CONTRERAS, L., CASSANITI, M., D'ARISTA, F. (2002): La Dyadic Adjustment Scale: Una misura dell'adattamento di coppia. *Minerva Psichiatrica*, 43(2), 107–116.
- GOMEZ, R., LEAL, I. (2008): Ajustamento conjugal: características psicométricas da versão portuguesa da Dyadic Adjustment Scale [Marital adjustment: Psychometric characteristics of the Portuguese version of the Dyadic Adjustment Scale], *Análise Psicológica*, 26(4), 625–638.
- GRAHAM, J. M., DIEBELS, K. J., BARNOW, Z. B. (2011): The reliability of relationship satisfaction: A reliability generalization meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 25(1), 39–48.
- GRAHAM, J. M., LIU, Y. J., JEZIORSKI, J. L. (2006): The Dyadic Adjustment Scale: A reliability generalization meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 701–717.
- HELLER, D., WATSON, D., ILES, R. (2004): The role of person versus situation in life satisfaction: A critical examination. *Psychological Bulletin*, 130(4), 574–600.
- HENDRICK, S. S. (1988): A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and Family*, 50(1), 93–98.
- HU, L. T., BENTLER, P. M. (1999): Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55.
- HUDSON, W. W., HARRISON, D. F., CROSSCUP, P. C. (1981): A short-form scale to measure sexual discord in dyadic relationships. *Journal of Sex Research*, 17(2), 157–174.
- HUNSLEY, J., BEST, M., LEFEBVRE, M., VITO, D. (2001): The seven-item short form of the Dyadic Adjustment Scale: Further evidence for construct validity. *American Journal of Family Therapy*, 29(4), 325–335.
- JACOBSON, N. S., FOLLETTE, W. C., REVENSTORF, D., BAUCOM, D. H., HAHLWEG, K., MARGOLIN, G. (1984): Variability in outcome and clinical significance of behavioral marital therapy: A re-analysis of outcome data. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52(4), 497–504.
- KARNEY, B. R., BRADBURY, T. N. (1995): The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin*, 118, 3–34.
- KARNEY, B. R., BRADBURY, T. N. (1997): Neuroticism, marital interaction, and the trajectory of marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 1075–1092.

- KARNEY, B. R. BRADBURY, T. N. (2005): Contextual influences on marriage. Implications for policy and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 14(4), 171–174.
- KAZAK, A. E., JARMAS, A., SNITZER, L. (1988): The assessment of marital satisfaction: An evaluation of the Dyadic Adjustment Scale. *Journal of Family Psychology*, 2(1), 82–91.
- KIECOLT-GLASER, J. K., LOVING, T. J., STOWELL, J. R., MALARKEY, W. B., LEMESHOW, S., DICKINSON, S. L., GLASER, L. (2005): Hostile marital interactions, proinflammatory cytokine production, and wound healing. *Archives of General Psychiatry*, 62(12), 1377–1384.
- KIECOLT-GLASER, J. K., NEWTON, T. L. (2001): Marriage and health: His and hers. *Psychological Bulletin*, 127(4), 472–503.
- KLINE, R. B. (1998): Principles and practice of structural equation modeling. Guilford Press, NY, USA.
- KURDEK, L. A. (1992): Dimensionality of the Dyadic Adjustment Scale: Evidence from heterosexual and homosexual couples. *Journal of Family Psychology*, 6(1), 22–35.
- KURDEK, L. A. (1998): The nature and predictors of the trajectory of change in marital quality over the first 4 years of marriage for first-married husbands and wives. *Journal of Family Psychology*, 12, 494–510.
- LAMKE, L., SOLLIE, D. L., DURBIN, R. G., FITZPATRICK, J. A. (1994): Masculinity, femininity, and relationship satisfaction: The mediating role of interpersonal competence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11(4), 535–554.
- LANGIS, J., SABOURIN, S., LUSSIER, Y., MATHIEU, M. (1994): Masculinity, Femininity, and Marital Satisfaction: An Examination of Theoretical Models. *Journal of Personality*, 62(3), 393–414.
- LAVEE, Y., BEN-ARI, A. (2004): Emotional expression and neuroticism: Do they predict marital quality? *Journal of Family Psychology*, 18(4), 620–627.
- LEE, M.-S., KIM, Z.-S. (1996): A preliminary study on the standardization of the Korean Dyadic Adjustment Scale. *Korean Journal of Clinical Psychology*, 15(1), 129–140.
- LEVENSON, R. W., CARSTENSEN, L. L., GOTTMAN, J. M. (1993): Long-term marriage: Age, gender, and satisfaction. *Psychology and Aging*, 8, 301–313.
- LOCKE, H. J. (1951): Predicting Adjustment in Marriage: A Comparison of a Divorced and a Happily Married Group. Henry Holt, New York.
- LOCKE, H. J., WALLACE, K. M. (1959): Short marital – adjustment and prediction test: Their reliability and validity. *Marriage and Family Living*, 21(3), 251–255.
- MALOUFF, J. M., THORSTEINSSON, E. B., SCHUTTE, N. S., BHULLAR, N., ROOKE, S. E. (2010): The Five-factor model of personality and relationship satisfaction of intimate partners: A meta-analysis. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 124–127.
- MARSH, H. W., BALLA, J. R., McDONALD, R. P. (1988): Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103(3), 391–410.
- MARSH, H. W., MORIN, A. J. S., PARKER, P. D., KAUR, G. (2014): Exploratory Structural Equation Modeling: An Integration of the Best Features of Exploratory and Confirmatory Factor Analysis. *Annual Review of Clinical Psychology*, 10, 85–110.

- MARTOS, T., SALLAY, V., SZABÓ T., LAKATOS, CS., TÓTH-VAJNA, R. (2014): A Kapcsolati Elégedettség Skála magyar változatának (RAS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 245–258.
- MCLEOD, J. D. (1994): Anxiety disorders and marital quality. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 767–776.
- NEYER, F. J., VOIGT, D. (2004): Personality and social network effects on romantic relationship: a dyadic approach. *European Journal of Personality*, 18(4), 279–299.
- NORTON, R. (1983): Measuring marital quality: A critical look at the dependent variable. *Journal of Marriage and the Family*, 45(1), 141–145.
- NORUP, D. A., ELKLIT, A. (2013): Post-traumatic stress disorder in partners of people with epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 27(1), 225–232.
- PRIGERSON, H. G., MACIEJEWSKI, P. K., ROSENHECK, R. A. (1999): The effects of marital dissolution and marital quality on health and health services use among women. *Medical Care*, 37(9), 858–873.
- PROULX, C., HELMS, H., BUEHLER, C. (2007): Marital quality and personal well-being: A Meta-Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 576–593.
- REIS, H. T., COLLINS, W. A., BERSCHIED, E. (2000): The relationship context of human behavior and development. *Psychological Bulletin*, 126(6), 844–872.
- ROBBINS, M. L., MEHL, M. R., SMITH, H. L., WEIHS, K. L. (2013): Linguistic indicators of patient, couple, and family adjustment following breast cancer. *Psychooncology*, 22(7), 1501–1508.
- ROBINS, R. W., CASPI, A., MOFFITT, T. E. (2000): Two personalities, one relationship: Both partners' Personality traits shape the quality of their relationship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(2), 251–259.
- ROTH-ROEMER, S., KURPIUS, S. E. R. (1996): Beyond marital status: An examination of marital quality and well-being among women with rheumatoid arthritis. *Women's Health: Research on Gender, Behavior, and Policy*, 2, 195–205.
- RYCHIK, J., DONAGHUE, D. D., LEVY, S., FAJARDO, C., COMBS, J., ZHANG, X., SZVAST, A., DIAMOND, G. S. (2013): Maternal psychological stress after prenatal diagnosis of congenital heart disease. *The Journal of Pediatrics*, 162(2), 302–307.
- SABOURIN, S., VALOIS, P., LUSSIER, Y. (2005): Development and validation of a brief version of the Dyadic Adjustment Scale with a nonparametric item analysis model. *Psychological Assessment*, 17(1), 15–27.
- SANTTILA, P., WAGER, I., WITTING, K., HARLAAR, N., JERN, P., JOHANSSON, A., VARJONEN, M., SANDNABBA, N. K. (2008): Discrepancies between sexual desire and sexual activity: Gender differences and associations with relationship satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 34(1), 31–44.
- SHARPLEY, C. F., CROSS, D. G. (1982): A psychometric evaluation of the Spanier Dyadic Adjustment Scale. *Journal of Marriage and the Family*, 44(3), 739–741.
- SHEK, D. T. L. (1995): The Chinese version of the Dyadic Adjustment Scale: Does language make a difference? *Journal of Clinical Psychology*, 51(6), 802–811.

- SHEK, D. T. L., CHEUNG, C. K. (2008): Dimensionality of the Chinese Dyadic Adjustment Scale Based on Confirmatory Factor Analyses. *Social Indicators Research*, 86(2), 201–212.
- SOUTH, S. C., KRUEGER, R. F., IACONO, W. G. (2009): Factorial invariance of the Dyadic Adjustment Scale across gender. *Psychological Assessment*, 21(4), 622–628.
- SPANIER, G. B. (1976): Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and Family*, 38(1), 15–28.
- SPANIER, G. B. (1988): Assessing the strengths of the Dyadic Adjustment Scale. *Journal of Family Psychology*, 2(1), 92–94.
- SPANIER, G. B., THOMPSON, L. (1982): A confirmatory analysis of the Dyadic Adjustment Scale. *Journal of Marriage and Family*, 44(3), 731–738.
- STEINER-PAPPALARDO, N. L., GURUNG, R. A. R. (2002): The femininity effect: Relationship quality, sex, gender, attachment, an significant-other concepts. *Personal Relationships*, 9(3), 313–325.
- STUTZER, A., FREY, B. S. (2006): Does marriage make people happy or, do happy people get married? *The Journal of Socio-Economics*, 35, 326–347.
- TWENGE, J. M., CAMPBELL, W. K., FOSTER, C. A. (2003): Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 574–583.
- VAN DEN BROECK, U., MEULEMAN, C., TOMASSETTI, C., D’HOORE, A., WOLTHUIS, A., VAN CLEYNENBREUGEL, B., VERGOTE, I., ENZLIN, P., D’HOOGHE, T. (2013): Effect of laparoscopic surgery for moderate and severe endometriosis on depression, relationship satisfaction and sexual functioning: Comparison of patients with and without bowel resection. *Human Reproduction*, 28(9), 2389–2397.
- VANDELEUR, C. L., FENTON, B. T., FERRERO, F., PREISIG, M. (2003): Construct validity of the French version of the Dyadic Adjustment Scale. *Swiss Journal of Psychology*, 62(3), 167–175.
- VARGHESE, D., SCOTT, J. G., BOR, W., WILLIAMS, G. M., NAJMAN, J. M., MCGRATH, J. J. (2013): The association between adult attachment style and delusional-like experiences in a community sample of women. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 201(6), 525–529.
- WALKER, L. M., HAMPTON, A. J., WASSERSUG, R. J., THOMAS, B. C., ROBINSON, J. W. (2013): Androgen deprivation therapy and maintenance of intimacy: A randomized controlled pilot study of an educational intervention for patients and their partners. *Contemporary Clinical Trials*, 34(2), 227–231.
- WHISMAN, M. A. (2001): The association between depression and marital dissatisfaction. In: BEACH, S.R.H. (ed): *Marital and family processes in depression: A scientific foundation for clinical practice*. American Psychological Association, Washington, DC, USA. 3–24.
- WILSON, C. M., OSWALD, A. J. (2005): *How does marriage affect physical and psychological health? A survey of the longitudinal evidence*. Institute for the Study of Labor, Bonn, Germany. Discussion Paper No.1619 <http://ftp.iza.org/dp1619.pdf>
- YOO, H., BARTLE-HARING, S., DAY, R., GANGAMMA, R. (2014): Couple communication, emotional and sexual intimacy, and relationship satisfaction. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 40(4), 275–293.

- YOUNGBLUT, J. M., BROOTEN, D., MENZIES, V. (2006): Psychometric properties of Spanish versions of the FACES II and Dyadic Adjustment Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 14(3), 181–189.
- ZOHAR, A. H., CLONINGER, C. R. (2011): The psychometric properties of the TCI-140 in Hebrew. *European Journal of Psychological Assessment*, 27(2), 73–80.

MELLÉKLET

1. melléklet. A DAS skáláinak korrelációi a férfiak és a nők mintáján (az összetartozó párok közötti korrelációs értékeket szürkével jelöltük)

		Nők N=426					Férfiak N=426				
		Diádikus konszenzus	Diádikus elégedettség	Diádikus kohézió	Érzelmek kifejezése	DAS	Diádikus konszenzus	Diádikus elégedettség	Diádikus kohézió	Érzelmek kifejezése	DAS
Nők	Diádikus Konszenzus	-	0,726**	0,607**	0,659**	0,921**	0,782**	0,608**	0,527**	0,531**	0,768**
	Diádikus Elégedettség		-	0,627**	0,684**	0,907**	0,612**	0,768**	0,516**	0,568**	0,749**
	Diádikus Kohézió			-	0,533**	0,773**	0,539**	0,552**	0,715**	0,484**	0,663**
	Érzelmek kifejezése				-	0,775**	0,539**	0,564**	0,477**	0,673**	0,642**
	DAS					-	0,747**	0,732**	0,627**	0,635**	0,833**
Férfiak	Diádikus Konszenzus						-	0,655**	0,565**	0,617**	0,907**
	Diádikus Elégedettség							-	0,579**	0,643**	0,877**
	Diádikus Kohézió								-	0,537**	0,750**
	Érzelmek kifejezése									-	0,759**
	DAS										-

**p<0,001

A TÖBBDIMENZIÓS INTEROCEPTÍV TUDATOSSÁG SKÁLA HAZAI ADAPTÁCIÓJA

JÁRAI Róbert
jarai.robort@pte.hu

CSÓKÁSI Krisztina – BÜKI Szabina – HENT Cecília Csilla
Pécsi Tudományegyetem BTK, Pszichológiai Intézet

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Az interoceptív tudatosság az egészségpszichológiai kutatások egyik fontos fogalma. Elmondható, hogy összefüggésbe hozható a mentális és pszichés jólléttel. A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála magyar változatának kialakításával lehetőség nyílik a testi tudatosság ezen fajtájának kérdőíves vizsgálatára. A skála magyar változatában hat faktort különítettünk el: észlelés, figyelem, érzelemreguláció, önszabályozás, monitorozás, bizalom. *Módszer:* a konfirmatív elemzéshez felhasznált mintában összesen 334 fő vett részt. Átlagéletkoruk $30,51 \pm 9,89$ év volt. A kérdőív validitásának vizsgálatához egy 127 főből álló mintát választottunk, ahol a résztvevők átlagéletkora $24,9 \pm 7,6$ év volt. Az érvényességvizsgálathoz a Testi Tudatosság Kérdőívet (BAQ) és a Pozitív és Negatív Affektivitás Skálát (PANAS) használtuk. *Eredmények:* Az Interoceptív Tudatosság Skála magyar változatában a hat faktor jó illeszkedést mutat ($\chi^2(155) = 371,058$; $p < 0,05$; $\chi^2/df = 2,394$; CFI = 0,924; TLI = 0,907; RMSEA = 0,065). *Következtetések:* A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála hazai adaptációja során egy széles körben használható kérdőívet kaptunk, mely alkalmas mérőeszköz a testtudatosság interoceptív folyamatainak vizsgálatára.

Kulcsszavak: testi tudatosság, interoceptív tudatosság, konfirmatív faktoranalízis

BEVEZETŐ

A tudatosság fogalma számos tudományterület képviselői által ismert és alkalmazott terminus. Mindazonáltal a különböző diszciplínák egymástól igencsak eltérő jelentést tulajdonítanak neki. Kizárólag a pszichológiai értelemben vett tudatosságra szorítkozva sem adható azonban egyetlen pontos meghatározás. Elkülönítendő egymástól

ugyanis a tudatosság, mint az az állapot, amikor a szervezet észlelni képes magát és a környezetét (consciousness), illetve a tudatosság, mint beszámoló-képesség (awareness). Mi több, az utóbbi évek szakirodalmában ennek különböző szintjeiről, típusairól számolnak be. Így az önmagunkra irányuló figyelem fókusza alapján beszélhetünk érzelmi, testi vagy akár interoceptív tudatosságról is. Az érzelmi tudatosság (emotional

awareness) tulajdonképpen az érzelmi differenciáltság szintjére vonatkozik, és magába foglalja ugyan az érzelmekhez kapcsolódó testérzetek és testi aktivizációk tudatosságát, de magasabb szinten az egyszerű és összetett érzelmek tudatosságának mértékében nyilvánul meg (Lane és Schwartz, 1987). A test-tudatosság (body awareness) alapvetően a test belsejéből származó érzetekre való odafigyelést és ezek tudatosságát, valamint a testi folyamatokban bekövetkező változások észrevételét jelenti (Mehling et al., 2011). Ez azonban kiegészül a testről a vizuális csatornákon érkező információval és ennek észlelésével, azaz a testképpel, amely illetéknéppen nem más, mint a testi tudatosság exteroceptív aspektusa (Mehling et al., 2009). A szűkebb értelemben vett testtudatosság tehát a propriocepció és az interocepció folyamatainak tudatosításában ragadható meg. Az előbbi az izmok feszülésének, az ízületek helyzetének, illetve a testtartás, a mozgás és az egyensúly tudatos észlelésére vonatkozik (Mehling et al., 2009). Míg az interoceptív tudatosság (IT) az olyan belső testi érzetek tudatos észlelésére utal, amelyek a fiziológias állapot érzékeléséhez járulnak hozzá (Mehling et al., 2012). A tudatosság fentebb ismertetett fajtái természetesen nem függetlenek egymástól, így például az IT pozitív együttjárást mutat az érzelmi tudatossággal (Herbert et al., 2011).

Az előzőekből következően mind a test-tudatosság, mind az interoceptív tudatosság szorosan összefügg a fizikai és a pszichés egészségi állapottal. A fokozott testi tudatosság maladaptív jellegét bizonyítják azok a vizsgálatok, melyek a súlyosabb szorongásos és hypochondriázisos tünetekkel, illetve megnövekedett fájdalomérzettel hozzák összefüggésbe. Mindezek feltehetően a szomatikus tünetek intenzívebb monitorozásá-

val, valamint az ezekhez kapcsolódó ruminációval és katasztrofizációval magyarázhatóak (Mehling et al., 2011). Ugyanígy kapcsolatba hozható az evészavarokkal is, mivel valószínűleg mediálja a szelfobjektifikáció evési attitűdökre gyakorolt hatását (Daubemier, 2005). Mindazonáltal, számos olyan kutatási eredmény ismert, melyek a testi tudatosság jótékony hatását támasztják alá, tekintettel arra, hogy elősegítheti többek között a különböző krónikus állapotokkal való adaptív megküzdést (pl. Christensen et al., 1996; Eriksson et al., 2007; Mehling et al., 2005). Ennek megfelelően egyre gyakrabban alkalmaznak olyan terápiás technikákat pszichiátriai (pl. Catalan-Matamoros et al., 2011; Gyllensten et al., 2009; Hedlund és Gyllensten, 2010) és szomatikus (pl. Eriksson et al., 2007; Gard, 2005; Malmgren-Olsson és Bränholm, 2002) kórképekben egyaránt, melyek célja a testi tudatosság növelése (pl. Basic Body Awareness Therapy). Jóllehet, az ezekkel kapcsolatos hatékonyságvizsgálatok eredményei meglehetősen változatosak. Az IT korrelátumait illetően következetesebbnek tűnik a szakirodalom. Csökkent mértéke együtt jár az alexithymiával (Herbert et al., 2011), a depresszív tünetek nagyobb számával klinikai (Furman et al., 2013) és egészséges (Pollatos et al., 2009) mintán egyaránt, de megfigyelhető anorexia nervosa betegeknel (Pollatos et al., 2008), valamint elhízottaknál is (Herbert és Pollatos, 2014). A fizikai tünetek közül érdemes kiemelni a fájdalomérzetet, mellyel negatív kapcsolatot mutat, tudniillik az alacsonyabb szintű interoceptív tudatosság magasabb fájdalomküszöböt és nagyobb mértékű toleranciát valószínűsít (Pollatos et al., 2012). Természetesen az IT kapcsán is felmerült, hogy bizonyos terápiás eljárások, mint a meditáció, a jóga vagy a mindfulness, alkalmasak az IT

növelésére. Ennek tudományos bizonyítása azonban inkább ellentmondásos vagy részleges eredményekre vezetett eddig (pl. Daubenmier et al., 2013; Khalsa et al., 2008).

Az interoceptív tudatosságra való hajlamot legtöbbször a pulzusérzékelés módszerével (heartbeat perception) mérik (Schandry, 1981). Ennek lényege, hogy három, előre meghatározott időintervallumban (20–55 mp), melyek teljes terjedelme 105 mp, a vizsgálati személynek úgy kell számolni a pulzusát, hogy nem teszi sem a csuklójára, sem a nyaki ütőerére a kezét. Mindeközben objektív mérőeszközökkel mérik a tényleges szívfrekvenciát. A két érték hányadosából $(1/3\Sigma[(1-|\text{valódi pulzus} - \text{észlelt pulzus}|/\text{valódi pulzus}])$ lehet meghatározni a vizsgálati személy interoceptív tudatosságra való hajlamát (Ainley és Tsakiris, 2013).

Azonban egészen a közelmúltig nem állt rendelkezésre olyan kérdőív, mely több dimenzió segítségével tudná az interoceptív tudatosságra való hajlamot megbízhatóan és érvényesen mérni.

A Multidimensional Assessment of Interoceptive Awareness (MAIA) kérdőív

A Mehling és munkatársai által 2012-ben kidolgozott eredeti kérdőív 32 állítást foglal magába. Ezek között 27 egyenes és 5 fordított tétel található. A válaszadás során 6-fokú Likert-skálán kell megjelölni, hogy a kitöltő milyen gyakran tapasztalta az adott jelenséget (0 = soha, 5 = mindig). A magasabb pontszámok tehát fokozottabb testtudatosságra utalnak. A tételek 8 faktorba rendeződnek, melyek 5 fő dimenzióba sorolhatók. Ezek a következők:

1. Testi érzetek tudatossága: A dimenzió arra vonatkozik, hogy képesek vagyunk-e a testi folyamatokban bekövetkező változás

észlelésére. Ezek a változások egyaránt lehetnek pozitívak, semlegesek vagy negatívak. Az ide tartozó 4 tétel tehát pusztán a testi érzetekre való odafigyelést, ezek észrevételét méri, függetlenül attól, hogy valaki ezt aktívan vagy passzívan teszi-e.

2. Testi érzésekre adott érzelmi és figyelmi válaszok: Ez a dimenzió összefügg az előzővel, hiszen amint tudatosul egy testi érzet, arra rendszerint reagálunk valamilyen érzelmi vagy kognitív válasszal. Ennek megfelelően a dimenzió két faktorra oszlik: *Zavartalan-ságra* és *Figyelembevételre*, melyekbe 3-3 tétel sorolódik. Az előbbi arra utal, hogy a kitöltő fájdalom- vagy diszkomfortérzés esetén érzelmi distressz-szel vagy aggodalmaskodással reagál-e. Az utóbbi pedig azt jelzi, hogy mennyire hajlamos figyelmen kívül hagyni, mellőzni ezeket a jelzéseket, azaz mennyire tartja távol magától ezeket a negatív testi érzeteket.

3. Figyelemszabályozási kapacitás: A dimenzió 7 tétele azt méri, hogy a kitöltő mennyire képes a figyelmét bizonyos testi érzetekre irányítani, és ezt fenntartani, az általa tapasztalt számos inger ellenére.

4. A test-lélek integritás tudatossága: A dimenzió a testi tudatosság magasabb, fejlettebb szintjeihez való hozzáférést méri, mely több aspektussal is rendelkezik. Ennek megfelelően a következő faktorok alkotják: *Érzelmi tudatosság* (5 tétel), *Önszabályozás* (4 tétel) és a *Testi érzetek követése* (3 tétel). Az *Érzelmi tudatosság* azt tükrözi, hogy a kitöltő mennyire van tudatában a testi érzetei és az érzelmi állapotai közötti kapcsolatnak. Azaz mennyire jellemző rá annak tudatosítása, hogy bizonyos testi érzetei az aktuális érzelmi állapotának a következményei. Az *Önszabályozás* ebben a szemléleti keretben arra utal, hogy valaki mennyire képes a testi érzetek által kiváltott érzelmi

választ, nevezetesen a megélt pszichés distresszt és ezzel együtt a viselkedését szabályozni. A harmadik faktorba, a *Testi érzetek követésébe* pedig olyan tételek tartoznak, melyek azt mérik, hogy a kitöltő milyen mértékben éli meg a testi, az érzelmi és a mentális folyamatok szoros összekapcsolódását, egységét, és mennyire hallgat a testére.

5. *A testi érzésekbe vetett bizalom*: A koncepció arra vonatkozik, hogy testünket egy biztonságot nyújtó, kellemes és megbízható helynek érezzük-e. A dimenzió egyúttal azt is magába foglalja, hogy mennyire tartjuk fontosnak és hasznosnak a testünk jelzéseit.

Jelen vizsgálat célja tehát a fentebb részletesen bemutatott Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála (MAIA) magyar változatának elkészítése, pszichometriai vizsgálata és kérdőíves validálása volt.

MÓDSZEREK

Résztevők

A skála konfirmatív faktoranalíziséhez (1. minta) és validálásához (2. minta) két független mintát vizsgáltunk 2013 ősze és 2014 tavasza között. A kérdőívek kitöltése mindkét esetben önkéntes és anonim módon történt. A kérdőíveket online juttattuk el a vizsgálatba bevont személyekhez. Az adatok elemzéséből kizártuk a hiányosan kitöltött kérdőíveket. Az ilyen módon előállt minták adatait az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. A vizsgált minták leíró adatai

	N	Életkor M \pm SD	Nők aránya
1. minta	334	30,51 \pm 9,89	71%
2. minta	127	24,9 \pm 7,6	51%

Eszközök

A MAIA kérdőív eredeti állításainak fordítása kétnyelvű szakfordítóval történt. Ezt követően a lefordított itemeket egy független szaknyelvi lektor összevetette az eredeti szövegezéssel. Az így kapott magyar nyelvű állításokból állt össze a kérdőív végső változata (ld. 1. melléklet).

A vizsgálatban alkalmazott tesztbatteria tartalmazta emellett a Pozitív és Negatív Affektivitás Skálát, valamint a Testi Tudatosság Kérdőívet, illetve a vizsgálati személyek alapvető szociodemográfiai adataira vonatkozó kérdéseket.

Testi Tudatosság Kérdőív

(Body Awareness Questionnaire, BAQ)

Az eredeti testtudatosság kérdőívet (Shields et al., 1989) azzal a céllal hozták létre, hogy mérhetővé tegyék a fiziológiás testi folyamatokra vonatkozó szelektív figyelem mértékét. A kérdőív tételei azt mérik fel, hogy a kitöltő mennyire képes érzelmi és egyéb más szomatikus reakcióiktól függetlenül észlelni a test cirkadián működését (pl. ha eszem valamit, szinte érzem, ahogy az energiaszintem változik), vagy a testi folyamatokból különböző predikciók tételére (pl. már előre tudom azt, hogy mikor lesznek influenzás). Következésképpen, a testi tudatosság úgy konceptualizálódik, mint a szomatikus jelzésekre és állapotokra irányuló monitorozási tendencia és szenzitivitás, valamint ennek tudatosításának hajlama (Ginzburg et al., 2014). Jól látható, hogy ennek a kérdőívnek a megalkotása során inkább egyfajta észlelési képességnek definiálják a testtudatosságot, szemben az interoceptív tudatossággal, ahol a testi folyamatok feletti kontroll érzésében magasabb szintű képességek birtokába kerülünk. A kérdőív 18 állítást tartalmaz, melyek

mentén 5-fokú Likert-skálán kell jellemeznie magát a kitöltőnek. A tételek 4 faktorba rendeződnek:

1. a testi folyamatokban bekövetkező változások észlelése,
2. a testi reakciók bejósolása,
3. az alvás-ébrenlét ciklusa,
4. a betegségek megjelenése.

A mérőeszköz hazai vizsgálati mintán is jó pszichometriai mutatókkal rendelkezik (Rózsa és Kő, 2007).

*Pozitív és Negatív Affektivitás Skála
(Positive and Negative Affectivity Schedule,
PANAS)*

Watson és munkatársai (1988) az érzelmi és hangulati állapotok vizsgálatára alakították ki a 20 tételes kérdőívet. A szerzők egymástól viszonylag független dimenzióknak tekintik a pozitív és a negatív érzelmi állapotokat, így a mérőeszköz 10 pozitív és 10 negatív érzelmi állapotot jelölő tételt tartalmaz, melyeket 5-fokú Likert-skálán kell megítélni. A módszer egyaránt alkalmas az állapot- és a vonásszerű hangulat felmérésére. Jelen vizsgálatban azonban csak az aktuális érzelmi állapotra vonatkozó részt használtuk. Az eredeti szerzők vizsgálatai szerint a kérdőív megfelelő pszichometriai jellemzőkkel bír, illetve a pozitív és negatív affektivitást mérő skálák egymástól függetlennek bizonyultak (Watson et al., 1988). A hazai alkalmazása során nyert adatok megerősítik a mérőeszköz megbízhatóságát és érvényességét (Rózsa et al., 2008).

Az elemzések az IBM SPSS 22-es programcsomagjával, valamint az AMOS 20-as verziójával készültek. Jelen tanulmányban a kérdőív struktúráját ellenőrző konfirmatív faktoranalízisre és a validitás vizsgálatára vonatkozó eredmények kerülnek ismertetésre.

EREDMÉNYEK

Konfirmatív faktoranalízis

Az eredeti kérdőíven végzett konfirmatív faktoranalízis eredményei azt mutatják, hogy a 8 faktoros modell gyengén illeszkedik a vizsgált magyar minta adataira, ezért az illeszkedésmutatók javítása céljából 2 faktort kivettünk (zavartalanság, illetve figyelembe vétel), valamint eltávolítottunk néhány, nagy hibavariancia-értékkel rendelkező itemet (11., 13., 18., 19., 23.). A megmaradt tételeken végzett ismételt elemzés az 1. ábrán bemutatott faktorstruktúrát eredményezte, melynek illeszkedésmutatói a következők:

$$\chi^2(155) = 371,058; p < 0,05$$

$$\chi^2/df = 2,394$$

$$CFI = 0,924$$

$$TLI = 0,907$$

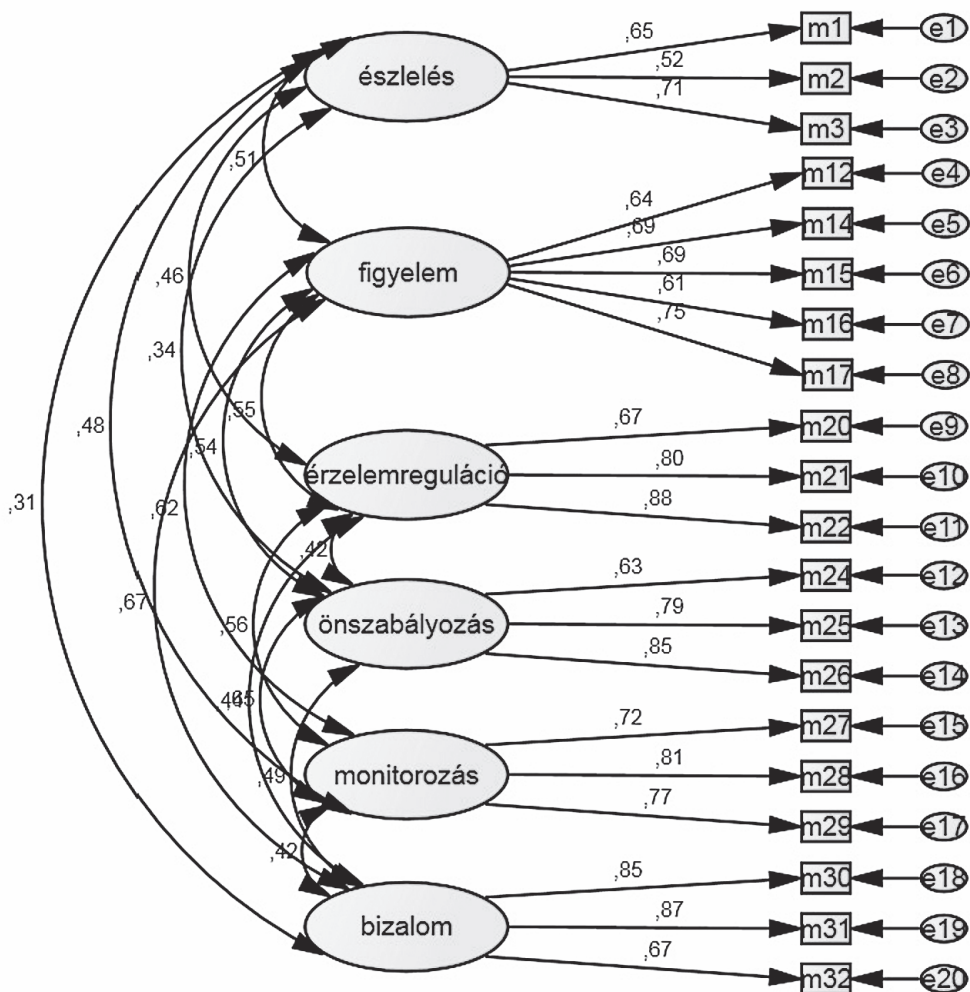
$$RMSEA = 0,065$$

Az 1. ábrán az egyes itemek standardizált regressziós súlyát (β érték) is feltüntettük. Minden regressziós súly érték szignifikáns ($p < 0,001$).

A konfirmatív elemzés alapján kapott faktorok közötti korrelációs együtthatók értékei a 2. táblázatban láthatóak.

Konvergens validitás

A Testi Tudatosság Kérdőívet (BAQ) használtuk fel a MAIA kérdőív faktorainak validitás vizsgálatához. Mehling és munkatársai (Mehling et al., 2009) megállapításai alapján azt feltételeztük, hogy a két kérdőív dimenziói között pozitív korreláció van, hiszen az általuk mért konstruktumok között átfedések vannak. Az elemzés során kapott Pearson korrelációs együtthatókat a 3. táblázat mutatja be.

1. ábra. A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála magyar változatának faktorstruktúrája

A korrelációs együtthatók értékéből kiderül, hogy a testtudatosság kérdőív faktoraival az interoceptív tudatosság többdimenziós mérőeszközének faktoraival a jelentőségben megtalálható átfedések mentén együtt járnak. A legfontosabb kapcsolatok a BAQ testi folyamatok változásának észlelése és a MAIA észlelés, valamint monitorozás faktorai közötti közepesen erős korreláció, illetve a BAQ alvás-ébrenlét ciklus és a MAIA ön-

szabályozás és monitorozás faktorai közötti közepesen erős kapcsolatok.

A PANAS kérdőívvel kapcsolatos korrelációs vizsgálatok eredményét a 4. táblázat mutatja. Pollatos és munkatársai megállapították (Pollatos et al., 2008), hogy az interoceptív jelzésekkel kapcsolatos érzéketlenség és negatív érzelmek között pozitív korreláció van. Wiens és munkatársai (Wiens et al., 2000) pedig kimutatták, hogy az interoceptív tudatos-

2. táblázat. A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála magyar változatának faktorai közötti korrelációk

	észlelés	figyelem	érzelem-reguláció	önszabályozás	monitorozás	bizalom
észlelés	–					
figyelem	0,125	–				
érzelem-reguláció	0,377**	0,207*	–			
önszabályozás	0,327**	0,379**	0,385**	–		
monitorozás	0,229**	0,517**	0,362**	0,555**	–	
bizalom	0,024	0,531**	0,102	0,285**	0,335**	–

**= $p < 0,01$; *= $p < 0,05$

3. táblázat. A Testi Tudatosság Kérdőív és a Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála faktorainak korrelációs együtthatói

	észlelés	figyelem	érzelem-reguláció	önszabályozás	monitorozás	bizalom
észlelés	,301**	,190*	,372**	,142	,351**	,126
bejósítás	,188*	,133	,164	,241**	,221*	,176*
cirkadián	,226*	,350**	,271**	,288**	,433**	,223*
betegség	,177*	,159	,123	,071	,218*	,020

észlelés=testi folyamatok változásának észlelése; bejósítás=testi reakciók bejósítása; cirkadián=alvás-ébrenlét ciklus; betegség=betegségek megjelenése; **= $p < 0,01$; *= $p < 0,05$

4. táblázat. A PANAS kérdőív és a Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála faktorai közötti korrelációs együtthatók

	észlelés	figyelem	érzelem-reguláció	önszabályozás	monitorozás	bizalom
PANAS+	,053	,261**	,230**	,227*	,078	,327**
PANAS-	,000	-,023	-,023	-,160	,086	-,320**

PANAS+=pozitív érzelmek jelen pillanatban; PANAS-=negatív érzelmek jelen pillanatban; **= $p < 0,01$; *= $p < 0,05$

ságra való hajlam érzékenyebbé tehet mind a pozitív, mind a negatív érzések átélésére. Így előzetesen azt feltételeztük, hogy az interoceptív tudatosság a pozitív érzelmekkel pozitív korrelációs kapcsolatban van, míg a negatív érzelmekkel negatív kapcsolatban áll.

A MAIA kérdőív faktorai közül leginkább a Bizalom alszála mutat összefüggést a pilla-

natnyi hangulati állapottal, mégpedig a pozitív affektivitással pozitív, a negatív affektivitással pedig ezzel ellentétes kapcsolatban áll. A pozitív affektivitás ezen felül fokozottabb figyelem- és érzelemregulációval, valamint nagyobb mértékű önszabályozási képességgel jár együtt – jóllehet, ezek az összefüggések inkább gyengének mondhatóak.

MEGBESZÉLÉS

Vizsgálataink alapján elmondható, hogy magyar nyelven is elérhetővé vált az interoceptív tudatosság mérésére használható Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála. A magyar változat szerkezetét tekintve ugyan némiképp eltér az eredeti kérdőív dimenzióitól, mégis érvényesnek és megbízhatónak bizonyult. Az interoceptív tudatosságra való hajlam felmérését is magukban foglaló kutatások így egy jól használható önkitöltős kérdőív segítségével rövid idő alatt adminisztrálható és elemezhető mérőeszközt használhatnak a fogalom mérésére. A validitás vizsgálatokból kiderült, hogy a dimenziók egymástól jól elkülönülnek, de nem annyira, hogy függetlenek lennének egymástól. Megállapítható továbbá, hogy a kapott 6 dimenzió leginkább a testi egészséggel, illetve a pozitív érzelmekkel hozható összefüggésbe. Így nem csak a bevezetőben említett „beágyazott” kogníció folyamataihoz kapcsolhatjuk az interoceptív tudatosság fogalmát, hanem egészségpszichológiai összefüggéseket is feltárhatunk.

A jelen vizsgálat keretében kidolgozásra került Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála magyar verziója a kutatások hasznos mérőeszközzé válhat. Annál is inkább, mivel bizonyos esetekben az alkalmazása előnyösebb a testi tudatosságot felmérő kérdőívekkel összehasonlítva. Egyfelől a testtudatosság fogalmát illetően kevésbé alakult

ki tudományos konszenzus. Ennek megfelelően, a koncepció becslésére alkalmas skálák mérési tartománya is némileg eltér, így a kutatási eredmények összehasonlítása kissé nehézkes. Másfelől a testtudatosság egy többdimenziós fogalom (Mehling et al., 2012) – sokak megítélése szerint akár exteroceptív információk is gazdagítják –, és feltehetően ennek is köszönhetőek a korrelátumaira vonatkozó ellentmondásos empirikus bizonyítékok. Ezzel ellentétben, az interoceptív tudatosság jelentősen egyszerűbb fogalom, jelentését illetően sokkal inkább tapasztalható egyetértés, valamint a kapcsolódó vizsgálati eredmények is nagyobb következetességet mutatnak. Mindemellett a Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála a terápiás és rehabilitációs gyakorlatban is jól hasznosítható lenne a jövőben, többek között mindbody terápiák vagy éppen fizikoterápiák hatásának vizsgálata kapcsán.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

SUMMARY

HUNGARIAN ADAPTATION OF THE MULTIDIMENSIONAL ASSESSMENT OF INTEROCEPTIVE AWARENESS SCALE

Background and aims: Interoceptive awareness is a key concept of researches in health psychology. It is strongly associated with mental and psychological health. Development of the Hungarian version of the Multidimensional Assessment of Interoceptive Awareness scale results in a new instrument for measuring this type of body awareness. In the Hungarian version, 6 factors were distinguished: Perception, Attention, Emotional Regulation, Self-regulation, Monitoring and Trusting. *Methods:* The sample used in confirmative factor analyses consisted of 344 persons (mean age: 30,51±9,89 years). Another sample of 127 persons was recruited to the validity study (mean age: 24,9±7,6 years). Subjects in the validity analyses completed the Body Awareness Questionnaire (BAQ) and the Positive and Negative Affectivity Schedule (PANAS). *Results:* The 6 factors of the adapted Multidimensional Assessment of Interoceptive Awareness Scale revealed an adequate fit ($\chi^2(155) = 371,058$; $p < 0,05$; $\chi^2/df = 2,394$; CFI = 0,924; TLI = 0,907; RMSEA = 0,065). *Discussion:* The Hungarian adaptation of the Multidimensional Assessment of Interoceptive Awareness scale yielded a widely applicable instrument to assess the interoceptive processes of body awareness. *Keywords:* body awareness, interoceptive awareness, confirmative factor analyses

IRODALOM

- AINLEY, V., TSAKIRIS, M. (2013): Body Conscious? Interoceptive Awareness, Measured by Heartbeat Perception, Is Negatively Correlated with Self-Objectification. *PLoS ONE*, 8(2), e55568.
- CATALAN-MATAMOROS, D., HELVIK-SKJAERVEN, L., LABAJOS-MANZANARES, M. T., MARTÍNEZ-DE-SALAZAR-ARBOLEAS, A., SÁNCHEZ-GUERRERO, E. (2011): A pilot study on the effect of Basic Body Awareness Therapy in patients with eating disorders: A randomized controlled trial. *Clinical Rehabilitation*, 25(7), 617–626.
- CHRISTENSEN, A. J., WIEBE, J. S., EDWARDS, D. L., MICHELS, J. D., LAWTON, W. J. (1996): Body consciousness, illness-related impairment, and patient adherence in hemodialysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(1), 147.
- DAUBENMIER, J. J. (2005): The relationship of yoga, body awareness, and body responsiveness to self-objectification and disordered eating. *Psychology of Women Quarterly*, 29(2), 207–219.
- DAUBENMIER, J., SZE, J., KERR, C. E., KEMENY, M. E., MEHLING, W. (2013): Follow your breath: Respiratory interoceptive accuracy in experienced meditators. *Psychophysiology*, 50(8), 777–789.
- ERIKSSON, E. M., MOLLER, I. E., SODERBERG, R. H., ERIKSSON, H. T., KURLBERG, G. K. (2007): Body awareness therapy: A new strategy for relief of symptoms in irritable bowel syndrome patients. *World Journal of Gastroenterology*, 13(23), 3206.

- FURMAN, D. J., WAUGH, C. E., BHATTACHARJEE, K., THOMPSON, R. J., GOTLIB, I. H. (2013): Interoceptive awareness, positive affect, and decision making in Major Depressive Disorder. *Journal of Affective Disorders*, 151(2), 780–785.
- GARD, G. (2005): Body awareness therapy for patients with fibromyalgia and chronic pain. *Disability & Rehabilitation*, 27(12), 725–728.
- GINZBURG, K., TSUR, N., BARAK-NAHUM, A., DEFRIN, R. (2014): Body awareness: differentiating between sensitivity to and monitoring of bodily signals. *Journal of Behavioral Medicine*, 37(3), 564–575.
- GYLLENSTEN, A. L., EKDAHL, C., HANSSON, L. (2009): Long-term effectiveness of Basic Body Awareness Therapy in psychiatric outpatient care. A randomized controlled study. *Advances in physiotherapy*, 11(1), 2–12.
- HEDLUND, L., GYLLENSTEN, A. L. (2010): The experiences of basic body awareness therapy in patients with schizophrenia. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*, 14(3), 245–254.
- HERBERT, B. M., POLLATOS, O. (2014): Attenuated interoceptive sensitivity in overweight and obese individuals. *Eating Behaviors*, 15(3), 445–448.
- HERBERT, B. M., HERBERT, C., POLLATOS, O. (2011): On the relationship between interoceptive awareness and alexithymia: is interoceptive awareness related to emotional awareness?. *Journal of Personality*, 79(5), 1149–1175.
- KHALSA, S. S., RUDRAUF, D., DAMASIO, A. R., DAVIDSON, R. J., LUTZ, A., TRANEL, D. (2008): Interoceptive awareness in experienced meditators. *Psychophysiology*, 45(4), 671–677.
- LANE, R. D., SCHWARTZ, G. E. (1987): Levels of emotional awareness: A cognitive-developmental theory and its application to psychopathology. *The American Journal of Psychiatry*, 144(2), 133–143
- MALMGREN-OLSSON, E. B., BRÄNHOLM, I. B. (2002): A comparison between three physiotherapy approaches with regard to health-related factors in patients with non-specific musculoskeletal disorders. *Disability & Rehabilitation*, 24(6), 308–317.
- MEHLING, W. E., GOPISETTY, V., DAUBENMIER, J., PRICE, C. J., HECHT, F. M., STEWART, A. (2009): Body awareness: construct and self-report measures. *PLoS ONE*, 4(5), e5614.
- MEHLING, W. E., HAMEL, K. A., ACREE, M., BYL, N., HECHT, F. M. (2005): Randomized controlled trial of breath therapy for patients with chronic low-back pain. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 11(4), 44–52.
- MEHLING, W. E., PRICE, C., DAUBENMIER, J. J., ACREE, M., BARTMESS, E., STEWART, A. (2012): The multidimensional assessment of interoceptive awareness (MAIA). *PLoS ONE*, 7(11), e48230.
- MEHLING, W. E., WRUBEL, J., DAUBENMIER, J. J., PRICE, C. J., KERR, C. E., SILOW, T., GOPISETTY, V., STEWART, A. L. (2011): Body Awareness: a phenomenological inquiry into the common ground of mind-body therapies. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 6(1), 6.
- POLLATOS, O., FÜSTÖS, J., CRITCHLEY, H. D. (2012): On the generalised embodiment of pain: How interoceptive sensitivity modulates cutaneous pain perception. *Pain*, 153(8), 1680–1686.

- POLLATOS, O., KURZ, A. L., ALBRECHT, J., SCHREDER, T., KLEEMANN, A. M., SCHÖPF, V., KOPIETZ, R., WIESMANN, M., SCHANDRY, R. (2008): Reduced perception of bodily signals in anorexia nervosa. *Eating Behaviors*, 9(4), 381–388.
- POLLATOS, O., TRAUT-MATTAUSCH, E., SCHANDRY, R. (2009): Differential effects of anxiety and depression on interoceptive accuracy. *Depression and Anxiety*, 26(2), 167–173.
- RÓZSA S., KŐ N. (2007): A mindennapos testi problémák tünetpercepció modellje. In: DEMETROVICS ZS., KÖKÖNYEI GY., OLÁH A. (szerk.): *Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig*. Trefort Kiadó, Budapest. 111–133.
- RÓZSA S., KŐ N., KREKÓ K., UNOKA Z., CSORBA B., FECSKÓ E., KULCSÁR Z. (2008): A mindennapos testi tünetek attribúciója: Tünetinterpretáció Kérdőív hazai adaptációja. *Pszichológia*, 28(1), 53–80.
- SCHANDRY, R. (1981): Heartbeat perception and emotional experience. *Psychophysiology*, 18(4), 483–488.
- WATSON, D., CLARK, L.A., TELLEGEN, A. (1988): Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070.
- WIENS, S., MEZZACAPPA, E., KATKIN, E. S. (2000): Heartbeat detection and the experience of emotions. *Cognition & Emotion*, 14(3), 417–427.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. A Többdimenziós Interoceptív Tudatosság Skála magyar változata

Az alábbiakban egy listát olvashat különböző állításokról. Kérem, minden kijelentésnél jelölje be, hogy a mindennapi életben általában milyen gyakran igazak Önre az egyes állítások. Soronként egyetlen számot karikázzon be!

	Soha				Mindig		
	00	11	22	33	44	55	
1. Amikor feszült vagyok, érzem, hol van a feszültség a testemben.	00	11	22	33	44	55	
2. Észreveszem, amikor kényelmetlenül érzem magam a testemben.	00	11	22	33	44	55	
3. Érzem, hogy hol van a testemben kellemes érzés.	00	11	22	33	44	55	
4. Érzem a légzésem változásait, akár lassul, akár gyorsul.	00	11	22	33	44	55	
5. Mindaddig nem érzek feszültséget vagy kellemetlen érzést a testemben, amíg komollyá nem válik.	00	11	22	33	44	55	
6. Elterelem a figyelmemet testem kellemetlen érzéseitől.	00	11	22	33	44	55	
7. Amikor fájdalmat vagy kellemetlen érzést tapasztalok, megpróbálok úrrá lenni rajta.	00	11	22	33	44	55	
8. Felbosszant, mikor fizikai fájdalmat érzek.	00	11	22	33	44	55	
9. Ha bármilyen kellemetlenséget érzek, elkezdek aggódni, hogy valami baj van.	00	11	22	33	44	55	
10. Képes vagyok szembesülni a kellemetlen testi tünettel, anélkül, hogy aggódnék miatta.	00	11	22	33	44	55	
11. Figyelmemet a légzésemre tudom irányítani, anélkül, hogy a körülöttem lévő dolgok elterelnének.	00	11	22	33	44	55	
12. Tudatában vagyok a belső testi történéseknek még akkor is, mikor sok minden történik körülöttem.	00	11	22	33	44	55	
13. Miközben beszélgetek valakivel, tudok figyelni a testtartásomra is.	00	11	22	33	44	55	
14. Újra tudok a testemre koncentrálni, miután elterelték a figyelmemet.	00	11	22	33	44	55	
15. Át tudom irányítani a figyelmemet a gondolataimról a testem érzékelésére.	00	11	22	33	44	55	
16. Fent tudom tartani a teljes testem érzékelését akkor is, ha egy testrészemben fájdalom vagy kellemetlen érzés van.	00	11	22	33	44	55	
17. Tudatosan tudok fókuszálni a testemre mint egészre.	00	11	22	33	44	55	
18. Érzem a testemben bekövetkező változásokat, amikor dühös vagyok.	00	11	22	33	44	55	
19. Ha valami nincs rendben az életemben, azt a testemben is érzem.	00	11	22	33	44	55	
20. Érzem a testemben bekövetkező változásokat egy kellemes élmény után.	00	11	22	33	44	55	
21. Érzem, hogy a légzésem szabaddá és könnyűvé válik, amikor jól érzem magam.	00	11	22	33	44	55	
22. Érzem, hogyan változik a testem, amikor boldog vagyok.	00	11	22	33	44	55	
23. Amikor túlterheltnek érzem magam, valahol belül találok egy nyugodt helyet.	00	11	22	33	44	55	
24. Mikor tudatában vagyok a testemnek, akkor egyfajta nyugalmat érzek.	00	11	22	33	44	55	
25. Légzésemet tudom a feszültség csökkentésére használni.	00	11	22	33	44	55	
26. Amikor kavarnak a gondolataim, meg tudom nyugtatni magamat azáltal, hogy a légzésemre fókuszálok.	00	11	22	33	44	55	
27. Figyelek a testemből érkező információkra, melyek az érzelmi állapotomra vonatkoznak.	00	11	22	33	44	55	
28. Amikor zaklatott vagyok, rászánom az időt arra, hogy megfigyeljem a testérzeteket.	00	11	22	33	44	55	
29. Figyelem a testem jelzéseit arra vonatkozóan, hogy mit tegyek.	00	11	22	33	44	55	
30. Otthon vagyok a testemben.	00	11	22	33	44	55	
31. Úgy érzem, hogy a testem egy biztonságos hely.	00	11	22	33	44	55	
32. Megbízom a testem jelzéseiben.	00	11	22	33	44	55	

KÖNYVISMERTETÉS

MI JÁR A BÁNTALMAZÓ (APA) FEJÉBEN? RECENZÍÓ

Lundy Bancroft, Jay G. Silverman, Daniel Ritchie (2013): *Lehet-e jó apa a bántalmazó? A partnerbántalmazás hatása a szülő-gyermek kapcsolatra*. Háttér, Budapest. / Lundy Bancroft (2015): *Mi jár a bántalmazó fejében? Az erőszakos és uralkodni vágyó férfi*. Háttér, Budapest.

PÁL Mónika

Magyarországon a legújabb adatok szerint (Wirth és Winkler, 2015) a 15 és 74 éves kor közötti nők 49%-át éri súlyos lelki, 19%-át fizikai, 7%-át pedig szexuális erőszak a partnerük részéről, és 10% azoknak az aránya, akiknek a gyerekeit partnerük vagy volt partnerük zsarolásra használja fel. Bár a családon belüli erőszak témájával foglalkozó könyvek száma az utóbbi években növekedett, a két kötet mégis hiánypótló. A nők és gyerekek ellen, férfiak által elkövetett erőszak témájával ugyanis még mindig kevés szakirodalom foglalkozik. A nagyközönségnek – elsősorban bántalmazott nőknek – szóló tájékoztató és önépítő irodalom mellett rendelkezésünkre állnak szakirodalmi összefoglalók is, amelyek segítenek felismerni a bántalmazás jegyeit (McMillan, 2009), társadalmi kontextusba helyezik annak folyamatát (Szil, 2005), vagy éppen az elszenvetett traumák feldolgozásához nyújtanak segítséget (Herman, 2011). Olyan írás azonban, amely a bántalmazó férfiak gondolkodásmódját, viselkedését és ennek hatásait, illetve az ilyen férfiak szülői képességeit kimerítő részletességgel vizsgálná, magyar nyelven mostanáig nem volt elérhető.

Az első kötetet két szerzőtársával, a másodikat egyedül jegyző Lundy Bancroft elismert, a vonatkozó szakirodalmat behatóan ismerő szakember a nők elleni erőszak témájában. Bántalmazó férfiak számára tart csoportokat, így sok tapasztalattal rendelkezik azzal kapcsolatban, hogyan lehet hatékonyan kezelni a problémát. Mindkét könyvet érdemes lehet elolvasnia a bántalmazásban érintett nőknek, azonban míg a második olvasmányosabb, tankönyvszerűbb, kiemelésekkel és összefoglalásokkal segíti a megértést, addig az első inkább nevezhető szakirodalomnak, az aktuális kutatások és elméletek bemutatásának, egyben kritikájának; emiatt talán nem olyan könnyen befogadható a laikusok számára. Pszichológusok, pszichiáterek, az igazságügyben, esetleg az egészségügyben és az oktatásban dolgozó szakemberek ugyanakkor rengeteg olyan tudnivalóhoz juthatnak mindkét kötetből, amivel valószínűleg eddigi képzéseik során nem vagy csak elvétve találkoztak. A könyvek bevezetői is értékes információkat tartalmaznak: az elsőből kiderül, milyen kevés kutatás foglalkozik azzal, hogyan hat a gyerekekre a partnerkapcsolati erőszak, a másodikban pedig

azt hangsúlyozzák, hogy nem az erőszakosan viselkedő férfiak megértése és a velük való empatizálás miatt érdemes tisztában lenni azzal, „mi jár a bántalmazó fejében”, hanem a jelenség megismerése és a védekezésre/menekülésre való felkészülés miatt.

Néhány területet mindkét könyv érint, ami érthető és szükséges is, hiszen a bántalmazó viselkedéssel és annak hatásaival kapcsolatos alapvető ismeretekről van szó. A szerzők mindenekelőtt eloszlatják a köztudatban és a szakemberek fejében is élő tévhiteteket, amelyek például a bántalmazó férfiak szenvedélybetegségével, mentális problémáival, önértékelésével, vagy etnikai-kulturális háttérével függenek össze. Bancroft egy nagyon jól eltalált mondatban fogalmazza meg a lényegét: *„A bántalmazó férfiakról szóló, modern kultúrákat átszövő mítoszok nagy részét maguk a bántalmazók teremtették.”* (Mi jár a bántalmazó fejében? 46.) A szenvedélybetegségek és a bántalmazó magatartás kapcsolatával, a hasonlóságokkal és eltérésekkel a második könyvben egy külön fejezet foglalkozik, mivel gyakran még szakemberként is nehéz megmondani, vajon bántalmazna-e az adott férfi, ha például nem fogyasztana rendszeresen alkoholt. Emellett mindkét kötet összefoglalja, mi jellemző a bántalmazó gondolkodásmódjára általánosságban, hogyan támogatja az ilyen férfiakat – megfelelő tájékozottság, illetve gyakorlat hiányában – a szűkebb és a tágabb társadalmi környezetük, illetve kitér arra is, milyen körülmények között számíthatunk változásra. Értelemszerűen inkább az első könyv foglalkozik azzal, milyen szülői viselkedés jellemző a bántalmazó férfiakra, de a második is szentel egy fejezetet a témának.

A *Lehet-e jó apa a bántalmazó?* című kötetben nemcsak arról olvashatunk, milyen manipulációs technikák és az ezeket meg-

alapozó gondolkodásmód segítségével hatalmaskodik az ilyen apa az anya és a gyerek(ek) felett, hogyan osztja meg a családot és befolyásolja annak dinamikáját, illetve mi jellemző az incesztuselkövetőkre, hanem arról is, hogy válás után akár a korábbinál is veszélyesebbé válhat a bántalmazó viselkedése. Sok szó esik a gyermekvédelmi intézmények, bíróságok működéséről: Bancroft konkrét, a vonatkozó szakirodalmon és saját tapasztalain alapuló ajánlásokat is megfogalmaz a szakemberek felé. Hangsúlyozza például, hogy a további traumák megelőzése szempontjából mennyire fontos az anya (fizikai és pszichés) biztonságérzetének növelése, vagy az, hogy a gyerekek kifejezhessék az érzéseiket, az intézmények pedig megfelelő körültekintéssel tegyék lehetővé a láthatást. A könyv a bántalmazással kapcsolatos pszichés, emocionális és kognitív tényezők mellett tehát a gyakorlati, intézményekhez kapcsolódó feladatokról is kimerítő részletességgel ír. A társadalomnak ugyanis hatalmas szerepe van abban, hogy megtörténhet-e egyáltalán a bántalmazás, illetve abban, hogy milyen attitűdöket tapasztalnak, mennyire hatékony és szakszerű segítséget kapnak a súlyos traumákat átélt családtagok. Bancroft többször is utal arra, hogy kontraproduktív, amikor a szakemberek a bántalmazást egyéni pszichés problémaként kezelik. A pszichológusok ugyanis gyakran még fizikai erőszak előfordulása esetén is hajlamosak egy párkapcsolatban mindkét fél felelősségét hangsúlyozni, és a kommunikáció javításában látni a megoldást, miközben sokszor nem veszik komolyan a nő és a gyerekek félelmeit, illetve az anyával szemben a „szülői elidegenítés” vádját alkalmazzák. A szülői elidegenítés szindróma (PAS – Parental Alienation Syndrome) meglehetősen gyakran merül fel a bírósági eljárások során. Az APA ezzel kapcsolatosan kia-

dott állásfoglalásában – noha hivatalos álláspontot még nem alakított ki – rámutat arra, hogy a hiányzó tudományos bizonyíték fényében ennek a fogalomnak a használata szakmai szempontból aggályos (American Psychological Association, 2008). Egy rövid, magyar nyelvű kiadványban is szó van arról, hogy a PAS tünetegyüttes létezését jelen tudásunk szerint egyetlen komoly szakmai szervezet sem ismeri el (Kuszing, 2010).

A *Mi jár a bántalmazó fejében?* című könyv talán legérdekesebb és a témában itthon korábban megjelent szakirodalomhoz képest legtöbb új információkat nyújtó fejezete az, amely a bántalmazók típusait sorolja fel és írja le olyan részletességgel, hogy azokat könnyen azonosíthatjuk. Az ismertetett tíz típusból a „követelőző”-t, a „hallgatag kínozómester”-t, a „kiképzőtiszt”-et vagy a „játékos”-t valószínűleg a legtöbb olvasó már jól ismeri közvetve vagy közvetlenül. Létezik ugyanakkor olyan bántalmazó is – Bancroft „érzékeny lélek”-nek nevezi –, akit sokkal nehezebb tetten érni: ezek a férfiak gyakran akár több éves önismereti munkán vannak túl, értenek az érzelmeik kifejezéséhez, és akár a nők szövetségeseinek is nevezhetik magukat, miközben a többi bántalmazóhoz hasonlóan ugyanúgy a hatalom megszerzése a céljuk a párkapcsolatban, vagy akár azon kívül is. Ez a fejezet sokat segíthet a nőknek abban, hogy elkerüljék a bántalmazó férfit, vagy ha már kapcsolatba kerültek vele, felismerjék az intó jeleket. A pszichológusoknak, az igazságügyben dolgozó szakembereknek pedig azért lehet fontos a típusok jellemző jegyeinek megismerése, mert ha bántalmazó férfiakkal kerülnek kapcsolatba a munkájuk során, azok kevésbé lesznek képesek manipulálni őket.

A bántalmazott nőkben, hozzátartozóikban, barátaikban és a pszichológusokban is

gyakran felmerül a kérdés, hogy meg tudnánk-e változni a bántalmazók, és ha igen, hogyan lehet támogatni ezt a folyamatot. Mindkét könyvben szó van a témáról, és kiderül, hogy sajnos még a szakértők sem tudnak jelentős eredményekről beszámolni ebben a vonatkozásban. A bántalmazónak ugyanis nem áll érdekében a változás, hiszen rengeteg előnye van annak, hogy bántalmazhat, például hogy az ő szükségletei és céljai vannak közép-pontban, vagy uralkodhat a családtagjai felett. Ahhoz, hogy tényleg megváltozzon a viselkedése, Bancroft és munkatársai szerint egy 12 (a második könyvben 13) lépcsős folyamaton kell végigmennie. Ennek része többek között, hogy felelősséget vállal a bántalmazásért, tiszteletteljes viselkedést és nézeteket alakít ki, feladja a kiváltságait. A szerzők többször is hangsúlyozzák azt, milyen fontos szerepe van a bántalmazás dinamikájában az erőszakos viselkedés háttérében álló és ahhoz igazolást nyújtó gondolkodásmódnak. Ennek alapvető összetevője a jogosultságtudat, „*az a meggyőződés, amely szerint az embernek különleges jogai, kiváltságai vannak azoknak megfelelő felelősségek nélkül*” (*Lehet-e jó apa a bántalmazó?* 27.). Ennek belátása, majd átalakítása nélkül nem várható valódi változás. A második könyv egy rövid teszttel segít a bántalmazott nőknek annak felmérésében, hogy a partnerük vagy volt partnerük hol tart ebben a folyamatban.

A pszichológusok számára nem csupán azért hasznosak ezek a könyvek, mert a bennük foglaltak ismerete nélkülözhetetlen a bántalmazott nőkkel, gyerekekkel vagy bántalmazó férfiakkal folytatott munkához, hanem mert újabb kutatásokhoz, a kevésbé felderített területek alaposabb vizsgálatához is ötleteket adhatnak. Bancrofték szerint például fel kellene térképezni, hogy a bíróság által kirendelt szakértők hogyan diagnosztizálják

félre a bántalmazott anyákat, hogyan alakul a bántalmazásnak kitett családokban a testvérek közötti erőszak, milyen különbségek vannak a lány- és fiúgyerekek között az erőszak értelmezésében és a felelősségtulajdonításban, illetve hogyan működik az erőszakot elszenvedett gyerekek ellenálló és öngyógyító képessége. Végül, ahogy Bancroft is írja, „egy bántalmazás nélküli világ” megvalósítása csak akkor sikerülhet, ha a segítők nem áldozathibáztatóak, nem türelmetlenek és nem semlegesek. Fontos, hogy a különböző intézmények együttműködjenek egymással és ne váljanak a bántalmazók cinkosaivá, il-

letve hogy olyan nők foglalkozzanak bántalmazott nőkkel, akik már segítséget kértek és kaptak traumáik feldolgozásához.

A kutatásban és a klinikumban dolgozó pszichológusok egyaránt felelősek azért, hogy a bántalmazói magatartás támogatottsága visszaszoruljon. Meg kell tanulnunk felismerni a bántalmazás jeleit és a szexizmus különböző formáit ahhoz, hogy megfelelő támogatást tudjunk nyújtani a bántalmazott nőknek és gyerekeknek. Bancroft két könyve nagyon hasznos segítség lehet számunkra ebben a munkában.

IRODALOM

- American Psychological Association (2008): *Statement on Parental Alienation Syndrome*. <http://www.apa.org/news/press/releases/2008/01/pas-syndrome.aspx> (Letöltve: 2016.02.22.)
- HERMAN, J. L. (2011): *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó, Budapest.
- KUSZING, G. (2010): *Hamis vád-e a hamis vád? A nők nem vádaskodnak alaptalanul incestus- és nemierőszak-ügyekben*. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/vadaskodnak-e-nok-szexualis-eroszakkal-kg-2010.pdf> (Letöltve: 2016.02.22.)
- MCMILLAN, D. (2009): *De hiszen azt mondja, hogy szeret! Vagy csak uralkodni akar?* Arsenicum Kiadó, Budapest.
- SZIL, P. (2005): *Miért bántalmaz? Miért bántalmazhat? I. A családon belüli erőszak: A férfiak felelőssége*. Habeas Corpus Munkacsoport, Budapest.
- WIRTH J., WINKLER ZS. (2015): *Nők elleni erőszak az adatok tükrében. FRA – népesség-bűnügyi statisztikák*. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/nane-fra-nepesseg-enyubs-final-2014-w-w-2015jun19.pdf> (Letöltve: 2016.02.22.)

BABINSZKI EMESE
BALÁZS KATALIN
BÜKI SZABINA
CSÓKÁSI KRISZTINA
HAFFNER ORSOLYA
HENT CECÍLIA CSILLA
HÉRINCS MAGDOLNA

KUN ÁGOTA
MÁRIÁSI DÓRA
PÁL MÓNICA
RÓZSA SÁNDOR
SZ. MAKÓ HAJNALKA
TÖRÖK TÍMEA
VAJDA DÓRA

SZERZŐINK

HIDEGKUTI ISTVÁN
HÓDI ÁGNES
JÁRAI RÓERT
KISS ENIKŐ CSILLA
KISS RENÁTA
KONDÁS ORSOLYA ILDIKÓ